3 1761 06396154 4

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 111

МРТВА СТРАЖА

ОД

БОЛЕСЛАВА ПРУСА

ПРЕВЕО

ЛАЗАР Р. КНЕЖЕВИЋ

PG
7158
G6
P5419
1907

Р

Вукосава Летићева.

+ 80

P
L Slav
S
Srpska Književna Zadruga
[Redovna izdanja]

111. СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 111.

МРТВА СТРАЖА

од

БОЛЕСЛАВА ПРУСА

превео

ЛАЗАР Р. КНЕЖЕВИЋ.

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

БЕОГРАД
Штампано у штампарији Савића и Комп.
1907.

PG
7158
G6P5419
1907

584863
2.7.54

I

Испод брежуљка, који није виши од куће, извор је реке Белице. У кршевиту тлу издубио је он вир, у коме вода шуми, као рој пчела, кад хоће да полети.

За једну миљу тече Белица равницом. Шуме, села, дрвеће у пољу, крстови на путевима, све се види као на длану, смањујући се, што је даљина већа. Предео се чини као округао сто, на чијој средини стоји човек, као муха, покривена плавим звоном. Слободно му је јести што нађе и што други не буду узели, али тако, да не иде сувише далеко и не лети сувише високо.

Али кад се пређе миљу на југ, налазимо друкчији предео. Ниске Беличине обале уздижу се и размичу, по равном пољу изничу брежуљци, стазица час иде уз брдо, час се спушта на ниже, опет се пење и опет спушта, све јаче, све чешће

Равнице је нестало, налазиш се у кланцу, и, место пространа видика, видиш, десно и лево, пред собом и за собом, брежуљке, високе неколико спратова, блага нагиба или стрме, голе или обрасле шипрагом. Из тога кланца улазиш у други, још дивљији и тешњи, затим у трећи, четврти.., десети.. Обастиру те хладноћа и влага; пењеш се на брежуљак и видиш, да је то голема мрежа кланаца, који се гранају и укрштају.

Још неку стотину корака низ реку, и предео се опет мења. Брегови су све нижи и стоје оделито, налик на грдне мравињаке. Сјај те подневнога сунца бије право у очи. Из земље клисура стигао си у пространу долину реке Белице.

Ако је земља сто, на коме је Провиђење створовима поставило гозбу, онда је долина реке Белице грдна чинија, дугуљаста облика и високих ивица. Само је зими та чинија бела; у свако друго доба чини се као мајолика, украшена многим бојама и фигурама, примитивним и неправилним, али лепим.

На дно ове зделе метнуо је божански лончар ливаду, и низ целу дуж, са севера на југ, пресекао је Белицом, на чијем се плавом површју јутром и вечером блистају црвенкасти таласи, дању злаћени а сребрнасти у ведре ноћи.

Западна је обала дивља. Ливада додирује зидове стрмих брегова, засутих шљунком. Овде онде израстао глогов жбун, кржљава бреза, јалова трешња. Често се могу видети ови дужници земље, са којих као да је кожа одрана. Најиздржљивије дрво бежи одатле, зеленило замењују глина, слојеви песка, или крш, који на ливаду кези мртвачке зубе.

Источна је обала друкчија, она гради као неки амфитеатар на три спрата, који се благо узносе један над другим. Први спрат, одмах над ливадом, начињен је од црнице; на једном месту на њему види се дугачак, угнут низ кућа, опкољених дрвећем. То је село. Други је спрат од глине, Ту је двор, скоро над селом, с којим га везује липова алеја; десно и лево, докле око види, нижу се дворски комади земље од тридесет јутара, у облику великих правоугаоника, засејаних пшеницом, житом, грахом или угарених. Најзад трећи спрат гради пескуша, засејавана овсом или житом, а још више црни се борова гора, дигла се до неба.

На северном крају долине види се гомила бре-

жуљака, оделитих као гранично камење. Три од њих (међу њима један највиши у околини, с бором на врху) припадају газда-Јозефу Сљимаку.

То је имање као нека пустиња; од њега је далеко до села, а још даље до двора.

Има десет јутара земље, на истоку дотиче реку Белицу, на западу друм, који са тога места сече попреко долину и иде у село.

Крај друма су зграде Смиљакове. Ту је кућа, једним вратима окренута друму, другим дворишту; ту коњушница са шталом и обором под једним кровом, ту житница, а најзад шупа за кола Све је подигнуто дуж страна четвртастога дворишта.

Сељаци из долине подругивали су се Сљимаку, да станује у изгнанству, као Сибирац. Истина, до цркве му је — говораху — ближе но нама; али за то нема с ким речи проловити.

Но ипак пустара није била тако ненасељена. У јесен, кад је дан топао, могла се на брду видети бела прилика најамникова, како оре на два коња, — или Сљимакова жена и девојчица слушкиња, обе у црвеним сукњама, како ваде кромпире.

Међу брежуљцима је тринаестогодишњи Андра Сљимак пасао краве, изводећи при тим чудне покрете. А потраживши још боље, нашао би и осмогодишњег Сташу, плаве као лан косе, који је шврљао по јаругама, или, седећи на брегу под бором, замишљено гледао у долину.

Ово имање, кап у мору људских интереса, било је ипак свет за себе, који је пролазио кроз разне промене и има своју нарочиту историју.

сербишући — Руски је цар Александар II указом од 2. марта 1864., ослободио сељаке од ропства. Сељаци су добили у својину све, што су држали у време указа: чак и земљу, коју им је спахија дао на једногодишње уживиње за одраду, чак и радничке собе у дворским кућама. Осем тога је сељацима признато право службености на пашу и гору.

Било је на пример време, кад је Јозеф Сљимак имао једва седам јутара земље, и у кући само жену. Али га убрзо задесише два изненађења: жена му пови сина Андру, а имање му се, због погодбе о сервитутима, повећа за три јутра.

Ти су догађаји изазвали крупну промену у животу сељакову: докупио је краву и вепра и почео наимати и сеоских надничара за радове на имању.

Неколико година доцније дошао је на свет још један. син. Тада је Сљимаковица узела у помоћ стару надничарку Собјесковицу, на пробу за пола године. Проба се продужила до три четвртине, после чега је, од туге за крчмом, Собјесковица једне ноћи утекла у село, а њено је место заузела „луда Сојка", опет на пола године. Сљимаковици се чинило да ће моћи, кад се посвршавају најпотребнији послови, проћи и без слушкиње.

„Луда Сојка" је код њих преседела неких шест година, али, и ако је по том отишла у службу, у двор, у кући се посао није смањио. С тога је домаћица узела петнаестогодишње сироче Магду, која, и ако је имала своју краву, неколико њивица и пола куће, ипак волела ићи у службу него седети на очевини. Причала је да ју је стриц и сувише тукао, а даљи опет рођаци умели су само да је саветују, да буде покорна, тврдећи да ће, што стриц више штапова о њу изломи, за њу бити боље. Сљимак је непрестано радио сам, ретко узимајући надничаре. Поред тога имао је још толико времена, да ради с колима у двору, или да Јеврејима довози робу из вароши. Али га је двор све чешће позивао на рад, те Сљимаку већ нису били довољни надничари, стаде тражити стална помоћника.

Једне јесени, кад му је жена највише досађивала за слугу, десило се, те се из болнице враћао Мата Овчар, којему су кола била изломила ногу. Њему је пут био поред Сљимакове куће; а како

[illegible]
дићи с камена.

— Јесте ли ви то, Омару? — рече [illegible]

[illegible]

[illegible] бно гладан...

Газдарица се замисли.

[illegible]

[illegible] бом ногу.

[illegible] опоравим. Дајте ми барича и хлеба, па чим се на- [illegible] ке чизме, само да имам где провести зиму.

[illegible] га добра промери са свих страна, нахрани [illegible] стоку.

[illegible] — чорба с цвеклом.

Сљимак ћутећи саслуша шта је било. А како је био врло милостива срца, рече, пошто се размисли:

— Па остани код нас, човече. Ако нама буде боље — боље и теби; ако нама буде горе, и теби ће бити горе. А ако кадгод, не дај Боже, нестане хлеба у кући, онда ћеш отићи тамо, куда би и данас. У осталом, сваки ће радије узети у службу одморна човека.

Тако је на имање дошао нов становник. Миран као бубица, веран као пас, и, ма да сакат, вредан као кртица.

Од то доба, изузевши жутог пса Лиска, ништа се више није приновило у Сљимакову газдинству, ни деце, ни слугу, ни стоке. Живот ове куће текао је сасвим једнодушно. Сав рад, бојазни и наде, све су душе људске тежиле једном циљу — одржању живота. Тога ради је слушкиња доносила дрва, или, певајући и поскакујући, ишла у подрум по кромпире. Тога ради је домаћица одлазила преворе својим кравама, или се пекла крај ватре, одмичући и примичући велике лонце. Тога се ради, погурен на плугу, знојио Овчар, или је вукао сакату ногу за браном. Најзад тога ради је Сљимак, шапућући јутарње молитве, зором одлазао у дворске житнице, или продату храну одвозио Јеврејима у град.

Из тога су се истога разлога, одмарајући се од рада, пајкали они, што је мало снега на житу, или се бринули, како да нађу хране за стоку. Тога су ради у мају молили Бога за кишу, а крајем јуна за лепо време. С тога су по жетви нагађали колико ће дати трећак и каква ће бити цена. Као пчеле око кошнице, њихове су мисли кружиле око великога циља, насушнога хлеба. Сврнути с тих праваца било им је тешко, поћи сасвим другим немогућно. Чак су с поносом говорили, да, као што је спахија за то, да ужива и заповеда, тако сељак за то, да храни друге и себе.

II

Био је април. По обеду се Сљимакова породица стаде разилазити на посао. Домаћица, притегнувши јаче црвену мараму око главе, пребаци преко рамена чаршав с рубљем и журно се упути реци. За њом се упути Сташа, гледајући облаке који су му се данас чинили друкчији него јуче. Слушкиња Магда лати се прања судова, певушећи: ој! да! да!.. све гласније, што је газдарица више одмицала од куће. Најзад Андра гурну Магду, повуче пса за реп, и, звиждући што год може, отрча с мотиком у башту, да гради леје.

Сљимак је седео крај пећи. Био је то сељак средњега раста, широких груди, снажних плећа. Лице му је мрко, бркови кратко подстрижени, на челу коврџица, а остраг дуга коса пада му на плећа. У пртеној кошуљи прсенело му се под грлом стаклено дугме, уоквирено месингом. Лакат леве руке наслонио на десну песницу, па пуши на лулу; а кад му се очи склопише и глава паде на ниже, поправи се на клупи, наслони лакат десне руке на леву песницу, и настави пушење.

Пуштао је све димове и дремао, пљуцкајући кад и кад до на ред собе, или мењајући руке. Али кад му чибучић поче цврчати као млад врабац, удари два три пута лулом о клупу, да изручи пепео, и прочачка је пером. Најзад устаде, и зевајући остави лулу изнад камина.

Погледа испод ока Магду и смагну раменима. Живост девојке, која попевкиваше при прању судова, будила је у њему сажаљење. Он већ тако не би поскочио, јер зна колико теже руке, ноге и глава, кад се човек добро наради.

Обу тешке чизме, с потковицама, обуче гуњ, опаса се тврдим ременом, на главу метну високу овчу шубару, и осети да му руке, ноге и цела снага

теже још више. Паде му на ум, да би после грдне чиније каше и још једне паљушака са сиром, опет приличније извалити се на сламу, но ићи на рад. Али се савлада и лагано изађе у двориште. У сиву гуњу и црној шубари личио је на [illegible], нагорео на врху.

Врата од штале беху отворена, а још је, као за инат, кроз њих промрдало неколико снопова сламе, намењени Сљимаку за спавање. Али се он обрте главу и погледа у један од својих брежуљака, где је био тога јутра посејао овас. Чинило му се да на [illegible] сува зрна, врло узнемирена, како се узалудно труде да се сакрију под земљу од јата врабаца, који кљују овас.

— Ех, [illegible] ме сасвим појела — прогунђа Сљимак. Тромим кораком оде у шталу [illegible], што промолише [illegible] решетке, [illegible] клинцима. Затим [illegible]. Један је [illegible], други је мрдао ушима и гледао Сљимака полузатвореним очима, мислећи:

— Зар не би боље било, сељаче, [illegible], па да ни нас не гониш по брдима? Зар смо се још мало најурили?

Сљимак је [illegible]. Запреже [illegible] у једна [illegible], па му [illegible], па пођоше [illegible]. [illegible] кљусе [illegible] ногама, успење се [illegible] брежуљак, на послетку се дохватише врха. Гледајући их преко коњушнице, изгледало је да се одвојила [illegible] пар црних оборене главе, сунчају по небеском [illegible] ветину, сто корака напред и сто назад. Колико год би пута дошли на крај [illegible] поља, толико би пута [illegible] испред њих, [illegible] јући, што брабица, [illegible] око обојих [illegible] њих, те су отишли крај. [illegible] би [illegible] са [illegible], једнако [illegible] јући и чудећи се што Сљимак заслужи земљом толико лепо зрневље.

једеш три пута на дан, а мене — колико пута храниш?... Дај Боже и једном у осам година. А колико ми дајеш? И пас би цркао, код такве хране. И чега ти је жао да потрошиш на мене, сиротицу?.. Ето — срамота је и рећи — измичеш ми говеђе балеге...

Побеђени сељак обори главу.

— Ти спаваш, ако те жена не одјури с кревета, и по два пута у двадесет и четири часа, а мени — колико одмора дајеш? Један пут у десет година, па и онда ме стока гази. И ја сад треба да сам твојим дрљањем задовољна? Пробај да не даш сена, да не простреш кравама, него их само тимари чешагијом, па ћеш видети хоћеш ли имати млека? Црћи ће ти марвинче, општина ће послати марвеног лекара, да ти побије осталу стоку, па ти чак ни Чивутин неће кожу њихову купити.

— Ej, до Бога, до Бога!.. — уздисаше сељак, признајући да земља има право. Али и поред скрушености, нико га не пожали у жалости. На против с времена на в еме духнуо би западњак и заплетен у сув коров на међи, пиштао би му у ухо:

— Почекај, даћу ја теби, даћу!... Довешћу такав пљусак, такав потоп, који ће ти остатак црнице сплакати на друм или на спахијску ливаду. Онда ћеш дрљати и својим рођеним зубима, па ипак имати с године на годину све мање радости. Сву ћу ти земљу опостити.

Није у залуд ветар претио. За покојнога оца, за старога Сљимака, добијало се овде по десет товара пшенице с јутра. Данас и за седам товара жита треба захвалити Богу, а шта ће бити кроз две три године!

— Ето ти сељачке судбине! — прогунђа Сљимак. — Ради, ради, па опет само из једне невоље западаш у другу. Друкчије бих ја газдовао, кад бих

могао збавити још једну краву и макар и ову, ево, ливадицу.....

Показа бичем ливаду поред Белице.

— Глуп сељак! Ала је ово глуп сељак! чаврљали су врапци.

— Погле како ти глина потискује црницу — показивало му сунце.

— Морим ме глађу, не дајеш одмора... — стењала земља.

— Луд си ти, луд — режале су љутито зубате а лене бране.

— Хм! Хм!... — смејао се ветар у сухом коровову.

— Ето ти судбине! — шану Сљимак. — Да те, човече, грди спахија, па ма и економ, опет не би жално. Али немо створење, ни оно ти већ не говори лепе речи!...

Он завуче прсте у косу, те му капа паде на лево ухо, и устаза коње, хотећи да се обазре око себе и да изгуби жалосне мисли гдегод у пољима.

Између куће и друма Андра је копао земљу мотиком и с времена на време гађао птице каменьем, или певао нетачно:

Кад заиграм ситну игру,
Па кад трупнем, ногом лупнем,
Отпашће ми потпетице,
Из патоса цепенице.

Или је лупао у кућни прозор и певао у инат Магди:

Види Бог, Бога ми,
Нисам те познала,
А ја бих ти, Сташо,
Отворит казала!

А она њему из собе на исти глас.

Ма да сам убога,
И убоге мајке,
Нећу ти давати
Пољубаца кришом.

Сељак се обрте лицади и угледа своју жену, где, сагнута под мостом, у кошуљи и [illegible] међа рубље [illegible], [illegible] је [illegible] де-лини. На [illegible] је оно и Стаик, али је [illegible] чарку и упутио се уз [illegible], [illegible]. [illegible] кисеоно из [illegible] оћаду ц, [illegible]

— Баш сам радознао шта он тамо [illegible] промишља сељак [illegible] се [illegible] је [illegible] зубинац, а уз то [illegible] дете, које је често виђало ствари невидљиве обичном оку.

Сљимак измахну бичем, и коњи појурише. [illegible] заицрвенеше [illegible], [illegible] му [illegible] изнад [illegible] ветар опет стаде шиштати у корову, али се [illegible] своје друге мисли [illegible]

— Колико имам ја земље? — премишљаше [illegible] — Десет јутара, а у томе [illegible] Кад бих годишње засевао само шест или [illegible] јутара, а [illegible] породицу своју? А слуга — он једе колико и ја, па [illegible] је [illegible], узима [illegible] рубаља [illegible]. [illegible] мање, али и не ради [illegible] је [illegible] бар [illegible] у двор, или [illegible] погоди [illegible] [illegible] или [illegible] и јаја, или [illegible] И шта је од [illegible]? [illegible] не [illegible] целе године [illegible] рубаља. А [illegible] се удесиш, није се [illegible] чудити [illegible]...

[illegible] то [illegible] твој земљи [illegible], [illegible] ти [illegible] достиже хлеба и за тебе, а [illegible] [illegible] у [illegible]. [illegible] у [illegible], [illegible] не [illegible] да те не [illegible], [illegible] Ти [illegible] а стоку да отераш на пијацу...

[illegible] је — мислио је Сљимак — [illegible] колико [illegible], или Лукашек, или Сарнецки. То су газдама. Један са својом [illegible] иде у [illegible] кочијаша, други иде у [illegible], [illegible] сваке године ради да [illegible], па сам да за-

[illegible]. А, [illegible], [illegible] за десет јутара, које се налази [illegible] до [illegible], само да ти да [illegible].

Нека иде, како је било и до сада! — закључи [illegible]. — После ће бити лепо за тридесет јутара, него [illegible] из [illegible]. Да ја имам мало [illegible], не би [illegible] за милост, него бих чак и детелине посејао.

На друму, преко реке, подиже се облак прашине. [illegible] га опази и учини му се да неко, као од [illegible], јаше на мосту. Беше то нешто особито [illegible]. Облак се прашине помицао напред, али се [illegible] стотине [illegible]. [illegible] се облак толико [illegible], да су се [illegible] видети коњ и коњаника. [illegible] се толико [illegible] и [illegible] по друму, као да је почињала олуја.

[illegible] устаде [illegible], [illegible] очи руком и стаде размишљати.

— Гле чуда, како [illegible] јаше! Ко ли је? Нити је [illegible], [illegible] да није ни [illegible]; али није ни Јевреји... [illegible], Јевреји се баш [illegible] [illegible], [illegible] Јевреји не би [illegible]. Мора бити да је неки странац или лудак.....

[illegible] приближавао [illegible], да га је [illegible]. Био је то [illegible] [illegible] [illegible]. На ногу је [illegible] [illegible] [illegible] је [illegible] обојак рукама, који су [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] му се бело платно.

[illegible], који [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] пут [illegible]. [illegible]

обојица сложно касали; али је коњаник, врло често одскачући од седла, губио равнотежу, трзао узде, а коњ је, осетљив на сваки додир, свртао у страну или се устављао. У таквом тренутку јахач би стао чмокати и коленима стезати седло, а видећи да то не помаже, трудио се, да испод пазуха извади бич. Тада би коњ, сетивши се шта ће бити, почињао опет касати, нагонећи руке, ноге, главу и сапи јахачеве на чудне покрете, те би он постајао налик на лутку, састављену од неколико рђаво притврђених комада.

По некад би коњ, павши у очајање, и ако иначе миран, полетео трком. Тада би јахач неким чудом враћао равнотежу на седлу, и, раздражен трком, пуштао на вољу машти. Сањао је да је коњички капетан, и да на челу ескадрона иде на јуриш. Али би му руке врло брзо, ненавикнуте на официрски чин, учиниле какав погрешан покрет и — коњ се нагло заустављао, а господин га ударао у врат носом и цигаретом.

Али му све то ипак није кварило расположења, јер је од детињства уздисао за јахањем, и тек данас је добио прилику, да га се сит наужива.

По некад се коњ, кад му се узде сасвим попусте, место да иде напред, враћао ка селу. Тада је јахач виђао гомилу паса и деце, који су јурили за њим весело, и његово се демократско срце препуњавало радошћу. Јер осем љубави према витешким вежбањима, он је страсно волео народ, који је познавао толико исто, колико и вештину држања ногу у стременима. Али је после краткога времена, савлађавао излив љубави према народу, опет будио у себи коњаничке осећаје и с помоћу сложених напора обртао се натраг мосту. Очевидно је хтео да прејезди долину широм.

— Аха, мора да је то спахијин шурак, онај што је требало да дође из Варшаве — узвикну сам

за се обрадован Сљимак. — Наш је спахија изабрао лепу жену, чак се није много ни трудио око ње; али, за овакога шурака, морао је проћи много света... У нашем би крају пре наишао на медведа, но на човека, који би тако седео на коњу. Та он је глупљи од Овчара, и ако је спахијин шурак .. Али је он опет спахијин шурак!....

Докле је Сљимак овако оцењивао народнога пријатеља, јахач стиже на мост. Прасак пратљачин обрати му пажњу; он нагна коња поред ограде од моста и са седла се наже над воду. Танак стас и устурен браник од џокејске капице чинили су га налик на ждрала.

— Шта ли он тамо тражи? — помисли сељак.

Господичић, видело се, запита нешто жену, јер се она усправи и диже главу горе. Сукња јој је била високо задигнута и Сљимак тек сад опази, како бела колена има та жена. Чисто га језа прође.

— Ама шта хоће он, сто му громова, од моје жене? — говорио је Сљимак. — На коњу седи као заве а, а хоће жене да дира. До душе, и она би моја могла мало спустити сукњу, а не да је задиже онако бестидно. Није шала, шурак је то спахијин!

Спахијин шурак потера с моста, с тешком муком одрете коња ка води и стаде баш поред Сљимаковице. Сељак није већ гунђао, само их је посматрао све пажљивије. Женина му се колена чињаху још беља.

У тај се мах деси нешто чудно. Господичић се маши руком као за огрлицу на врату Сљимакове жене, а она махну пратљачом тако жустро, да уплашен коњ искочи из воде на друм, а јахач одлете коњу на врат.

— Шта то радиш, Јагна? — дрекну Сљимак. Та то је спахијин шурак, глупачо!....

Али његова вика не стиже до Јагне, а госпо-

дећи се на коњу не бацу тако и стење. Он весла рукама задужени, Сљимаковици, но, подражавши се у стремену, обође коња. Мудро живинче погоди његову намеру. Забаци главу и опорним касом пође Сљимаковој кући. Али срећа опет изневери господичића: испаде му нога из стремена, те он обеучке ухвати коња за гриву и из све снаге стаде викати: Пшшш!... Стани, ђаволе!

Андра чу узвик и попе се на врљике; па кад виде чудно одевена господичића, прсну у смех. Тада коњ одскочи у лево и тако згодно јукче, да му спаде сомотска капица.

— Дигни-дер ми капу, драги!... — викну господичић Андри и полете даље.

— Дигните је сами, кад сте је изгубили... ха, ха! насмеја се Андра и пљесну рукама, да боље уплаши коња.

Све је то гледао и слушао његов отац. У први му мах детиња дрскост одузе говор, али се одмах поврати и викну љутито.

— Андро, штено једно!.. Та подај капу светлом господичићу, кад ти заповеда!

Андра узе у два прста капицу и, држећи је далеко од себе, даде коњанику, који је већ био уставио коња.

— Хвала, велика ти хвала... — рече господичић, смејући се као и Андра.

— Андро, штето погано! А што капу не скинеш пред светлим господичићем?... — викао је с брда Сљимак. — Скини одмах!

— А што да ја свакоме скидам капу?... одговори деран дрско.

— Дивно!... Врло добро!... — радовао се господичић. Чекај да ти дам сребрњак. Слободан грађанин не треба да се понизује ни пред ким.

Сљимак није делио демократске идеје госпо-

дичићеве. Он баци узде мрковима и, с капом у једној а бичем у другој руци, трчаше ка Андри.

— Грађанине! — викну господичић Сљимаку — Грађанине, молим те немој га тући.... Не убијај му независност духа..... Не...

Он хтеде говорити још, али га коњ, коме се досадило, однесе ка мосту. У путу јахач прође поред Сљимаковице, која се враћаше кући, па, скинувши прашљиву капу, стаде махати њоме и викати.

— Не дајте, госпођо, да бију дечка!....

Андре је већ нестало међу зградама, господичић је прејахао натраг преко моста, а Сљимак је још стајао на мосту са бичем у једној а капом у другој руци, зачуђен овим што се деси. Неки особењак, који му је насрнуо на жену и радовао се дрскости Андриној, назвао је њега, честита сељака, „грађанином“ а жену му „госпођом“...

— Фармазон! — прогунђа. Метну капу на главу и врати се љутит коњима.

— Ђи, децо!... сад ти настаје свет, дивота у Бога! Сељачки син неће да се поклони племићу, а племић му још то одобрава. И он ми је неки племић! Истина, јест спахијин шурак, али мора бити да му фали четврта даска, фали поуздано! Ђи, децо! Брзо ће нест ти племића, а ти сељаче, после цркавај. Тхе, можда ће се Андра, кад порасте, помоћи друкчије, јер он неће бити сељак. Да неће, неће. Ђи, децо!

Чинило му се да види Андру у ципелама и сомотској капици.

— Тфу! — пљуну. — Вала док сам ја жив, нећеш се тако оденути. Ђи, децо! Опет, треба њега данас излемати, јер ће се толико покварити, да који пут ни пред самим спахијом неће скинути капу, и ја ћу изгубити зараду. Лепо би ми онда ишло! А све због жене, што једнако подбуњује дерана. Ништа му неће помоћи, треба њему нажицити месо!... Сад Сљимак опет опази прашину на друму, али од рав-

нице, и угледа као две сенке: једну високу, а другу дугачку. Дугачка је ишла за високом и климала главом.

— Неко води краву — помисли сељак — али ваљда не на трг?.... Треба избити дерана, ни Бог му неће помоћи... Каква ли је оно крава?.. Ти, децо! Ej, да је мени још једна кравица, и макар ево овај комадић ливаде!...

Сиђе са врха и стаде држати страну према Белици. Над реком виде Сташу, али опет изгуби из вида своју кућу и тајанственога сељака с кравом. Руке су му трнуле, ноге се једва мицале од умора, али га је највише мучила мисао, која му је била у души, да се он никад неће добро одморити. Кад сврши овај посао, мора ићи у варошицу, јер од чега би живео?

— Кад би се бар човек могао по некад добро излежати! — помисли. — Ба! Да имам више имања, или макар још једну кравицу и ову ливаду, онда бих лежао...

Већ је пола часа ишао по новом месту за бранама, чмокајући на коње или сањајући о излежавању, кад наједанпут чу:

— Јозефе! Јозефе!...

И виде на брду своју жену.

— Но, шта је? — упита сељак.

— А знаш шта се десило?... рече задихана домаћица.

— Од куд могу знати — одговори сељак мало уплашен. — Да није нов порез? — сину му кроз главу.

— Дошао нам Магдин стриц, знаш онај Гроховски Војтек..

— Да неће водити девојку? Па нек је води.

— Та њему девојка ни на ум не пада. Дошао је с кравом и хоће да је прода Грибу за тридесет пет рубаља у банкама и сребрну рубљу за улар. Дивна крава, кажем ти!..

— Нека је прода, шта ја имам с њом?

— Имаш то, што ћемо ми да је купимо — рече Сљимаковица одлучно.

Сељак спусти бич и, оборивши главу, погле́даше у жену.

И ако је одавно желео трећу краву, ипак му се давање неколико десетина рубаља и тако нагла промена у газдинству учинише неприродни.

— Је си ли ти полудела, шта ли?... запита.

Жена се подбочи.

— Што да сам полудела? — говораше подижући глас. Шта, ваљда ја не могу имати краву? Гриб може својој женити купи кочије, а ти мени жалиш једно говече?... Ми већ имамо две краве, па боли ли тебе глава за њих?... А зар би ти имао целе кошуље, да није њих?

— Ej, до Бога! — јекну сељак, којега брз говор жени поче збуњивати. — Па чиме ћеш је исхранити? Јер ми двор неће више продати паше. А? Чиме?. питаше.

— Узми од спахије под закуп ето ту ливаду, па ћеш имати паше — одговори жена, показујући на дужницу траве између Сљимаково имања и Белице.

Блиско остварење најсмелијих снова пренерази сељака.

— За Бога, Јагна, шта ти говориш? Како да узмем ливаду под закуп?

— Отиди у двор, замоли спахију, плати закуп за годину, па крај!

— Полудела жена, тако ми Бога! Па и данас наша стока пасе траву са те ливаде џабе, а кад платим закуп, онда шта значи?..... То већ неће бити џабе.

— Кад платиш закуп, онда ћеш имати трећу краву.

— Цркла и она, кад и за њу и за ливаду треба платити! Не идем ја спахији....

Жена му се примаче и унесе у очи:

— Нећеш да идеш? упита она.

— Нећу.

— Добро, онда ћу ја и у кући наћи за њу хране; а ти ћеш ићи самоме ђаволу, не тек спахији, кад ти је нестане коњима. А ону краву не пуштам из куће, и купићу је...

— Па купи.

— Купићу; али ти ћеш је погодити, јер ја немам кад наговарати Гроховскога и нећу с њим пити ракије.

— Пиј, наговарај, кад ти се прохтела крава! — викао је Сљимак.

Плаховита жена испружи руку и, претећи њом, говораше:

— Јозефе, немој ми се бунити, кад немаш довољно памети. Слушај ти мене. Сваки дан се вајкаш, да ти неће бити доста ђубрета, пробијаш ми главу како ти треба стоке, а кад је дошло време, нећеш да купиш. Па ове краве, што их већ имамо, не коштају те ништа, а још дају новаца од белога смока, па и она ће ти дати новаца, само ме послушај. Кажем ти, послушај ме!... Сврши посао, дођи кући и краву ми погоди, иначе нећу да знам за тебе ...

То изговоривши отиде, а сељак се ухвати за главу.

— Што сам ти ја награбусио с том женом!.. жаљаше се. — Куд ћу ја, несрећник, узети ливаду под закуп?... Та спахија неће о томе чак ни да говори са мном... И траву смо до сада имали џабе, колико је стока пасла, а сад шта?... Праснуло жени да има краву, заинатила се, па ти цркао, пукао... Што сам се ја, јадан, и родио, што сам дошао на овај свет? Само да се за свашта кидам!... Ћи, децо!...

Измахну бичем, трже узде, па настави влачење.

Чинило му се да камење и земљине груде опет мумлају: „Луд си ти, луд!...“ — а ветар се у корову смеје и шапуће:

— Платићеш тридесет и пет рубаља у банкама и сребрну рубљу за улар. Што си одвајао дан по дан, недељу по недељу, за девет месеци, данас ћеш дати од један пут, док оком тренеш. Гроховском ће се од нових банака надути шпаг, а твоја ће кеса смршати. Мораш још говечету начинити јасла и лотру, с непоуздањошћу и са страхом клањати се спахији, платити за ливаду, и с тима чекати економа, да ти изда квиту на закуп.

— Ej, тешко мени, ej тешко мени! гунђао је сељак. — Ђи децо!... Колико само грошића човек мора скупљати до сребрника, колико сребрника до рубље, колико се човек наиде, докле заради нову рубљу?! Ђи децо! И још спахија јамачно неће дати ливаду.

— Не причај, не причај; јер знаш да ће ти је дати — чазрљали су вранци.

— Дабогме да ће ми дати — одговара Сљимак јетко — али морам платити закуп. А и без тога је стока не јетном штрпнула траве, суседски, без грошa. Боже мој милостави, колико морам да се једим данашњега дана, шта ћу издати готовину?.. Више бих волео најтежу болест, него толики страшан новац трајбити у лудо.

Сунце се већ смиривало, кад је Сљимак пренео бриге на последњу дужничицу, одмах поред друма. У тај мах рикну крава, коју је требало да купи. Њен се глас допаде сељаку, па га чак мало и раздрага.

— Оно, истина, три краве нису две — помисли. — Код толико стоке, и људи би друкчије поштовали човека. Само, најгоре је за новац и ливаду. Па сам сам крив....

Дође му на памет колико је он пута, лежећи

на клупи, место да спава, правио разне планове, и причао о њима жени. Колико је пута говорио како мора поделити имање на шест њива и сејати детелину. А колико се пута хвалио како га људи саветују да зими гради кола и земљоделске алате, за што је имао много дара. Најзад, зар није и он желео трећу краву, није ли и он хтео узети ливаду под закуп?

Жена је саслушала стрпљиво, слушала годину, две, три године, па најзад данас — наређује му да купи краву и закупи ливаду одмах, с места.

Исус милостиви, ала је то оштра жена!

Она ће га још нагнати и да сеје детелину, или да гради кола.

Чудан је сељак, овај Сљимак. У свему се разумевао, чак и у жетелици; све је умео урадити, чак је поправио и вршалицу у двору; све је у памети удесно, чак и промену усева на своме имању; али ништа није смео сам извршити, докле га неко не нагна силом. Његовој је души недостајало оне танке нити, што саставља план са извршењем; али је место тога постојао врло дебео нерв послушности. Спахија, попа, кмет, жена — сви су они били од Бога послани, да Сљимаку издају заповест, које сам себи он није умео издавати. Био је он разбо ит, чак и умешан, али се саморадње бојао горе но бесна пса. Имао је чак и изреку, како је: сељаково — радити, а спахијско — уживати и заповедати другима.

Сунце додирну врхове гора, које су опкруживале долину, Сљимак је већ дотерао дрљачама до друма и размишљао, како да се погађа са Гроховским, кад на један пут чу за собом крупан глас:

— Хеј, хеј!

На друму су стојала два човека. Један сед, обријан, у угасито плавом капуту, кратка стаса, у немачкој капи, са јако посувраћеним ивицама; други-

млађи, крут, плаве браде, у плашту и качкети. За њима су, на извесном одстојању, стојала кола са два коња, која је терао човек са качкетом и у угаситоплавом капуту.

— Је ли то имање твоје? упита Сљимака онај брадати оштро.

— Чекај-дер, Фриче — прекиде га старац.

— Што да чекам? — дурну се брадоња.

— Причекај. Је ли то имање ваше, газда? — упита старац млого блажим гласом.

— Дабогме да је моје, чије би било? — одговори сељак.

У тај мах дотрча с ливаде Сташа, па погледа у туђинце бојажљиво и зачуђено.

— А је ли и та ливада твоја? упита брадоња.

— Чекај, Фриче. Је ли то ваша ливада, газда? — поправи га старац.

— Није моја, дворска је.

— А чије је оно брдо са бором?...

— Чекај, Фриче...

— Ех, ви, оче, волите све на дугачко...

— Чекај, Фриче — говораше старац. — Оно брдо с бором, је ли ваше?

— Па моје, ничије друго.

— Ето видиш, Фриче — рече старац немачки — ту би се могла начинити сувача за Виљема...

И показа руком на брдо.

— Виљем не гради сувачу, не с тога што су брда ниска, него с тога што је нерадник — одговори љутито Фриц.

— Молим те, Фриче, буди стрпљив. — А оне њиве преко пута и они кланци, то није ваше? — питаше опет старац сељака.

— Од кул моје, кад је дворско.

— Па дабогме — прекиде нестрпљиво брадоња — сви знају да он сели у средини дворскога имања, као рупа на мосту. Сав тај посао не вреди ништа.

— Чекај, Фриче — умириваше га старац. Вас, газда, опкољава дворско имање са свих страна?

— Па јест.

— Но доста већ! — прогунђа брадоња и повуче оца колима.

— Хвала вам, газда — рече старац, додирујући руком капу.

— Ух, ала ви, оче, волите да говорите много — пресече га брадоња, силом га водећи колима. Од Вољема неће бити ништа, па ма му ми нашли и десет таквих брда.

— Шта хоће они, татице? — проговори изненада Сташа.

— Ене, истина — трже се сељак, и викну: Господо, хеј ви...

Старац окрете главу.

— А што сте ви мене питали?

— Јер нам се тако свиди — одговори брадоња, силом посађујући оца у кола.

— С Богом остајте, до виђења! — довикну старац Сљимаку.

Брадоња слеже раменима и нареди да се кола крену. Кола пођоше ка мосту.

— Штага људи данас прође друмом — помисли Сљимак. Као о вашару или о црквеној слави...

— А какви су то људи, татице? упита Сташа.

— Је ли ови што одоше на колима? Мора да су Немци из Вољке, три миље одавде.

— Што су они толико распитивали о имању?

— А зар један пита, дете моје — одговори сељак. Једнима се овај крај тако свидео, да су се пели чак на брдо, под бор. После су сишли, и никад их више нисам видео.

Сљимак сврши рад и окрете коње кући. О Немцима већ заборавио, јер му целу пажњу обузеше крава и ливада.

А кад би збиља краву купио, а ливаду узео

под закуп?... Жмарци га прођоше, кад помисли да се може испунити оно, о чему је толико година мислио.

Још једна крава и два јутра ливаде, та то је тридесет рубаља годишње прихода! Могла би се земља боље ђубрити, жита би се могло више продавати, а зими би се могао довести у кућу црквењак, да учи децу читању... Шта ли би рекле остале газде на такав приход?

Јамачно би му уступили више места у цркви и у крчми, него данас. А колико ли би се могло одмарати код таквога имања?...

Ах, одмарати се! Сљимак није знао за глад ни за зиму, у кући му је све напредовало, имао је доста пријатеља и доста готовине, и био би потпуно срећан, да га оволико не боле кости од рада, да може да се належи и наседи, колико му душа жели.

III

Кад се врати у двориште, Сљимак даде дрљаче слузи, а он стаде загледати краву, везану за плот. И ако је био сумрак, он виде да је говече лепо: бело, са црним печатима, мале главе, кратких рогова и великих вимена. Он је разгледа добро и у души признаде, да ни једна његова крава није ни принета овој.

Помисли да не би било рђаво провести је мало по дворишту, али осећаше да га већ снага издаје. Чинило му се да ће му руке испасти из зглобова, па и ноге ће му отпасти, ако се крене с места. Човек може радити до сунчева заласка, али се по заходу мора одморити, није вајде. С тога, место да проводи краву, он је помилова. А кад се она, као слутећи новога газду, обрте к њему, па му се мокром њушком дотаче руке, Сљимака то толико

тј ону, да је у мало не загрли и не пољуби, као човека.

— Морам је купити — рече, заборављајући на умор.

На вратима се појави домаћица са шафољем помија за краву.

— Мато! — викну слугу. — Кад се крава напије, одведи је у шталу. Кмет ће ноћити код нас, па ни говече не ваља оставити под ведрим небом.

— Но, шта је с погодбом? — упита Сљимак жену.

— Шта може бити — одговори она. — Тражи тридесет и пет рубаља у банкама, и сребрну рубљу за улар.

— Али што је истина, истина — додаде мало после — крава вреди толико, Помузла сам је пред мрак, и, кажем ти, и ако је дошла с пута, опет је дала више млека но Лисуља...

Сељак опет осети бол у рукама и ногама. Боже мој, колико ту треба ићи, киснути, не доспавати, докле човек састави тридесет и пет рубаља у банкама, па још и сребрну рубљу! Да хоће Гроховски бар штогод да попусти...

— Ниси га питала — рече — хоће ли што да попусти?

— Та иди, молим те!... Биће среће, ако нам је хтедне и продати. Једнако вели да је краву већ одавно обећао Грибу.

Сљимак се стаде чупати за косу

— И који га ђаво данас донесе! — говораше. — И шта сам ја згрешио, те ме Бог овако тешко казни! Још не знам ни хоће ли ми спахија дати ливаду, а морам толико да дам за краву...

— Јозефе, немој бити луд, опамети се — грдила га је жена. — Та нису ли ти за ливаду често говорили у двору, а за краву се мало погађај. Оставио — не оставио, ти опет попи с њим коју ракију и буди љубазан према њему. Можда ће га

Исус милостиви окренути. Само немој да се распричаш и у мене често погледај, па ћеш видети да ће бити добро.

У тај мах дохрама слуга, па узе дрешити краву.

— А, Мато — рече домаћица — је ли да је говече лепо?

— Него! — одговори хроми слуга, подигавши руку у вис и трес ћи њоме.

— Али је и новац за њу велики, а? — упита домаћин.

— Него!...

— Али и вреди толико, је ли, Мато? — хитро додаде домаћица.

— Него!...

Толико одговоривши, Овчар уведе у шталу краву, која, осврћући се, махаше репом тако некако срдачно, да Сљимак не могаде савладати узбуђења.

— Божја воља — шану. — Пробаћу да је купим. И пође у кућу.

— Јозо — задржа га жена — само се не распричавај, и не дај да те збуни. Једнако мисли како ћеш што откинути, а кад ти се језик сувише одулари, погледај у мене. Јер то је вешт човек, тај Војтек; ти не можеш са њим сам изићи на крај.

Сљимак на прагу скида капу, прекрсти се, па уђе у кућу. Али је срце у њему дрхтало од жалости за новцем и од несигурности, да ли ће бар рубљу откинути.

Гост је, при светлости ватре са огњишта, седео у првој соби на клупи, и очинским речима саветовао Магду да буде поштена, вредна и да слуша своје газде.

— Ако ти заповеде да скочиш у воду — говораше — ти скочи у воду; у ватру — у ватру. А ако те газдарица удари, или баш и добро изудара, то је

још пољуби у руку и захвали јој, јер, кажем ти: света је рука која бије...

Говорећи тако, при црвеној светлости од огња, с руком подигнутом у вис и свечаним лицем, Гроховски је изгледао као проповедник. Магди се чинило да његовим речима одобравају сенке, које подрхтаваху на зидовима, и да вечерњи мрак, који загледа кроз собне прозоре, понавља за стрицем: „Света је рука, која бије".

Она се заносила од плача. Чинило јој се да слуша најлепшу проповед, час опет да јој после сваке стараочеве речи излазе на плећима модрице. И поред тога, није је било ни страх ни жао; пре је осећала захвалност, помешану са успоменама из скорога и опет далекога детињства.

Врата на соби шкрипнуше и у целој њиховој ширини указа се Сљимак.

— Нека је хваљен — рече он госту.

— Ва веки веков — одговори Гроховски. И подиже се с клупе, колики је висок, скоро главом дотиче таваницу.

— Хвала вам, кмете, што сте нам дошли у госте — рече Сљимак пружајући му руку.

— Хвала вама, што нас тако лепо дочекујете — одговори Гроховски.

— Можда вам је овде што ружно, слободно кажите.

— Море, ни код куће ми није овако. Па не само мени, него ни крави, за коју се ваша жена одмах постарала.

— Хвала Богу, кад сте задовољни.

— Двогубо сам задовољан, јер видим да је и Магди код вас боље но игде.

— Магдо — обрте се Гроховски девојци — па поклони се газди, јер ти ни рођени отац не би био бољи од њега. А ви, куме, немојте жалити ремена, молим вас.

— Није она рђава девојка — одговори Сљимак.

Девојка се, једнако јецајући, поклони до земље прво стрицу, па после газди — и утече у трем. Тамо јој јецање још једном устресе прса, али јој се очи већ осушише. Мало по мало она се умири, па, да би оправдала бегство из собе, стаде тобож вабити свиње, отегнуто и жалосно:

— Гиц.... гиц.... гуду! гуду!.... гуду, мали!....

Али су свиње већ спавале. Место њих изађе из мрака Лиско, а после Андра и Сташа. Андра хтеде да је обори, али кад доби песницу у око, ухвати је он за једну руку, а Сташа за другу, па полетеше сви четворо на друм. Били су тако измешани, да у мраку нико не би могао распознати које је од њих пас, а које дете; у толико пре што су сви стали арлукати и лајати, надмећући се. Најзад се изгубише у магли, која је лебдела над пољима.

У соби, седећи крај камина, разговараху се домаћини.

— А шта вам се десило — питаше Сљимак госта — те продајете краву?

— Ево шта је — одговори Гроховски домаћину, мећући му руку на колено. — То није моја крава но Магдина, а жена ми одавно чангриза, како неће да држи туђу краву, јер је и нашим већ штала тесна. Ја се на то женино причање нисам осврtao, али се сад десила прилика да продају имање покојнога Комара, онога што се пропио и умро. Комарово је имање уз Магдино, те ја мислим: боље продати краву, па девојци за то купити јутро земље. Земља је земља.

— Бога ми јесте — уздахну Сљимак.

— Па дабогме. А кад настану нова давања, онда ће и девојка добити више, него што би онако.

— А како то? — упита Сљимак, који постаде радознао.

— Додаваће још толико, колико ко има. Ја, на пример, имам двадесет и пет јутара, па ћу добити још двадесет и пет. А ви, колико имате?

— Десет.

— Онда ћете добити још десет. А Магда, кад сад буде имала два и по, добиће још два и по.

— А је ли сигурно с тим раздавањем?

— А ко ће их знати — одговори Гроховски. — Једни веле да је сигурно, а други се подсмевају. Али ја мислим: давали, не давали, опет је боље докупити девојци јутро земље, кад се десила прилика. Тим пре, што моја жена то неће.

— Али ако ће поклањати земљу, онда не вреди куповати — примети Сљимак.

— Истина, није мој новац, те ме рука за њега не сврби. У осталом, не купујем од двора, него од сељака. Од двора се не бих журио да купим, јер у таким стварима не шкоди чекати.

— Разуме се — одговори Сљимак. — Будала се жури, паметан чека.

— И све ради с размишљањем.

— И ради с размишљањем — потврди Сљимак.

У тај мах дође домаћица са хромим Матом. Њих двоје одоше у ложницу и метнуше на средину сто, обојен вишњево. Мата метну две дрвене столице, а домаћица запали лампицу без стакла, и покри сто чаршавом.

— Пођите овамо, кмете — позва домаћица. Јозо, доведи госта. Овде ће вам бити лепше вечерати.

Насмејани се Мата неспретно повуче за камин, а два домаћина уђоше у собу.

— Лепа соба — рече Гроховски, осврћући се. Има доста икона по зидовима, кревет обојен, патос, и цвеће на прозору. Ово је свакако ваш посао, кумо?

— А чији бих био? — одговори задовољна жена. Он је једнако у двору или у вароши, а за

кућу не брине. Једва сам га нагнала, да бар у ложници метне патос. Седајте, куме, ево овде, ближе пећи, ако волите. Одмах ћу донети вечеру.

Стишавши камину, насу две чиније просене каше са чварцама. Мању даде слузи, а већу метну на застрти сто, пред госта.

— Једите у име Божје — рече Гроховскому — па ако буде мало, кажите.

— А зар ви нећете сести? — упита гост.

— Ја ћу после, с децом. Мато — окрете се слузи — узмиде чинију.

Насмејани Мата узе своју чинију, па седе на клупу према ложници, да би могао гледати кмета и чути разговор, којега је био жељан. Метну чинију на колена, па иза колута од паре, што се дизала са чиније, гледаше задовољно у вишњеви сто, за којим су седеле газде, у бели чаршав и лимене кашике, којима они јеђаху. Димљива му се лампица чинила најбоља врста осветљења, а столица с наслоном најбоља ствар. Кмет је будио у Матином срцу поштовање и понос. Гроховски га је негда возио на регрутовање и стојао крај врата у самој канцеларији, док су регрути кисли напољу. Он је наредио да га возе у болницу, и уверавао га да ће бити здрав, кад из ње изиђе. А ко купи порез, ко о литији носи најлећу заставу, ко започиње у цркви на вечерњи: „Почните усне наше славити Богородицу!?...“ Разуме се, овај исти Гроховски, са којим данас он, обични Мата Овчар, седи под једним кровом.

А како он дивно изгледа, како се замеће на столици! Пружио ноге, леву руку наслонио на бедро, десну на сто, а главу забацио. Како му мора бити добро на онакој столици с наслоном.

И Мата покуша да се заметне, али га одгурну наљућени вид, опомињући га да он није кмет, него сиромах слуга. С тога се он, и ако су га леђа бо-

лела од рада, погури још покорније, и постиђен сакри под клупу ноге, од којих је једна била изломљена, а обадве у поцепаним чизмама. У осталом, што да се замеће он, кад су се неколико корака подаље заметали кмет и газда? Њихово је уживање било довољно и Мати; с тога он стаде јести кашу на пола уста, а разговор слушати на оба уха.

— Збиља — рече домаћица — што би баш краву вукли чак у село, Грибу?

— Зато што он хоће да је купи — одговори Гроховски.

— Можда бисмо купили и ми.

— Чак би тако и било право — упаде Сљимак. — Код нас је девојка, па нека буде и крава.

— Је ли, Мато, да би баш тако било право? — рече за мужем домаћица, обраћајући се слузи.

— Него!... — насмеја се Мата, те му се врела каша омаче из кашике на браду.

— Што је истина, истина — уздахну Гроховски. — Чак би и сам Гриб морао признати, да крава најпре треба да иде онамо, где је и девојка.

— Онда је продајте нама — прихвати Сљимак.

Гроховски спусти кашику на сто, а главу на прси. Промисли се мало, па рече:

— Па, шта могу: Ако баш желите, мораћу је продати вама, нема се куд. У кога је девојка у тога и крава, право је.

— Али ћете нам нешто оставити — брзо додаде домаћица, умиљавајући се Гроховскому.

Кмет се опет замисли.

— Видите — рече — да је то моје говече, ја бих попустио. Али оно је једне сироте, која нема ни оца ни мајке. Како је ја могу штетити?... Дакле — дајте тридесет и пет рубаља у банкама и једну сребрну за улар, па — нека крава остане вама.

— Велики је то новац — уздахну Сљимак.

— Али је и крава добра — одговори кмет.

— Новац не тражи хлеба.

— Али не даје ни млека.

— Због те бих краве морао узети од двора ливаду под закуп.

— Биће вам јевтиније, него да купујете храну.

Наста подуже ћутање, па ће Сљимак изненада:

— Но, куме кмете, реците последњу...

— Кажем вам: дајте тридесет пет рубаља у банкама и сребрну за улар, па ћу вам оставити краву. Гриб ће се љутити на мене, то знам; али вама морам учинити. Имате девојку, па имајте и краву.

Домаћица диже чинију са стола, па уђе у ћилер. Мало после изнесе отуда боцу ракије и две чаше, а на тањиру суху кобасицу и виљушку са изломљеним зубом.

— У ваше здравље, куме! — рече Сљимак служећи ракију.

— На здравље!

Испише, па ћутке стадоше јести суху кобасицу, оставивши виљушку на тањир. Кад виде ракију, Мати би тако угодно, да тихо уздахну. По том метну руке под пазухе и мало извуче ноге испод клупе. За тим му паде на ум, да кмет и газда морају у овом тренутку бити врло срећни, дакле — и он је био срећан

— Баш не знам шта ћу — говораше Сљимак — да ли да узмем краву или да не узмем? Толико сте заћутили, да ме и воља пролази.

Гроховски се немарно покрете на столици.

— Драги куме — рече он — драги моји, шта могу ја, кад је то туђе? Ја Магди морам купити земље, макар и због тога тек, што то моја жена не воли.

— За јутро земље нећете дати тридесет и пет рубаља, сад је земља јевтина.

— Али ће поскупити, јер кроз наше општину

мора да прође некакав пут, па ће Немци куповати земљу.

— Немци? — рече Сљимак. — Па они су већ купили Вољку.

— Онда ће је продати другим Немцима, а они ће доћи ближе к нама.

— Данас су код мене на имању била два Немца, и много су распитивали, али нисам разумео шта хоће — рече Сљимак.

— Ето видите. Хоће амо да дођу. А чим се угнезди један, одмах за њим нагрну други, као мрави на месо, и земља поскупљује.

— Да ли они умеју радити земљу?

— Још како. Чак они имају више зараде, него сељак што се ту родио — одговори Гроховски.

— Гле, молим те!...

— Море, паметни су Немци. Држе много стоке, сеју детелину, а зими раде занат. Сељак са њима не може изићи на крај.

— Занимљиво је, које ли су они вере, говоре међу собом као Јевреји?

— Вера им је боља од јеврејске — одговори кмет, пошто промисли — али католичка није. Знам, да имају цркву као и ми, са клупама и оргуљама. Али њихов је поп ожењен и иде у капуту, а у великом олтару, где треба да је Бог Отац, код њих је само распеће, као код нас у црквеном трему.

— Та је вера гора од наше.

— Гора — потврди Гроховски — јер се они Богородици чак и не моле.

— Их, Мајко Пресвета, — прошапута домаћица.

Сљимак и Гроховски уздахнуше побожно, а Мата се прекрсти.

— И таквима још Бог помаже — примети Сљимак. — Пијте, куме.

— У ваше здравље!

— Што да им Бог не помогне, кад имају много стоке? То је темељ!

Сљимак се замисли, па наједанпут тресну руком о сто.

— Куме кмете! — викну — Продајте ми краву.

— Хоћу! — одговори Гроховски, па и он тресну руком о сто.

— Даћу вам... тридесет и једну рубљу... тако ми ваше љубави....

Гроховски га загрли.

— Дајте, брате, тридесет... тридесет... но... и четири рубље у банкама и сребрну за улар.

У собу полако уђоше уморна деца. Домаћица им насу каше, и одведе их у најдаљи крај, рекавши им да буду мирна. Доиста, за све је време било врло мирно, изузевши тренутак, кад Сташа паде с клупе, а Андра доби од мајке шамар. За то се Магда владала као јагње, а Мата је спавао, сањајући да седи у ложници, на столици с наслоном, па пије ракију. Осећа како му пиће све ваше иде у главу, како се под његовим утицајем он, Мата, башкари баш као и Сљимак, и како по што по то хоће да пољуби кмета!... Тада задрхта и прену се, застиђен.

Из ложнице се осећао мирис ракије и смрад од лампице, која је догоревала. Сљимак и Гроховски сећаху један уз другога.

— Куме!.. Кмете!... — говорио је Сљимак, лупајући песницом. — Даћу ти колико год затражиш... Кажи последњу. Твоја реч вреди за мене више но новац, јер си ти паметан човек... Ти си најпаметнији у целој општини. Председник је свиња... За мене си ти председник, чак си бољи и од самога комесара, јер си ти паметан... Најпаметнији у целој општини, тако ме гром не убио!

Загрлише се, а Гроховски — заплака.

— Јозо!... Брате!... — говораше он — не зови

ме кметом, него братом, јер ја сам ти брат, и ти си мени брат.

— Војтече... кмете... казуј колико хоћеш за краву?... Даћу ти, па ма из очију вадио.

— Тридесет и пет рубаља у банкама, и сребрну за улар.

— За Бога! — одазва се домаћица. — Па мало пре сте давали краву за тридесет и три рубље!

Гроховски подиже очи, пуне суза, најпре на њу, па на Сљимака.

— Давао сам? — упита. — Јозо, брате... јесам ли ти давао краву за тридесет и три рубље?... Добро!... Дајем... Узмите... Нека пропадне сирота, само нека ти, брате, имаш добру краву.

Сљимак још јаче тресну песницом о сто.

— Зар ја да зарађујем на сироти?.. Нећу!... Даћу тридесет пет рубаља и сребрну за улар.

— Шта ти говориш, лудаче? — опомињаше га жена.

— Не буди луд!... — поможе јој Гроховски. — Тако си ме угостио, тако дочекао, да ћу ти дати краву за тридесет и три рубље. Амин, то је моја реч.

— Нећу!... — викаше Сљимак. — Ја нисам Чивутин, да наплаћујем гостопримство.

— Јозо!... — вели му жена.

— Одлази, жено!... — викну он, једва се дижући са столице. — Даћу ја теби, што се ти мешаш у моје послове!..

Наједанпут паде у наручја расплаканом Гроховскоме.

— Тридесет и пет рубаља у банкама и сребрну рубљу за улар... — узвикну он.

— Тако из пакла не изишао, нећу... Тридесет и три... плакаше Гроховски.

— Јозо! — опет се јави жена. Та поштуј госта... Та он је старији од тебе, он је кмет, њега

треба слушати, не тебе... Мато — окрете се слузи — помози ми, да их одведемо до житнице.

— Сам ћу да идем... дрекну Сљимак.

— Тридесет и три рубље!... — јецаше Гроховски. Убиј ме и исеци ме на комадиће, али пару више нећу узети... Ја сам пас, ја сам Јуда, ја сам хтео да те преварим, и с тога сам говорио да краву водим Грибу... Али ја сам је водио теби, јер си ти мој брат.

Њих се двојица узеше под руке и изиђоше из ложнице, пошавши прво прозору. Но кад им Мата отвори врата од трема, после неколико неуспелих покушаја, изиђоше у двориште.

Домаћица запаливши фењер, узе из собе покривач и душек, да простре Гроховскому у житници. Али, идући кроз двориште, угледа чудан призор. Сљимак је лежао на гомили ћубрета, па зове Гроховскога, да спавају, а кмет је клечао поред њега, па, бришући сузе рукавом, чита оченаш. Над обојицом је стајао збуњени слуга.

— Мора да сте им дали нешто јако — рече он домаћици.

— Попили су боцу препеченице.

— Охо — хо!..

— Устај, пијаницо једна — викну жена мужу.

— Нећу да устанем — одговори он љутито — а ти, жено, чисти, док си читава. Прошла је већ женска влада. Купио сам краву, па ћу и од светлога спахије ливаду... Сад ће да настане моја влада.

— Јозо, дигни се — говораше домаћица — јер ћу те полити водом.

— Полићу ја тебе, ако узмем бич!.. — одговори Сљимак.

Гроховски му паде на груди и стаде га љубити.

— Устани, брате — мољаше га — не град и пакао у кући, да нас обојицу не снађе беда.

Слуга се није могао начудити, видећи како

ракија мења људе. Кмет, у свој општини познат као човек тврда срца, плаче као дете, а Сљимак опет неће да се дигне са ђубрета, дере се као луд, па још прети жени, како је сад настала његова влада!...

— Хајдете, кмете, у житницу — рече Сљимаковица ухвативши Гроховскога за руку.

Горостас се диже миран као јагње, па вођен за једну руку од Мате, за другу од Сљимаковице, иђаше, куд му је речено. Домаћица му на највећој гомили сламе намести лепу постељу; али је за то време кмет пао на под, и остаде ту, јер га никако нису могли подићи.

— Ти, Мато, иди на своју постељу — рече слузи Сљимаковица — а ова пијаница — додаде, показујући на мужа — нека спава на ђубрету, кад се буни.

Послушнога слуге часом нестаде у коњушници.

А кад се у дворишту све смири, он стаде замишљати, разоноћења ради, да је и он пијан.

— Овде ћу да спавам! — гунђаше градећи се Сљимаком. — Сад настаје моја влада....

Затим замисли да је кмет, клече крај своје бедне постеље, па јој стаде говорити тронуто онако исто, као кмет Сљимаку:

— Устани, брате, не прави пакао у кући, јер ће нас обојицу снаћи беда...

А да би се још боље претворио у Гроховскога, сиљаше се да плаче. С почетка му то не пође за руком; али кад се сети изломљене ноге — и како је најбеднији створ на свету — и како му газдарица не даде ни чашице ракије, линуше му из очију истинске сузе. И тако заспа он на сламној постељи уплакан, као дете на мајчину крилу.

Око пола ноћи Сљимак се трже. Осети, да му глава тежи и да је мокро. Отвори очи — мрак;

ослушну, пружи руку и познаде да пада киша, покуша да седне, и виде да су му ноге више од главе.

Постепено му се стаде враћати сећање. Сети се кмета, краве са црним печатима, просене каше и велике боце ракије. Шта је било с ракијом? То баш није поуздано знао, али је видео да је нешто слаб и да му је, нема сумње, шкодила каша, која је била много врела.

— И увек говорим, да се у вече просо не готови, јер оно најдуже задржава врелину — прогунђа и устаде с нагега.

У тај мах није сумнао да је у дворишту, на гомили ђубрета.

— Ала ме је оборило!.. — јекну он. Није ни чудо. Ништа горе, но кад се ракија помеша са врелином. А просо то ти је права ватра.

Ноћ је била толико мрачна, да је једва угледао зидове од куће. Он јој приђе врло лагано, као да се устеже, па чак неко време поседе на прагу, наслонивши тешку главу на шаке. Али је киша постајала све несноснија, те се Сљимак одлучи да уђе.

Он застаде у трему и чу Магдино хркање. Затим пажљиво отвори собна врата, која не само што шкрипуше, но зарикаше као крава. У исти мах га обузе такав задах и врућина, да се осети још сањивији и, било шта било, зажеле да дође до постеље.

У првој соби, на клупи под прозором, дисао је Сташа, али у ложници беше мирно. Сљимак познаде, да жена не спава, и пипајући дође до постеље.

— Помакни се, Јагна — рече он, трудећи се да то каже строго, и ако га је обузимао страх.

Ћутање.

— Но, помакни се мало...

— Одлази ти, пијанице, док се нисам наљутила...

— Куда да идем?

— Иди на ђубре, или у свињац, јер је тамо твоје право место — одговори наљућена жена. — Прохтело ти се владати, па владај, али даље од мене, пијанчуро!... Претиш ми бичем, чекај, то ти нећу опростити...

— Море, шта ту причаш, кад ти ништа није било — прекиде сељак.

— Ништа није било?... А ко се заинатио да плати тридесет и пет рубаља, и још сребрну за улар, кад би је сам Гроховски дао за тридесет?... Једва сам га умолила да узме тридесет и три.. За тебе, дакле, три рубље нису ништа?

Сљимак већ није слушао. Ма да је био мрак, он се ухвати за главу, пун жалости, и повуче се чак у собу, где је спавао Сташа. Тамо паде на клупу, и баш пригњечи детету ноге.

— Јесте ли ви то, татице? — упита пробуђено дете.

— Дабогме да сам ја.

— А шта ви ту радите?

— Онако сам сео, нешто ми се слошило.

Дете се подиже, па му сави руке око врата.

— Добро, те сте сели — рече — јер једнако иду по мени они Немци.

— Који?

— Па она двојица што су били код нас на њиви — старац и брадоња. Ништа ми не казују шта хоће, но ме само газе.

— Спавај, сине, овде нема никаких Немаца.

Сташа се још јаче привi уз оца, па, пошто је и Сљимака сан оборио, обојица падоше на клупу и дете опет стаде трабуњати.

— Је ли истина, татице — упита га полугласно — да вода види?

— Шта може да види?

— Све, све... Небо, наше брегове, па и вас видела, кад сте ишли за дрљачама.

— Спавај, сине, немој говорити којешта — умириваше га Сљимак.

— Види, татиче, види она, та сам сам гледао — прошапута Сташа и заспа.

Сљимаку беше у соби сувише врућина. Тешке главе извуче се из куће и, као на туђим ногама, оде у житницу. Ту се спотаче на Гроховскога, и после неколико покушаја нађе на пласт сламе, у који се ували толико дубоко, да му се нису виделе чак ни чизме.

— Али да сам купио краву — јесам — прогуњи себи као лаку ноћ.

IV

Сутрадан Сљимака у житници пробуди женино викање:

— Докле ћеш се ту излежавати?

— А што? — упита он из сламе.

— Време је, да идеш у двор.

— Звали ме?

— Што да те зову. Па ти им сам мораш ићи за ону ливаду.

Сељак зашева, али устаде и изиђе на гумно. Лице му подбуло, поглед застиђен, а коса пуна сламе.

— Ето, погле какав је! — рече жена јетко. — Гуњ упрљан и прокисао, чазама целу ноћ није скидао, а гледа човека као разбојник. За конопљак си ти, а не да разговараш са спахијом. И дотерај се мало, пре но што пођеш.

После ових речи она оде у шталу, а Сљимаку паде терет са срца, што се на томе свршило. Мислио је да ће се натресати над њим до подне.

Извади у двориште. Сунце одскочило већ високо и земља се од ноћне кише осушила. Од кла-

наца је подухивао ветар, доносећи птичје певање и неки влажан и пријатан мирис. Ове су се ноћи поља гушће зеленила, из дрвећа потерали листићи, небо се освежило и сељаку се чинило, да су му чак и кућни зидови бељи.

— Диван дан — рече, осећајући неку наду, и пође у собу, да се обуче. Очисти косу од сламе, обуче чисту кошуљу, обу нове чизме. Али како му се нису чуниле довољно црне, он узе парче сала, те намаза прво косу, па после и чизме од сара до потпетица. Најзад стаде пред огледалце и, редом, гледајући час ноге, час свој лик у огледалу, осмехну се, задовољан што му се овако сјаје глава и обућа. А уз то му је нешто казивало да са оваким намазаним човеком спахија неће моћи изићи на крај, иего ће му — дати ливаду под закуп.

У тај мах уђе жена и одмеривши га презривим погледом рече:

— Што си се тако нацмакао, те удара од тебе сало као куга. Зар не би било боље, да се умијеш и очешљаш!

Признавши умесност овој напомени, Сљимак извади иза огледала чести чешаљ и њиме угладн косу тако, да се сијала као најчистије стакло. Затим се тако брижљиво уми сапуном, да му на врату осташе мрље од масних прстију.

— А где је Гроховски? — упита жену веселије, јер га је хладна вода расположила.

— Отишао је.

— А новац?

— Платила сам му. Али није хтео узети тридесет и три рубље, но само тридесет и две: јер, вели, кад је Господ Исус живео тридесет и три године, онда за краву не приличи узети толико.

— Истина јест — потврди Сљимак, хотећи да пред женом покаже теолошко знање своје. Али се

она окрете камину, па, извадивши отуда лончић јечмене каше с млеком, даде га мужу немарно велећи:

— Де, де... не причај, него једи се, па иди у двор. А тамо се погађај као синоћ с кметом, па ћу ја теби показати!... — додаде подругљиво.

Посрамљени сељак стаде јести, а за то време жена извади из скриње новац.

— Ето ти десет рубаља — рече. То подај спахији у руку, а остало му однеси сутра. Али пази, колико ће ти тражити за ливаду, па га одмах пољуби у руку, клекни пред њега и моли, да ти остави макар три рубље. Ако не попусти три, откини бар једну; али их дотле моли, и њега и милостиву госпођу, докле год што не попусте. Хоћеш ли упамтити?

— Што да не упамтим? — одговори он. И видело се како је у мислима поновио женине опомене, јер одмах престаде јести и узе лупкарати кашиком.

— Но, не премишљај ваздан, него облачи гуњ — рече опет жена. — А и децу поведи.

— А што ће она тамо?

— Да моле заједно с тобом, и да ми Андра каже, како си се погађао. Сад знаш што ће?

— Права су ти напаст ове жене! — прогуњи Сљимак, видећи да му је жена све у напред одлучила. А у себи додаде:

— Кучка једна, како је паметна и уме да заповеда! Одмах се познаје, да јој је отац био надзорник.

С добрим напором навуче нов гуњ, око врата и око шавова опшивен црвеним гајтанима, и опаса се лепим кожним појасом, широким без мало две шаке. По том завеза десет рубаља у мараму, па је метну у недра; а пошто су деца била већ одавно спремна, кретоше сви троје, упутивши се друмом двору.

Мало пошто они одоше, Сљимаковици се нешто

ражали; с тога изиђе пред вратнице, да још мало погледа за својима. И виде како средином друма, метнувши руке у шпагове, забачене главе, иде њен муж, за њим с леве стране Сташа а с десне Андра. За тим јој се учини, да Андра удари Сташу, због чега се он нађе оцу с леве стране, а Сташа с десне. После тога јој се привиде, као да Сљимак удари Андру, после чега је Сташа опет ишао с леве стране, а тако исто и Андра, али сад већ ровом, одакле је песницом претио маломе брату.

— Видиш ти какву су они забаву нашли — прошапута жена осмехнувши се, па се врати да готови ручак.

Изравнавши песницом неспоразум међу синовима, Сљимак поче најпре певушити, па после полугласно:

Нема нигде, нема
Кô што је дворанин:
Поседне коњица,
Па појезди двору.

Мало се замисли, па опет запева, али отегнутије:

Ој, дејдеду, дејдеду,
Увалише у беду,
А у беду, у каку ?...

Ту прекиде и уздахну, осећајући да ваљда и нема песме, која би му могла утишати бригу, шта ће бити с ливадом? Хоће ли му је спахија дати под закуп, или неће?

Баш су сад пролазили поред ње. Сљимак погледа, па се чисто уплаши, толико му се данас чинила лепа и као да је неће добити. Оживеше му у памети све казне, које је платио за своју стоку, кад би је дворске слуге хватале у овој ливади; све спахијине опомене и претње. Неки тајанствен глас му је говорио, да би овај комад земље лакше добио под закуп, кад би он био негде даље, и место

сена кад би на њему био песак или коров. Али је ливада имала и сувише добрих особина, да не би у њему изазвала песимистичну сумњу и непоуздање.

— Ех, чудна ми чуда, — прогунђа отпљунувши поносно — та сами су ме не једном наговарали да је узмем. Чак су говорили, да ће онда и мени и њима бити боље.

Тако је; али кад су га нудили за закуп? — Онда, кад он није молио. Данас, кад је ливада њему потребна, они се могу цењкати, или је просто не дати.

Зашто?.. А ко их зна. Зато што спахија сељаку а сељак спахији увек мора ићи уз нос. Тако ти је уређен свет.

Паде му на памет, колико се он цењкао за рад, или, заједно са осталим домаћинима, није хтео да се погађа са двором о исплати шумске службености — и он осети кајање. Боже мој, како је онда спахија говорио лепо:

— Живимо од сада сложно, суседски, чинимо једни другима услуге...

Тада су они одговарали: Какви смо ми суседи? Ви сте, светли господине, спахија, а сељаци су сељаци... Ви бисте волели племића, а ми само сељака за суседа...

На то спахија: Памтите, сељаци, да ћете и ви мене кадгод молити...

На то му је Гриб креснуо, у име целога збора.

— На ми смо већ молили, светли господине, кад сте хтели своју шуму ослободити сеоскога надзора.

Спахија је ћутао, само је страшно сукао бркове и они речи поуздано неће заборавити.

— Увек сам говорио Грибу — уздахну Сљимак — да се толико не рогуши. Сад ћу свакако за његову дрскост платити ја.

У тај се мах Андра потеже каменом на неку птицу. Сљимак се осврте и тужне му мисли на мах променише правац.

— Што да ми не да ливаду? — мишљаше он. Та он зна, да му се често чини штета, и да је не може сачувати, па да има још онолико слугу. Он је паметан спахија, о, још како... Па и добар је: пре ће он изгубити, но што ће другога оштетити... Красан спахија!... — Али му одмах зали душу нова поворка сумњи.

— Али опет — мишљаша — зна он, да ће мени бити боље с ливадом но без ње. А ниједном спахији није мило, да сељаку буде боље, јер онда двор не може да нађе радника.

Нова промена у размишљању, јер се Сљимак сети, да се закуп може платити не готовином, него радом. — Дабогме да је тако! — промрмља обрадован. Па ја њему могу рећи: Зар ја код вас, светли господине, не радим, или нећу кадгод радити?..... Друге газде не иду у двор, само ја, па што би онда жалио парче ливаде? Зар он, најзад, мало има тих ливада, као и сваке друге земље?... Ја ћу увек бити сељак и надничар, а он спахија, па да ми чак та два јутра и поклони, а не само изда под закуп.

И он опет запева:

Закукале кукавице,
На крушци, на крушци;
Говориле комшинице,
Да сам најлући, најлући!

Последњи стих изговори сасвим неразговетно, да у деце не би убио углед свој.

Наједанпут се обрте Сташи и запита га:

— А што се тако вучеш као кулучар, и ништа не говориш?

— Ја? — трже се Сташа. — Ја мислим: што ми идемо у двор?

— А ти ваљда не би ишао?

— Не бих, јер ме нешто страх...

— Што те страх? Па у двору је лепо! — осеће се на њега Сљимак, али се и сам стресе, као да га неко поли хладном водом.

Ипак савлада немир и стаде Сташи објашњавати.

— Видиш, сине, како је. Јуче смо купили од кмета краву за тридесет и две рубље. [Хтео је он, лола, тридесет и пет, и још сребрну за улар — али кад га је поткупих, он попусти]. Дакле, видиш, сине, новој крави треба сена, па морамо молити спахију, да нам да ливаду под закуп. Сад све разумеш?

Сташа климну главом.

— То разумем — одговори — само још не знам: шта ли мисли трава, кад је говече подухвати језиком и загризе?...

— Шта може да мисли, ништа не мисли.

— Од куд!... настави Сташа. Не може бити да ништа не мисли. Кад људи свечаником стоје на гробљу, па кад се на њих гледа из далека, и они се чине као трава, или шибље: јер међу њима има и зелених и црвених, и жутих, и разноликих, као и међу травом у пољу. Па кад би тада неко страшно говече по гробљу прешло језиком, зар онда они не би ништа мислили?...

— Људи би викали, а трава ништа не говори, кад се коси — одговори Сљимак.

— Како не говори? Кад се ломи чак и сух штап, он пуца — а кад се превија зелена грана, она се отима и опире — а кад се кида трава, она пишти и држи се корењем за земљу.

— О, ала се теби увек нека чуда снују по глави! прекиде Сљимак. — Кад би човек све питао: хоће ли или неће под косу, онда нити би јео, нити би нахранио говече, и све би пропало.

— А може бити ни ти, Андро, не волиш што идеш у двор? — упита друго дете.

— Ваљда ја идем? Ви идете — одговори Андра слежући раменима. Ја му га тамо не бих ни ишао.

— Него шта би урадио? Писмо ваљда не би написао, јер ниси раван спахији, а ни писати не умеш.

— Ја бих покосио траву, па свезао у двориште. Нека он дође мени, а не ја њему.

— А како би смео покосити спахијину траву?

— Од куд је она спахијина! Ваљда је спахија посејао, или је ливада поред његове куће?...

— Видиш да си глуп, јер је ливада спахијина, каогод и сва ова поља.

Сљимак показа руком преда се.

— Дабогме да је његово — одговори Андра — докле му когод не узме. Па ја знам да су и ваше ондашње имање, и кућа, били спахијини, а данас су ваши. Тако исто може бити и са ливадом. Што је он бољи, те, и ако ништа не ради, има земље за сто сељака?

— Има зато, што има.

— А што да ви немате толико, или Гриб, или остали?

— Зато што је он господин.

— Чудна ми чуда! Кад би сте и ви, татице, обукли капут и спустили ногавице по чизмама, и ви би сте били господин. Али немате земље колико он.

— Кажем ти да си глуп! наљути се Сљимак.

— Још сам глуп, то је истина, јер нисам ништа учио. Али је Јаша Гриб паметан, јер је он писао у канцеларији. Па шта вели он? Он вели да мора настати једнакост, а то ће бити онда, кад сељаци спахијама одузму земљу, па сваки буде имао своју.

— И Јаша је глуп, јер кад би сви имали своју земљу, онда нико не би радио код другога. Јаша неће поправити свет. Боље нека он гледа да не краде оцу новац, и да у вароши не иде из каване

у кавану. Паметан је он да управља туђим. Моје би имање дао Овчару, спахијино би узео он сам, али своје не би пустио из руку.

— Зар је спахији дао земљу Бог?

— Бог је тако уредио свет, да нема једнакости. С тога је небо више, земља ниже — бор висок а леска ниска, а трава још нижа. С тога и међу људима један је стар, други млад — један отац, други син — један газда, други слуга — један спахија, други сељак.

Одахну мало, уморан, па настави:

— Погледај како је чак и код паметних паса, где их има много у дворишту. Износе из куће шафољ помија, и прво прилази онај, који је најјачи, па он једе, а остали чекају облизујући се, ма да виде да ће он појести оно што је најбоље. Тек пошто се он наједе, да пукне, прилазе остали. Сваки завлачи главу са своје стране, па ждере без свађе. Али где су пси глупи, они одмах сва кидишу на шафољ, кољу се и више имају крвавих њушка но јела. Јер или претуре шафољ, те проспу помије, или се нађе један најјачи који их разјури. И он при томе не добије много, али ни они остали баш ништа.

Тако би било и са људима, кад би сваки само гледао другима у уста и викао: Дај, појео си више!.. Најјачи би растерао остале, а слабији би помрли од глади. С тога је Бог и уредио, да сваки чува своје имање, а туђе да не дира.

— Па опет су једном сељацима раздавали земљу.

— Нису раздавали један пут, него два пута; и још ће може бити раздавати, али по мало и пазећи да сваки добије колико му дође, а не да сваки узима што му се свиди. Тако је милостиви Бог уредио, да на свету мора бити реда и поретка.

— Какав ред, кад је Гриб уз један пут добио тридесет јутара, а ви једва десет — рече Андра.

Сељак застаде на путу, хотећи да се мало

одмори. Поправи капу, подбочи се левом руком а десном показа брда, па стаде говорити:

— Видиш ли ти она брда, онамо изнад двора? Са њих једнако спада земља на ниже. Зар није?

— Дабогме да јесте.

— Дакле јесте. А та земља што спадне, на чију ће земљу прво спасти, а?

— Па на дворску.

— Дакле на дворску. А она земља која спадне са дворских њива, на чију ће земљу она најпре пасти, на моју или Грибову?

— Па ваљада на Грибову, пошто Гриб седи на коси испод двора, а ви на другој страни долине.

— Ето видиш — настави Сљимак. — Да седим ја тамо где Гриб, онда би се више користио од дворске земље; али како ми је пало у део да седим преко реке, онда се мање користим.

— И још са ваших брда пада земља на дворске ливаде— одговори Андра.

— Божја воља! рече сељак, подижући капу. — У томе сам ја најгори међу сељацима, што имам мало земље, али сам бољи и од спахије у томе, што са моје сиротиње земља пада на његове ливаде, те му додаје земље.

Дечко, чујући овако мишљење, врћаше главом.

— Што вртиш главом? — запита га отац.

— Јер ми се не чини, да је све то што говорите тако.

— Не чини ти се зато, што си од мене млађи и глупљи.

— Онда сте ви, татице, глупљи од Гриба, јер сте млађи, а он говори сасвим друкчије.

Сељак се дрну.

— Ако те млатнем по њушци — дрекну — одмах ћу ти, псето једно, показати ко је паметнији!...

Пред тако јаким доказом Андра ућута, и одатле су ишли без разговора. Сташа је сањао ни сам

не зна о чему, а Сљимак се или плашио: хоће ли му дати ливаду, или се чудио што његов син проповеда тако превратне теорије.

— Тхе! — прогуњђа — угледа се балавац на друге. Слободан деран, никоме се не покорава, и срећа је, те још и не краде. Хо, хо!... Тај неће бити сељак.

На томе се месту друм саставља са дворским путем, који се благо пење. Сљимак иде све лакше, Сташа гледа преда се све бојажљивије, а само Андра постајаше одважнији. Постепено им се иза брда помаљају црне гране липа, засађених покрај пута, пуне пупољака, дворски димњаци, кровови од зграда.

Наједанпут одјекнуше два пуцња.

— Пуцају! — викну Андра и потрча напред, докле Сташа ухвати оца за скут од гуња.

— Куд летиш? Врати се! — викну Сљимак.

Андра се намршти, али успори кораке.

Изидоше већ на терасу, где су биле само дворске земље. Иза њих, ниже, лежало је село, још ниже ливада и река; пред њима беше двор, ограђен летвом, а даље врт.

— Ено, погле двор — рече Сљимак Сташи.

— А који?

— Онај са ходником, на стубовима.

— А каква је оно кућа?

— Лево? Оно није кућа него павиљон, а оно ниско — кухиња. А погледај како су на павиљону једне собе доле а једне горе...

— Као на тавану?

— Оно није таван, него спрат. Таван је још више, под кровом као код нас.

— Али се ипак они тамо пењу по лествицама — упаде Андра.

— Није по лествицама, него по степеницама — одговори оштро отац. Много би се пахија ло-

мио по пречагама, кад он воли угодност. Али му зато и краду сено са коњушничкога тавана.

— А оно десно, татице, што је пуно окана? — упита Сташа.

— Онде сигурно седе господин и госпођа, па се греју на сунцу — одговори Андра.

— Не — причај, кад не знаш — осече се на њега Сљимак. Онде је цео зид од стакла, оно је стаклена башта. Тамо има свакојакога цвећа, каквога год има на свету, па цвета чак и зими, кад је напољу снег повише колена.

— Мора да је то цвеће од хартије, као у цркви — утаче се Андра.

— Баш није, него право. А цвета с тога, што баштован зими ложи пећ.

— А има ли ту зими и јабука? упита Андра.

— Нема јабука, него поморанчи.

— Сигурно су сто пута боље од јабука? упита Андра и усија очима.

Сељак презриво одмахну руком.

— Пхи... Ја сам пробао једну. Мала као кромпир, зелена, а опора — и пас би је испљувао.

— И они то једу?

— Што да не једу.

— Па онда су они глупи — рече Андра.

— Ти си глуп, јер ништа не знаш — одговори сељак. — Ти вол ш, је ли, кад ти је каша слана? А спахија воли, кад му је неко јело опоро. Сваки на овом свету има свој укус: во воли траву, а свиња коприве.

— Погледајте само, татице! — викну Андра показујући руком према двору. Но, пре него што он изговори, одјекнуше опет два пуцња. А кад се дим разиђе, они угледаше поред капије млада човека у жутим доколеницама повише колена, у сивој блузи са зеленим шавовима, са фишеклијом на трбуху, торбом о рамену и двоцевком у рукама.

— То је онај исти што је јуче јахао на коњу и што му је капа пала с главе — додаде Андра.

Сељак прекриви главу на једну страну, па на другу, добро загледа.

— Јесте, он је, злослут!... — рече љутито.

И додаде шапатом:

— Рђав знак! Сигурно ми неће дати ливаде, кад смо срели овога фармазона.

— Али му је пушка лепа! — рече Андра. — На што ли он овде пуца, јер нема ничега сем врабаца?... А може бити ни на што? Ја, кад бих имао пушку, ја бих пуцао по цео дан, макар и у вис, а барута бих вала сипао толико, да би одјекивало чак до попине куће.

— Он ваљда не пуца на нас? — запита тихо Сташа, устежући се да иде даље.

— Што да пуца на нас? — одговори отац. Зна се, да на људе није слободно пуцати, за то се иде на робију. Ма да, ко зна шта не би могао учинити онаки безбожник.

— Охо! прихвати Андра. Нека проба!...

— Па шта би му ти учинио?

— Отео бих му пушку, па однео кмету. Још бих је уз пут избацио неколико пута.

За то се време ловац, пуневши своју ланкасторску пушку, приближи сељацима. О ременима његове торбе висјаху комади од врабаца.

— Нека је хваљен — рече Сљимак, скидајући капу

— Добар дан, грађанине! — одговори стрелац, подижући сомотску капицу.

— Дивна пушка — уздахну Андра.

— Свиђа ти се? — упита. А?... Да ми нисси ти јуче додао капу?

— Дабогме да сам ја, само што сте ви јуче били на коњу и без пушке.

— Дакле ја сам ти дужник! — рече госпо-

дичић вадећи из шпага новчаник. — Ево ти — рече и даде му сребрник. — А ово ти је отац?... Знај што те је јуче хтео тући?

Сељак се поклони до земље.

— Грађанине! — рече господичић, увређен — Ако хоћете да будемо пријатељи, немојте ми се клањати тако ниско и метните капу на главу. Време је већ, да се забораве ти остаци ропства, који су и нама и вама само од штете. Метните, грађанине, капу на главу, молим вас.

Зачуђен и збуњен, Сљимак хтеде извршити заповест, али му рука одрече послушност.

— Па срамота је стајати пред господином под капом — прошапута он.

— Оставите те детињарије! — осече се господичић. Истрже му капу из руке и силом му је метну на главу, па за тим то исто учини и уплашеноме Сташи.

— Да Бог сачува!... — помисли сељак, не могући разумети демократске идеје господичићеве.

— Шта, да не идете у двор? — упита га ловац, вешајући пушку о раме.

— Идемо, светли господичићу.

— Имате посла са мојим зетом?

Сљимак се опет хтеде поклонити до земље, али би задржан.

— Какав је то посао?

— Хтели смо молити милостивога господина да нам да под закуп ону ливадицу, што је између реке и моје сиротиње.

— А што ће вам?

— Купили смо јуче ја и моја жена краву, па се бојимо, да ће нам сена бити мало, те молимо....

— А имате ли доста стоке?

— Има у Божјој руци петоро: два коња и три краве, и још два три свинчета.

— А имате ли доста земље?

— Како доста, светли господине, само десет јута а, па и то из године у годину постаје све посније — уздахну сељак.

— Јер не умеге газдовати — рече господичић — Десет јутара, човече, то је колосално имање! На страни, на таквом имању живи угодно неколико породица, а код нас није доста ни једној. Али шта ћеш, кад ви сејете само жито..

— Шта да се сеје, светли господине, кад пшеница не роди?

— Баштенско повр'е, пријатељу, то вреди! Баштовани код Варшаве плаћа у близу сто рубаља закупа за јутро, па ипак зарађују врло много...

Сељак тужно обори главу, али му је у срцу кипело; јер, слушајући господичићеве речи, он дође до закључка, да му двор или неће дати ливаду под закуп, као човеку који већ има десет ј.тара, или да ће — тражити близу сто рубаља закупа. Јер што би иначе господичић причао тако чудне ствари, ако не с намером, да му докаже, како већ има и сувише земље, и да мора скупо платити закуп?

Беху се п иближили капији.

— Ви им у башти сестру — рече господичић — сигурно је тамо и зет. Идем дакле њему, па ћу га замолати, да вам то учини. До виђења!

Сељак се поклони до земље, а у исти мах помисли: — Да Бог да те кућа уморила, кад си се тако испизмио на мене! Јуче ми дира жену, дете ми побунио, а данас тобож не допушта да му се клања; а овамо прича како треба платити толико силан новац за јутро! Знао сам ја да ће ми он донети несрећу.

Из двора допреше до њих свечани звуци оргуље.

— Татице, свирају!.. Где то свирају?... повика Сташа.

— Сигурно спахија свира.

Одиста је спахија и свирао на америчанској оргуљи. Сељаци пажљиво слушаху за њих неразумљиву али лепу свирку. Сташи лице поруменело, дрхтао је од узбуђења, Андра се уозбиљио, а Сљимак скинуо капу и почео читати оченаш, да би га милостиви Господ заштитио од мржње господичића, коме он ништа није учинио.

Оргуље умукоше, а у иста мах се у башти господичић састаде са сестром и стаде јој нешто живо говорити.

— То је подговара на мене! — прогунђа Сељак.

— Видите, татице — поче Андра — како госпођа личи на букавца. Жута са црним пегама, танка у пасу а горе дебела. Али лепа госпођа!

— И од букавца је гори онај подлац на жутим ногама, и ако је танак као прут! — одговори сељак.

— Што је гори, кад ми је дао сребрник? Глуп јесте, али је добар господин.

— Наплатиће се они за тај сребрник, не брини ти.

За то је време господичић, испричавши сестри о Сљимакову послу, стао да је кори:

— Зачуђен сам — говораше — знацима ропства, на које наилазим код народа. Овај јадник не уме говорити под капом, а уз то је био толико збуњен, толико уплашен, да ми је било жао гледајући га. Покварио ми је расположење за цео дан.

— Па што сам ја томе крив, и шта ја могу? — питаше госпођа.

— Да им се приближиш, да их храбриш...

— Красан си ми ги! — одговори она, слежући раменима.

Кад сам прошле јесени приредила забаву деци наших радника, баш да би их приближила себи, она су ми одмах сутрадан поломила бресквe. А да им се приближујем!... И то сам чинила. Ушла сам једном у собу, у којој је лежало болесно дете,

па сам за један час накупила толико смрада, да сам скоро нове хаљину морала поклонити служавци. Хвала ти на таквом апостоловању....

То говорећи француски, примакоше се лествама, иза којих су стојали сељаци.

— Бар за овога мораш нешто учинити — рече господичић — јер ми се веома свидео.

Спахиница намести цвикер на очи.

— А, то је Сљимак! — узвикну она. — Limacon (пуж)... замисли само, како смешно име!

— Драги пријатељу — обрати се она сељаку — мој би брат хтео да што учиним за вас, а и ја сама хоћу. Имате ли кћер?

— Немам милостива, госпођо, — одговори сељак, љубећи кроз летве скут од њене хаљине.

— Штета. Могла бих девојку научити да ради чипке. —

— Пошто је прво умијем — додаде француски.

— А о ливади ни речи! помисли сељак.

— То су ваши дечаци? — питаше она даље Сљимака.

— Наши, милостива госпођо.

— Онда њих шаљи, учиће се читању.

— Зар имају кад, милостива госпођо? Старији је једнако потребан у кући.

— Онда шаљи млађега.

— И он већ иде за свињама.

Госпођа упре очи у небо.

— Па ти сад учини нешто за њих! — рече она брату француски.

— Они се нешто много договарају, на нашу несрећу, — помисли сељак, којега врло узнемири француски говор њихов.

Од двора се појави спахија, па, кад угледа жену и шуракз, убрза, и часком дође до њих. Сљимак се опет стаде клањати, Сташи се од узбуђења напунише очи суза, па и сам Андра изгуби своју

смелост пред спахијом. Међутим демократа с пушком исприча зету, што је сељак дошао, и препоручи га врло ватрено.

— Па нека узме под закуп ту ливадицу! — рече спахија. — Бар нећу имати с њима главобоље око потрице, а после он је и најчеститији човек у селу.

Господа су једнако говорила француски, те су Сљимака чисто жмарци пролазили мислећи, шта ли се то они договарају против њега.. Већ би се вратио кући без ичега, само да им се склони с очију.

Спахија се, саслушавши шурака, обрте сељаку.

— Ти дакле хоћеш — упита га — да ти ону ливаду од два јутра, поред реке, дам под закуп?

— Ако ћете бити милостиви — одговори сељак.

— И да нам светли господин остави макар три рубље — додаде брзо Андра.

Сљимаку сва крв јурну у срце, а господа се згледаше

— Шта то значи? запита спахија. — Од чега треба да остави три рубље?

Сељак се несвесно маши ремена, али разумевши да овде не може туђи Андру, паде у очајање, те се одлучи — да исприча све по истини.

— О, светли господине! — повика. — Немојте, светли господине, слушати тога обешењака. То је, господине, било овако: моја ме је жена страшно грдила, што не умем да се погађам, и наредила ми да бар три рубље откинем од ливаде. Ето, а сад ме ово псето овако осрамоти!..

— Па мама је рекла да пазим на вас и да обоје молимо светлу господу, па ће попустити штогод — правдао се Андра.

На ово Сљимак сасвим умуче, али су се господа заценьивала од смеха.

— Ето ти — говораше, опет француски, спахија своме шураку — ето ти твога сељака! Теби

не да да разговараш са његовом женом, бојећи се да је не заведеш, али он без ње — ни мађи. Дај му најкориснији посао, он га неће извршити без жене, или га неће разумети, док му жена не објасни.

— Врло добро! Тако и треба!... — одобравала је госпођа, заклањајући лице батистаном марамицом. — Красни су ти сељаци!... Кад би ти мене тако слушао, одавно бисмо већ продали ово досадно село и утекли у Варшаву.

— Драги мој, немој правити сељаке и циотама — стаде протествовати шурак.

— Није потребно да их ја правим, они већ јесу идиоте.

Наш је сељак састављен из желуца и мишића, јер се памети и воље одрекао у корист своје жене. Слимак долази међу најпаметније сељаке у селу, и ево си овога часа чуо доказ његове глупости.

— Ама...

— Нема ту ама, мој љубитељу сељака. Ако желиш, ја те могу још једном уверити да су то магарци.

— Али, драги мој.

— Молим те — прекиде спахија — сад ћеш сам видети где је сељаку памет.

И обрте се Слимаку, који је с највећом зебњом очекивао последице ове веселе а њему тако непојмљиве препирке.

— Дакле, драги Јозефе, жена ти је казала да од мене узмеш ливаду под закуп?

— Јесте, светла господине.

— И да се добро погађаш?

— Јесте, светли господине

— Знаш ли колико ми Лукашек плаћа за јутро ливаде?

— Он вели десет рубаља.

— Дакле, ти треба да платиш двадесет за два јутра.

Сљимак се замисли, па после рече:

— Опет ћете се, светли господине, смиловати...

— И спустити макар три рубље? — прихвати спахија.

Сљимак ућута, постиђен.

— Добро — рече спахија — попустићу ти три рубље, и плаћаћеш само седамнаест рубаља годишње. Јеси ли задовољан?

Сељак се поклони до земље, а не могавши да дохвати спахијине ноге, он обгрли летве; али му се на лицу, место задовољства, види колебање.

— Ту има нешто — мишљаше — што се он не погађа. Видим ја већ, да је овај шурачић нешто измајсторисао!...

А гласно рече:

— Онда будите још тако добри и примите капару. Баш ми је она моја дала десет рубаља, а остало, рекла је, да донесем сутра.

Извади из недара завежљај, из њега десет рубаља, па их пружи спахији.

— Причекај! — прекиде спахија. — Новац ћу узети доцније, а сад ћу ти нешто предложити. Сећаш ли се, колико ми је Гриб платио прошле године за јутро ливаде?

— Осамдесет рубаља.

— И осем тога је платио кмета и земљомера. Је ли тако?

— Тако је.

— Онда слушај. Ја ћу ти та два јутра, која хоћеш под закуп, продати по шесет рубаља, дакле по двадесет рубаља јевтиније но Грибу. Још ћу учинити више, јер ти ништа нећеш дати ни за кмета ни за земљомера. Али знаш под којим условом?

Сељак покорно слеже раменима.

— Под условом да се одлучиш сам, сад одмах, не питајући жену. Пази дакле: платићеш сто двадесет рубаља за ливаду која вреди више од сто шесет, добићеш на чисто четрдесет рубаља, али — да се одлучиш одмах. Само тако, сутра већ не дам, па чак ни вечерас, док би се договорио са женом.

Сљимаку синуше очи. Чинило му се да је сад тек увидео, шта се спрема против њега.

— Чудне људи, губити четрдесет рубаља ни за што! — рече госпођа француски

— Немај бриге — одговори муж. Знам ја њих...

— Дакле шта је? — обрати се Сљимаку. — Хоћеш ли купити ливаду без питања женина?

— Па то није лепо — одговори сељак, са усиљеним осмехом. — Ви сте спахија, па се и ви саветујете са милостивом госпођом и светлим господичићем, а камо ли ја.

— Видиш ли? — рече спахија шураку. Зар он није потпун идиота?...

Господичић потапша кроз летве Сљимака по рамену.

— Деде, драги пријатељу, пристани одмах, па ћеш жестоко подвалити господичу. — Он је већ купио, — рече зету.

— Купујеш ли, Јозефе? Дајеш ли руку? упита спахија.

— Ваљда сам луд! — помисли сељак а гласно рече:

— Па није лепо, светли господине, куповати без жене...

— И нећеш да се предомислиш?

— Па, ни мало није лепо — понављао је сељак, задовољан, што му је спахија дао овако згодан изговор.

Сељак се градио жалостан, али се био решио да ни по што не купи ливаду.

— Е онда ти, кад је тако, дајем ливаду под закуп Дај ми капару, а сутра дођи по квиту.

— Ето ти твог сељака, господине демократо! — рече шураку, који је за то време грицкао нокте.

Сљимак плати десет рубаља, госпоштина се опрости с њим и оде. Видећи да га не гледају, сељак их ошину погледом, и наљућен стаде полугласно говорити:

— Ехе! Хтели сте сељака да намагарчите; али има он памети, има!.. Сигурно ће нам ове године, као што ми причаше Гроховски, раздавати земљу, те се они журе да је продаду!.. Сто двадесет рубаља за онаку ливаду, што вреди скоро двеста.. Нека они то причају будали, не мени... Него добри су и сто двадесет, кад ће се морати дати џабе.

— Нешто су се племићи много узбунили, да Бог да их!... — рече Андра.

— Мир! — обрекну се отац на њега, а помисли: Чак је и овај балавац запазио, како су се узбунили...

Наједанпут му паде на ум:

— А можда сад неће раздавати земљу, него је господи пало на ум да ми продаду јевтино?...

Обузе га нека ватра. У тај мах хтеде викати за господом, да им падне пред ноге и преклиње да му даду ливаду макар и за сто тридесет рубаља. Али су господа била већ на пола баште. У том се од њих одвоји господичић, па дотрча до сељака.

— Та купите ту ливаду! — говорио је задихан. Зет ће још пристати, само га молите...

Кад виде немилога господичића, Сљимаку се врати пређашње неповерење.

— Па, није лепо куповати без жене — одговори смешкајући се.

— Марво! — прогунђа господичић, па се врати двору.

Ливада пропаде.

— Што још стојите, татице? — запита изненада Андра, видећи где се Сљимак наслонио на летве, па премишља.

— Јер не знам јесам ли добро учинио, што нисам купио ливаду за стодвадесет рубаља — прогунђа сељак.

— Што нисте учинили добро, кад за седамнаест рубаља имате то исто?

— Али опет ливада није моја.

— Кад раздаду земљу, онда ће бити ваша.

Сљимака ове речи обрадоваше. — Дабогме, мислио је, мора бити да је истина то раздавање, кад чак и дечурлија о њему говори.

— Хајте, децо, кући! — рече гласно.

Враћаху се ћутећи. Андра је, погледајући оца испод ока, осећао у срцу неке рђаве слутње, а Сљимака је мучила неизвесност.

— Пси племићски! — шапуташе сељак, стежући песнице — човек никад не зна, кад лажу, а кад говоре истину... Баш као Чивути.

На пола пута деца измакоше напред, јер су била гладна. Кад, дакле, Сљимак уђе у кућу, упита га жена:

— Шта то прича Андра, да су ти хтели продати ливаду за сто двадесет рубаља?

— Дабогме да су хтели, али с тога, што се боје новога раздавања земље — одговори он, мало збуњен.

— И ја сам одмах рекла Андри, да или он лаже, или у томе мора бити неке подвале. Јер ко би давао за сто двадесет рубаља оно што вреди двеста?

Сељак, пошто се пресвуче, седе, да руча, и једући причаше жени шта га је снашло.

— Хо, хо!.. Паметни су они у двору. Само не знам како сазнадоше да нама треба лавада, те прво пустише на мене свога шурака.

— Онога ћору, што ме дирао јуче на води?.. упаде Сљимаковица.

— Јес, њега. Та ти несрећа изиђе пред нас, Андри даде сребрник, мени наби капу на очи, да би ми их лакше замазао, па одмах окупи: „Што ће ти ливада? Ваљда и онако немаш грдно имање? Знаш ли ти, да су десет јутара грдно имање?...“

— Чудно имање!... — упаде Сљимаковица. — Па његов зет има хиљаду јутара, и опет му је мало.

— Тако ти је он мени привијао хладне крпе. А кад је видео, да ја — ништа, он ме одведе самој спахиници. Она ме опет стаде наговарати, да јој шаљем дечаке, да се уче, а спахија је за то време свирао у оргуље...

— Шта, он ваљда хоће да буде оргуљаш, кад му одузму земљу? — упита домаћица.

— Тако он једнако свира. Дакле по том — прича даље сељак — изиђе и спахија, а они му одмах стадоше мрцати врацуски како је сељак (као то ја) много тврд, како му се (као мени) никако не може подвалити, па на послетку — да ми што пре прода ливаду, док се ја нисам освестио.

— То си ти разумео шта су они говорили?

— Што да нисам разумео? Па ја и чивутски по мало разбирам.

— И ниси купио ливаду? Добро си урадио, јер ту нису чиста посла — закључи жена.

Али се сељак не обрадова жениној похвали, јер га опет обузе непоузданост о спахијиним намерама.

— А можда су они заиста хтели продати ливаду тако јевтино — мишљаше он.

Престаде јести, па се усхода по кући без циља. Обузимаше га све јача недоумица, да је можда

рђаво урадио, што је испустио оваку прилику, али — ули сам себи наду, гунђајући: Не дам се ја преварити, разумем сé ја у томе!..

Најзад Сљимакова узбуђеност достиже врхунац. Седе на клупу, ћипи са ње, ухвати се оберучке за главу, и мало по том већ није знао шта да ради од тешке сумње. Наједанпут погледа у Андру и — сину му срећна мисао.

— Ходи-дер овамо, Андро — рече дечку, отпасујући ремен са бедара.

— Јао, тата, немојте да ме бијете — врисну дечко, коме се већ од неколико часова слутило да га бој неће мимоићи.

— Ништа ти не помаже! — говораше Сљимак. Безобразан си, јуче си се подсмевао господичићу, а данас си развратио вилице, и пред светлим господином... Лези на клупу!...

— Молим вас, татице, немојте ме! — молио је Андра. Сташа обгрлио оцу ноге, па му плачући љубљаше колена, а Магла отрча газдарици у двориште.

— Кажем ти: лези на клупу, док се нисам наљутио!... — викаше Сљимак. — Кад ти, битанго, данас добијеш своје, нећеш се више, псето једно, дружити с оном вуцибатином Јашом... Лези одмах!

У тај мах Сљимаковица снажно залупа на прозор.

— Та ходи брзо, Јозо — викну. — Нешто се десило новој крави. Тако се ваља...

Сељак пусти Андру, па отрча у шталу. Но ту виде да све краве стоје за јаслима и мирно једу.

— Видиш, већ је прошло — говораше жена — а тако се ваљала, кажем ти, каогод ти јуче.

Сљимак пажљиво загледа краву, дирну је у леђа, па заврте главом. Домисли се да га је жена том преваром хтела одвојити од Андре. Али пошто је дечак већ утекао из куће, а и оца прошла љу-

тина, свршило се мирно, као обично у таквим приликама.

V

Био је јули. Сп хија и спахиница су одавно отишли у иностранство; у селу се на њих и заборавило, па је чак и нова вуна почела да расте на остриженим овцама.

Сунце је тако сијало, да су облаци побегли с неба негде у шуме, а земља се заклањала од сунца чим је могла: по друмовима прашином, по ливадама отавом, по њивама густим класјем.

За људе је то био почетак највећега рада. У двору су већ покосили детелину, код кућа су домаћице и слушкиње огртале цвекле и кромпире, а старе су жене брале слез против знојења, липов цвет против грознице и богородичину траву против сваке болести. Свештеник и капелан су по целе боговетне дане јурили и хватали ројеве, а Јозељ крчмар је правио оцат. У шуми су се хорила довикивања деце која су брала јагоде.

Међутим су стизала жита и Сљимак, сутрадан по Огњеној Марији, поче жети пшеницу. То је био кратак рад, од три или од два дана; али се сељак журио, прво, да му се не би искрунило сувише сухо зрно, а друго, да би могао отићи у двор на жетву.

Обично су радили њих троје: Сљимак, Овчар и Андра, на смену жањући и везујући снопље; а домаћица и Магда су им помагале из јутра и по ручку

Првога дана, око подне, када су, жањући у петоро (јер су биле и женске), истерали на врх брда, Магда угледа под шумом неколико људи и каза то домаћици. Сви се окретоше на ту страну и стадоше погађати ко је.

— То су неки сељаци — рече Овчар — јер се беле.

— Има тамо један сламне боје — рече Сљимаковица — а сељаци тако не иду.

— Биће тако, јер су у чизмама повише колена — упаде Сљимак.

Погледајте их — узвикну Андра — па они носе коље и вуку за собом као неку узицу!

— А да нису земљомери!... Шта би то било?.. — замисли се Сљимак.

— Сигурно нови премери!... — одговори Сљимаковица. Видиш ли како је добро, што онда ниси купио ливаду од спахије?

Опет стадоше радити, али им рад није нешто ишао, јер је свако крадом погледао на оне људе поред шуме, који су се боље видели. Нису били сељаци, јер су место препасаних кошуља имали беле или жућкасте капуте, а на шеширима црне траке. Ишли су од запада на исток и видело се да мере поље.

Њихова је појава толико заузела Сљимака, да се, место да предњачи у раду, вукао на крају, поред Магде. Најзад рече:

— Андро, баци срп, па тркни до оних што се баш каре тамо у пољу. Разбери који су, и види, да ли мере ради раздавања земље или за што друго.

Дечак отрча.

— А припази се — викну му мајка — да те који не удари...

Андра за неколико часака стиже мераче, умеша се међу њих и мало поразговара, али и не помисли да се врати. На против, чак поче радити са кочићима и ланцем.

— Јесте чули! — чудила се Сљимаковица. Па он већ сасвим пристао уз њих. Погле само, Јозо, како јури са оним конопцем?... Они су се тамо морали учити не једну зиму, а ни један га не може стићи. А он, лола, што је само у чивутиновом прозору видео буквар, скаче ти међу њима као зец...

То ти је момче!... Штета, што му нисам рекла да обује чизме, јер ће они још помислити да је неки сиротан, а не домаћински син.

Подбочила се, па задовољно гледа Андру, који је одиста с великом окретношћу преносио кочиће и вукао ланац од тачке до тачке.

У брзо инжињерско одељење сиђе у дољу, те се сакри од сељачких очију.

— Нешто ће бити од овога — рече замишљено Сљимак — или добро или рђаво.

— Што ће бити рђаво, ако раздаду земљу? — упаде у реч Сљимаковица. А ти, Мато, шта ти мислиш?

Најамник, као збуњен питањем, отре зној с чела, промисли се, па одговори:

— А шта ту може бити добро? Сећам се, кад сам служио код спахије у Крешеву (има од онда шест година), баш су таки исти прешли преко поља с кочићима, и одмах је те јесени кмет начинио у каси мањак, те је цела општина морала плаћати за њега. Свака је нова ствар непоуздана — закључи он.

Сунце је било већ на заранцима. Андра, задуван, трчи вичући мајци, да изнесе млека, јер иду овамо два господина, велика два господина, који су му за ношење ланца дали два сребрника.

— Подај то одмах матери! — викну Сљимак. Они ти нису дали два сребрника за ланац, но за млеко које ће код нас појести.

Андра се у мало не заплака.

— Што да ја дајем своје новце? — рече он. Та они ће, за оно што поједу, засебно плате, и још за друге ствари што ће узети... Чак су питали имамо ли пилића и масла..

— Дакле они су трговци, кад разбирају за масло и пилиће? — упита Сљимак.

— Нису трговци, но велика господа која иду

са шатором и с куваром, и он им у путу готови 'јело.

— Цигани, шта ли? — прогунђа Сљимак.

Нечекајући свршетак разговора, домаћица отрча кући и мало по том се појавише и она два господина. Били су ознојени, опаљени и прашљиви, али су изгледали тако отмено, да, кад их видеше Сљимак и Овчар, поскидаше капе као на команду.

Поздравивши сељаке, старији господин, дуге црне браде, упита:

— Који је газда?

— Ја — рече Сљимак.

— Станујеш ли ту одавно?

— Од детињства.

— И видео си како се ту река излива?

— Зар један пут!...

— А не сећаш се колико високо порасте вода.

— По некад се, милостиви господине, излије над ливадом толико, да би се човек удавио.

— Знаш ли то поуздано?

— Сви знају, јер и оне вирове, што су под брдом, и њих је вода начинила.

— Требаће да се начини мост од десет хвати — рече млађи господин.

— Заиста — одговори старији. Разгледавши по ливади, опет се обрати Сљимаку.

— Хоћемо ли добити млека од вас?

— Она је моја већ сишла доле. Изволите господо.

Господа се упутише кући, а за њима Сљимак, Овчар, па чак и Магда. Такви гости да једу млека у њега, то је, у Сљимакову домаћинству био тако велики догађај, да је вредело оставити жетву.

У дворишту их чекаше лепо изненађење. Сљимаковица и Андра су изнели пред кућу столице са наслоном и вишњеви сто, покрили га чаршавом, метнули тањире, лимене кашике, груду масла, хлеб

од просејана брашна и цео сирац с кимом. На кућном прагу стојаше спремна карлица млека с кајмаком, а неколико корака са стране три кокошке с великим јатом пилића кљуцкаху кашу свађајући се и јурећи једна другу.

Господа се згледаше, зачуђена.

— Гле, гле — шану млађи — ни племић нас не би боље дочекао.

Гости седоше за сто, појеДоше пола карлице млека, похвалише сир и масло, па онај старији упита Сљимаковицу шта су дужни.

— Нека вам буде на здравље — одговори жена.

Они се зачудише још више.

— Па ипак не можемо — џабе јести — рече старији господин.

— Ми нећемо узети новаца за гостопримство. У осталом мој је дечак код вас зарадио колико би за цео дан жетве.

— Видиш?... — шану млађи господин старијему. — Такви су пољски сељаци.

Обојица су се чинили врло задовољни, а старији рече Сљимаку:

— За такав дочек озидаћемо вам овде близу станицу.

Сљимак се поклони.

— Кад не знам, милостиви господине, на што је то, и шта ви хоћете код нас да начините?

— Провешћемо вам овуда железницу.

— Гвоздени пут — понови млађи господин.

Сљимак заврте главом.

— Ко ће код нас ићи по њој?... Најтврђи коњ би се подбио!

— С тога кола неће ни вући коњи, него локомотива.

Сљимак се почеша по глави.

— А о чему толико размишљаш? — запита га старија господин.

— Мораће нам на зло изићи такав пут — рече сељак — јер се онда ништа неће моћи зарадити колима.

Сва се господина насмејаше, а старији стаде говорити:

— Не бој се, драги пријатељу; такав пут је за вас срећа, а особито за тебе, који ћеш бити најближи станици. Возићеш робу, путнике, продаваћеш масло, јаја, кокошке, купус, и све што ти буде родило. А ми добро плаћамо... За пробу можда ћеш нам продати те пилиће. Колико их има ту?

— Двадесеторо и двоје — рече Сљимаковица.

— Па колико тражите?

— Колико ви дате.

— Хоћете ли дати по два сребрника?

Сљимаковица опипну мужа погледом. Дотле им је плаћано највише по сребрник за пиле.

— Узмите их — одговори она.

— Лопов Чивутин — прогунђа млађи — продаје нам по пола рубље.

— А имате ли доста младога масла? упита старији.

— Имаће седам осам кила.

— По што?

— Колико лате.

— Хоћете ли по пет сребрника килограм?

Домаћица се само поклони. Јевреји јој је плаћао по пола рубље.

Тако су господа наручила још неколико сирева, две коте ракова, коју краставаца, неколико хлебова од просејана брашна, и казала да се све то донесе до шуме, где су била разапета два шатора. Млађи се непрестано чудио, како је јевтино, а старији се хвалио, како он увек плаћа тако јевтино. А на пољску исплаћујући домаћици из сна-

кола — шесет комада.

ест рубаља у банкама и пола рубље у сребру, запита:

— Шта, да се нисте преварили?

— Како преварили! — одговори Сљимаковица. — Да је сваки дан овако да продајемо...

— Продаваћете, кад начинимо железницу.

— Бог вам помогао и Пресвета Богородица! — благосиљаше их жена. Неми се Овчар клањаше до земље, а Сљимак их, са шеширом у руци, испрати чак до кланаца.

Кад се врати отуд, стаде с грозничавом журбом издавати наредбе.

— Спреми, Јагна масло; ти, Магдо, набери најлепших криставаца копу и још десет комада, а ти, Мато, узми џак, па трчи с Андром на реку, по раке... Исусе, Богородице Дево! Још никад нисмо оволико зарадили... Треба за недељу да купиш себи нову мараму, а Андри прслук за ово.

— Срећа нам је ушла у кућу — рече исто толико узбуђена жена. — А мараму морам купити, иначе у селу неће веровати да смо зарадили оволики силан новац.

— Мало ми се не свиђа, што ће по новом путу ићи кола без коња — додаде Сљимак. Али шта ме се тиче, није мој грех.

Пред вече одвезе он инжињерима ствари што су купили, и доби нове поруџбине, јер је на обележавању пруге радило десетак господе, која су Сљимака узели за општега набављача. Продавао им је, дакле, пилеж и бели смок, брашно и поврће, по цени коју су означили инжињери, а он их куповао у околним селима и зарађивао пару на пару. Сељак се чудио издашности нових познаника, а они јевтиноћи производа.

После недељу дана инжињерско се одељење пресели даље, а Сљимак се, по обрачуну са женом, увери да има око двадесет и пет рубаља које су

дошле незнано од куд, не рачунајући зараду на колима и наднице за изгубљене дане.

— Да ли су се они преварили, или им ја штогод нисам предао?.. — мислио је сељак и би га стид због тих новаца.

— Знаш, Јагна — рече једном жени — како би било, да ја одем господи, па да им вратим овај новац?

— Ej, будало! — повика жена — Па тако зарађује сваки који тргује. Још си ти њима учинио добро, што си им продавао пилиће по два сребрника, јер би они Јеврејима плаћали по пола рубље.

— Али ја сам од људи куповао по сребрник.

— А пошто купује Јевреји?

— Јевреји није сељак; а, после, он није ни крштен.

— Зато он зарађује по два сребрника и десетак на сваком пилету, а ти по сребрник. На послетку тај сребрњак и није зарада, него поклон што су ти господа дала за труд.

Оно „за труд" умирило сељака. Дабогме да се он трудио, а господа му могу дати колико их је воља. Господа из Варшаве, види се, плаћају добро за труд, кад је спахијин шурак Андри дао сребрник, што му је само дигао кану.

Како су се газде зазузеле око набавке за инжињере, цела је жетва пала на Мату Овчара. Што су пре радили њих троје, или петоро, сад је морао да уради он сам. Излазио је на брежуљке пре дана, силазио с њих у мркли мрак, и жео, везивао, градио трећаке и размишљао: како то може бити гвозден пут по коме се вози без коња?

Видећи да се, и поред слугине вредноће, рад отеже дуже него обично, Сељмак најми стару Собјесковицу: Жена дође у шест сати, са осредњом боцом лека за рану на нози, и до подне је жела за двоје, певајући грубим гласом песмице, које је

чак и Мату било стид слушати. Али кад по ручку употреби лек, који је много мирисао на препеченицу, његово је дејство толико савлада, да јој срп испаде из руке.

— Ти, газда — стаде викати — ти, газда, зарађуј паре, а ти, слуго, жањи! Ти, газда, купуј жени мараме, а ти, слуго, вуци се четвороношке по њиви и падај на нос..

Кад се газди прелива,
Слугу зној облива!

Жањи, Мато! Жањи, стара Собјесковице!... Ја ћу за то време ићи под руку са инцилирима, викаћу на цело село, и метати паре у сандук!.. Видећете да ће се он још назвати господином Сљимачињским!.. Има, лола, срећу. Сигурно се родио у кошуљици... живе и мртве.. амин...

Прошаптавши то Собјесковица паде у бразду, па се не пробуди до сунчева залазка. Ипак јој је плаћено за цео дан жетве; јер је болесна жена имала оштар језик, и кад Сљимак покуша да јој одбије за проспавано време, она рече, љубећи га у руку:

— Што да се завађате са мном, господине газда? Продаћете једно пиле више, па ће вам се изравнати, а да не закидате од мене.

— Свакад је најбоље ономе што уме да се одговори — помисли Овчар. — А кад се у недељу сви спремаху у цркву, он седе на банак и стаде горко уздисати.

— А зар ти, Мато, нећеш у цркву? — упита га Сљимак, видевши да је слуги нешто тешко.

— Куд бих ја у цркву! — уздахну Овчар — Само да вас срамотим...

— Шта ти вали?

— Не вали ми ништа, али ми је обућа тако, да чим коракнем, нога ми иде напред, а чизма, ђаво је однео, остаје на путу.

— Сам си крив — рече Слимак. Што не казујеш? Ти имаш зарађено, па ћу ти одмах дати шест рубаља.

Мало после он му изнесе новац, а Овчар му обгрли колена.

— Купи чизме — рече му Слимак — али у крчму не свраћај, јер имаш меко срце, па ћеш све попити.

У брзо пођоше у цркву: Слимак са женом, Магда са дечицом, а Овчар мало поиздаље за њима. Уз пут је сањао да ће, кад начине гвоздени пут, Слимак постати племић, а он, Овчар, биће код њега чиновник и ожениће се...

Наједанпут се прекрсти, да би отерао злога духа који му је, види се, препречио пут и стао му уливати луде жеље. Куд би такав бедник, као он, мислио на жену! Чак ни Сојка га не би хтела, и ако има већ двогодишње дете, и мало је ћакнута.

То је била знаменита недеља и за Слимака и за Слимаковицу. Она је купила у дућану мараму, дала просјацима по четири грошића, а у цркви села у клупу пред олтаром, где су јој Грибовица и Лукасјаковица одмах начиниле место. А и са њим је сваки час по неко проговорио. Закупник му је преговарао, што квари пазар Јеврејину продајући све јевтиније: оргудаш га опоменуо, да би требало да купи парастос за душе у чистилишту; и сам се полицајац са њим поздравио; па је чак и капелан повео с њим разговор, наговарајући Слимака, да се ода гајењу пчела.

— Ето сад — говорио је капелан — кад имаш новаца и слободна времена, могао би долазити у парохијску кућу и видети како се гаје пчеле. Доцније би купио неколико кошница, па би имао меда и за себе и за продају, и воска за цркву. Јер чак и у великом богатству, дрвти сине, не шкоди сећати се Бога и гајити пчеле...

Пошто оде капелан, Сљимаку приђе Гриб. Матороме сељаку сијаху очи, када, гадно се смешећи, рече:

— Сигурно ћете данас, Сљимаче, почастити цело село, кад вам је за руком испао такав посао?

— Нисте ни ви мени частили за ваше послове, па нећу ни ја вас за своје — одговори оштро Сљимак.

— Није ни чудо, јер ја ни на кравама не зарађујем колико ви на кокошкама.

— Зато ви на људима зарађујете више.

— Тако је! — поможе Сљимака Васиљевски, и одмах га поче молити да му позајми сто сребрника до Нове Године. А кад би одбијен, он се увуче међу домаћине, скупљене код цркве, жалећи се на Сљимакову дрскост.

— Већ је сад постао велики господин, а у брзо неће са сељацима ни говорити!...

— У двору није био о жетви, ма да су га звали — упаде надзорник.

— Жена му засела у прву клупу пред олтаром — додаде Војтасјук.

— Новац увек залуди људе — заврши Ожеховски. — После тога уђоше у цркву.

Овчару нису донели среће новци, дати му за чизме. Кад, скроман као свагда, стаде у црквени трем, да не би излазио пред Господа у своме поцепаном гуњу, просјаци му оштро стадоше пребацивати, што никад не помаже убоге. Онда он оде у крчму да размени три рубље, а тамо га опет дочека крчмар.

— Шта ће бити, господине Мато, с мојим новцима?

— С каквим новцима?

— Зар сте већ заборавили?... Па још од Божића сте ми дужни седам сребрника.

— Гле ти њега!... — наљути се Овчар. — Нека људи из целога села кажу, да ми никад не дајете на вересију, и кад пијем, морам платити готовим новцем.

— То је истина — одговори крчмар. Али сте ме на Божић, кад сте се опили, толико грлили и љубили, да сам вам морао дати на вересију ракије и пива, и арака, па и пер еца.

— А имате ли сведока? викну оштро Мата. Јер ја вам кажем, Јеврејине, ви хоћете да ми подвалите.

Крчмар се мало промисли.

— Сведока — рече — немам, и с тога вас до сада нисам дирао за новац. Али, ако ми се закунете овде, у очи, пред људима, да ме онда нисте љубили и молили за вересију, онда ћу вам поклонити својих седам сребрника. Срамота је — додаде крчмар, пљунувши — да слуга онако честитога домаћина закида од сиротих Јевреја!... Ја ћу вам, Овчару, поклонити, али ми од сада никад не долазите у крчму, да се не морам ја стидети за вас.

Слуга се заколеба. А можда је одиста дужан седам сребрника?...

— Но — рече — кад тако велите, онда ћу вам дати. Само се чувајте, да вас Бог не покара за кривду.

У души је ипак сумњао да ће Бог, за јадника као што је он, хтети да казни тако велику личност као што је крчмар.

Већ је био попао, љутит, кад у крчму уђе неколико галицијских жетелаца. Заседоше за сто, па стадоше разговарати, како ће при грађењу железнице бити велике наднице

Мата се примаче, па видевши, да су и они дроњави као и он, рече:

— Је ли истина да има негде гвоздених путова? За тај посао не би било довољно гвожђе из

свих дућана. Толико ваљда не би имала ни сама држава.

Жетеоци га исмејаше. А највећи међу њима, који се одликовао војничком капом и врло испупченом јабучицом, рече:

— Шта је смешно, што оваки простак не зна шта је железница? Седните, брате, овде до мене, па ћу вам све лепо објаснити, али поручите боцу ракије.

Пре него што се Мата одлучи, ракија је била на столу. Донесе је сам крчмар, рекавши:

— Што он не би наручио ракије? Он је већ наручио!... То је добар човек...

Шта је после било, Овчар се не сећа. Неко му је причао како луфтмашина иде брзо, а неко му је опет викао, како треба да купи чизме, а не да пропија новац. После га је неко ухватио за ноге и руке, па из крчме однео у коњушницу. Али ко? Овчар није знао. Једно је било поуздано: да се доцкан вратио кући, без и једне паре.

Газдарица није хтела ни да га погледа, а Сљимак је махао главом и говорио:

— Ej, ти, ти!... Никад се нећеш заимати, јер је у теби ђаво, па те гура у свакојако друштво.

Тако Овчар не купи нових чизама; место тога је после неколико недеља добио нешто, о чему није ни сањао.

Било је слотно септембарско вече. Што се дан више смиривао, небо се навлачило све више облацима, који су се спуштали све ниже и ниже, постајали све поцепанији и суморнији. Шума, брежуљци, село, чак и ограде око кућа постепено су се губили у сивом, влажном омотачу, из којега је сипио густ и ситан дажд, тако ситан, да је све пробијао. Било га је доста у земљи, која је омекшала као размешено тесто; доста на путу, где је текао у прљаво жутим поточићима; доста у дворишту, где

је градио црне каљуге. Била су га препуни кровови и зидови од кућа, длака на стоци, одело, па и саме душе људске.

У Сљимаковој се кући мислило на вечеру, али нико није био весео. Домаћин је зевао, а домаћица била љутита, дечаци сањиви, па се и Магда кретала данас тромије но обично. Погледало се час на огњиште, где су се доготовљавали кромпири; час на врата, на која ће ући Овчар; час на прозор, иза кога се чуо шобот ситне кише, што је падала из облака виших, нижих и најнижих, са свих зграда, са свега зажутелога лишћа, са стреха, са зидова и окана. По некад су се ти разни шумови сливали у један, и тада је изгледало као да неко иде.

У том шкринуше врата на трему.

— Мата — рече домаћин.

Али није улазио Мата. Место тога се чуло како се рука вуче по зиду, као кад неко не може да погоди собна врата.

— Ослепео, шта ли? — рече домаћица и љутито отвори.

У трему је стајало нешто, али није Мата; нешто помало, дебело, увијено у прокисао огртач. Домаћица се трже натраг, а онда блесак од огња паде у трем и кроз горњи отвор од огртача појави се људско лице бакарне боје, као поцрнело од дима, с кратким неправилним носем и разроким очима, које су се једва виделе испод надувених капака.

— Нека је хваљен — јави се испод огртача промукао глас.

— Јеси ли ти, Сојка? — упита зачуђена домаћица.

— Ја сам.

— Па улази брже, да не уђе зима у собу.

Необична прилика уђе, али се заустави на прагу. Сад се могло видети да на руци има дете, беље од

костију, са помодрелим устима; испод огртача му је вирила ручица, танка као прст.

— Шта радиш ти по овом времену? — упита Сљимак.

— Тражим службу — одговори она.

Обазре се по соби, тражећи столицу, али, не нашавши је, повуче се до врата, па чучну уза зид поред прага.

— По селу веле — говораше промукло и једначито — да ви сад имате много новаца. Мислим да вам треба слушкиња, па сам дошла.

— Нама слушкиња не треба — рече домаћица. У осталом имамо Магду, па ни она нема Бог зна каква посла.

— Па шта си учинила, те немаш службе? — упита Сљимак.

— Летос сам била по жетви, а сад ме нико неће са дететом. Саму би ме пре примили.

У тај мах уђе Овчар и стресе се, зачуђен, кад угледа Сојку.

— Од куда ти овде?... — упита.

— Тражим службу. Веле да је Сљимак сад богаташ, те свратих, можда би ме узео за слушкињу.

Али ме с дететом ни Сљимак неће да узме.

— Их, до Бога! до Бога!.. — шану слуга, кад виде невољу, гору од своје.

— Што је, Мато, толико жалиш? Као да те савест гризе — рече заједљиво домаћица.

— Па свакоме мора бити жао, кад види оволику невољу — прогунђа Сљимак.

— А највише ономе ко је крив — упаде Сљимаковица.

— Ја нисам крив — рече Мата слежући раменима. — Али ми је опет жао ње и детета.

— Па узми га, кад ти је жао — одговори љутито домаћица. — Је ли, Сојка, да би дала дете Овчару?... Шта је оно: мушко или женско?

— Девојчица — прошапута Сојка, гледајући у Овчара. — Има јој две године. — Па додаде:

— Ако хоћеш, узми је....

— Не треба ми — одговори слуга — али је опет штета.

— Ако хоћеш, узми је... Узми је, узми, кад хоћеш... Сљимак је сад богаташ, па и ти си богаташ.

— Дабогме да је Овчар богаташ. Попије по шест рубаља једне недеље — подсмевала се Сљимаковица.

— Кад си такав богаташ, те једне недеље попијеш по шест рубаља, онда је узми — говораше Сојка све оштрије.

Извади испод огртача дете и метну га на земљу. Чинило се да је у тај мах још блеђе, али не пусти гласа.

— Луде су ти шале, Јагна! — осече се Сљимак на жену.

Сојка се протеже и устаде.

— Сад ми је лако, бар једном у животу!... — говорила је снажним гласом, а очи су јој дивље сијале. Много пута сам мислила да њу издржати, и да ћу је бацити негде на пут или у воду.. Али кад хоћеш, узми је! Узми је, узми; само ми је добро чувај; јер ако се кадгод вратим, а њу не нађем, очи ћу ти ископати...

— Шта ти говориш, будало? — грђаше је Сљимак — Прекрсти се....

— Нека се крсти онај, који иде на смрт, а ја идем у службу... Веле да сте сад богаташ... Мислила сам да вам треба слушкиња, те сврати... Не треба вам, онда ништа, идем даље...

— Што говориш са будалом? Седајте за вечеру — рече домаћица и љутито трже лонац с ватре.

Због оштрога покрета, главње се растури по целом огњишту, а једна се откотрља на земљу, чак до босих ногу Сојкиних.

— Гори... гори... гори... — дрекну Сојка и одскочи до врата. — Изгореће кућа, изгореће житница, све! Али ће Сојка утећи само у кошуљи, и у њој једној ће ићи докле год не умре...

Као пијана јурну на врата, излете у трем, одатле у двориште, вичући: Гори!... гори!... Њена се вика чула под прозором, па у баштици, па на друму. На послетку умуче, загушена шуштањем кише. У кући на земљи остаде дете, мршаво и мирно

— Хватајте је! — дрекну љутито Сљимаковица. Трчи, Мато...

Али се Мата не маче с места, а Сљимак рече:

— Шта говориш, ко ће луду гонити ноћу? Сем ако ће, да му ђаво откине главу?

— Прави се луда, да би децу подбацивала — осече се домаћица.

— Што да се прави? И сама се сећаш, како је била код нас, како је лудела при свакој мени месеца. Сад је још луђа, од како је горело код Скрипа.

— А она запалила.

Сљимак одмахну руком.

— Ко је то видео? Свет све товари на будале, а за то време рђави чине зло.

— Добро, а шта ћеш с тим балавчетом?... — плану домаћица. — Шта, ваљда мислиш да ћу ја хранити, купати, љуљати то копиле?

— Ваљда је нећеш бацити напоље. У осталом не бој се, Сојка ће доћи за њу, ако не данас, а оно сутра.

— Ако не дође, онда ћеш нахоче однети у општину. А мени у соби не треба тако дете, чак ни за једну ноћ — говораше љутито домаћица.

— Па шта ћеш му? — наљути се Сљимак.

— Узећу је ја у коњушницу — прошапута Овчар.

Он приђе прагу, подиже дете неспретно са земље, па, седнувши с њим у кут, на клупу, стаде га огртати и љуљати. У соби настаде тишина; за тим из мрачнијега јој дела изиђоше Магда, Андра и Сташа, па опколяше Овчара, гледајући дете.

— Суво као вејка — шану Магда.

— И не мрда, само гледа — додаде Андра.

— Мораћете је, Мато, хранити кроз крпу — рече опет Магда. — Ја ћу вам наћи чисту.

— Седајте за вечеру — одазва се домаћица, већ мање љутито.

Она погледа у дете најпре из далека, за тим се наже нада њ, па на послетку додирну прстом његово жуто и набрано лице.

— Кучка, не мајк ! — прогуњђа. — Магдо — рече гласније — успи мало млека у тањирић и нахрани дете, а ти, Мато, седај за вечеру.

— Нека Магда сад једе, ја ћу сам нахранити сироче — рече слуга.

— Ух, он ће га нахранити!.. Не уме честито ни да га држи!.. — наљути се девојчица, хотећи да му узме дете.

— Остави! — прогуњђа Овчар.

— Па дајте га!.. — викну Магда.

— Мир, не вуци га, Магдо — рече домаћица. Наспи млека и уви чисту крпицу, а Мата нека га храни, кад хоће.

Мало после држаше Овчар у руци увијену крпицу и храњаше дете, на незадовољство Магдино, која је, место да вечера, једнако налазила неке замерке.

— Ено, погледајте! Сва јој је уста убрљао... Гле, како просипа по земља... Што јој у нос турате крпу? Још ће се јадница угушити!..

Слуга је осећао да је рђава дадиља, али дете не хте дати. Сркну и он неколико пута, остало

остави у чанку, огрте сироче гуњем, па оде у коњушницу, да спава.

Кад уђе тамо, један коњ зарза, а други у мраку окрете главу и стаде њушити дете. — Поздрави се, поздрави! — рече Овчар. — Дошао вам је нов кочијаш, који ни бич не може да држи. Ха, ха, ха!..

Напољу је киша једнако падала. Врата се од коњушнице затворише, и све се утиша. А кад после неког времена Сљимак изиђе из куће, да види да ли се не разведрава, чинило му се да у коњушници чује Матино ркање. — Већ спавају — прошапута домаћин.

Погледа у небо, па се врати у кућу.

— Шта, је ли тамо топло нахочету? — упита домаћица мужа.

— Већ спавају — одговори он.

На вратима шкрипну кључаница, на камину је догоревала ватра, најзад се угаси. Било је већ доцкан. Петлови отпеваше поноћ, пас им одлаја и сакри се од слоте под кола; у кући сви поспаше.

Сада тихо шкринуше врата на коњушници, и кроз њих се извуче нека сен; прокраде се дуж зида од куће, па се опрезно увуче у шталу. То беше Мата. Извади испод гуња дете, које је јецало, па га намести на виме једној крави. — Сисај краву — прошапута он — кад те је рођена мати бацила. Сисај...

За час, па се у штали чу слабо мљаскање. Киша је једнако падала.

VI

Било је ван сваке сумње да ће се железница градити на пролеће, и сама објава тога догађаја изазвала је узбуну у селу. Зими се, место бајака уз прело, причало о незнаним људима, који су хтели од домаћина куповати имања; или о сирома-

шном сељаку што је продао брдашце, на коме је био сам шљунак, па за њега купио десет јутара најбоље земље; или о новим Јеврејима, који су се доселили у варошицу, у крчму и код арендатора.

У децембру су се вратили спахија и жена му са летњега пута, и одмах пуче глас, како хоће да продаду имање. До душе спахија је свирао као и пре на оргуљама и само се смешкао, кад га је дворска послуга бојажљиво питала: је ли истина да ће продати очевину? Али је спахиница свако вече причала собарици, како ће весело живети у Варшави, у коју ће се преселити. После једнога часа собарица је те новости шапутала писару, који је требало да се ожени њоме; писар их је сутрадан рано причао, као тајну, управнику и надзорнику, а већ су их око подне по њивама, стајама, коњушницама и овчарницама понављали сви, разуме се као највећу тајну.

Најзад је пред вече глас долазио до крчме, из крчме се ширио по кућама и на послетку одлазио у варошицу.

И Слимак је, радећи често у двору, слушао овај глас и видео његове последице. Видео је и чудио се снази једне речи: продаја.

Одиста је она чинила чуда. Због ње су радници немарно радили, због ње је управник од Нове Године отказао место. Због ње су мршавела мирна и радна говеда, због ње нестајало сиопова из плевања, а пшенице из житнице. Она је прождирала резервне точкове и коњске опреме, откидала катанце и скобље са зграда, вадила даске из патоса и прошће из ограде. Она је сваке вечери изгонила дворску послугу у крчму, а поле мрачније ноћи сатаривала час комад живине, час овцу, час које назиме.

Велика реч, гласовита реч! Разлегала се по целоме мајуру, по селу, по варошици, одакле су тр-

говци сваки дан доносили рачуне. Она је била исписана на лицу свакога човека, у тужним очима свакога говечета, на свима вратима, на свима прозорима, разбијеним и залепљеним хартијом. Звука јој нису чули само њих двоје: спахија, који је непрестано свирао на оргуљама, и спахиница, која је једнако сањала о одласку у Варшаву. А кад их је који сусед запитао, је ли истина да продају имање — он се само осмехивао и слегао раменима, а она је одговарала с уздахом:

— Хтели бисмо продати, јер је на селу страшно досадно. Али шта ћемо, кад тата још није нашао купца!

Сљимак, који је по некад сретао спахију и пажљиво га посматрао, није веровао у ову продају.

— Какав је, да је — мислио је сељак о спахији — али би ми ипак било криво због те несреће. Јер они ту седе од вајкада, ту су поникли, а њихови преци заузимају половину овдашњега гробља. И камену би било тешко, а камо ли човеку, кад би га померили са тако давнога места. У осталом, зар је он банкрот као други? Новаца има, то се зна.

Ето тако је мислио сељак, јер је спахију мерио својом мером, а није имао ни појма шта значи млада жена, којој је досадно на селу.

И док је он тако мислио, верујући мирном лицу спахијином, у крчми су се, под управом Јосеља, газде већ саветовале о нечем врло значајном.

Једно јутро, око половине јануара, у Сљимакову кућу упаде стара Собјесковица. Зимско сунце још није стигло ни да се обазре по свету, а бабини су образи већ били зажарени и очи закрвављене. Улете у собу у кожуху старом као и она, у кошуљи, поцепаној на мршавим прсима.

— Дете, дајте ми ракије — викну, спотичући се на прагу — па ћу вам нешто казати...

Сљимак се спремао на млатилицу, али, ословљен на овај начин, седе крај пећи и нареди да дају баби ракије, знајући да старица не говори у ветар.

Она испи чашицу, трупну ногом, па викну: У-ха!... Затим, обрисавши уста, рече:

— А знате ли ви да спахија продаје цело имање: забране, њиве, све?... Највише ако остави себи двор и башту...

Сљимак се сети ливаде и једну га нешто. Али кратко одговори:

— Приче!

— Приче?... рече баба, трудећи се да савлада штуцање. — Приче?... Но, онда вам кажем да је то цела целцита истина... И још ћу вам рећи, да се богатији сељаци договарају са Јосељем и Грибом да купе цело село од спахије... Цело село, живота ми!...

— А како се они могу договарати без нас? — упита љутито Сљимаковица.

— Јер они хоће вас да искључе. Веле, да ћете и тако седети поред саме железнице, и да сте на њој већ много зарадили на штету осталога света...

Исти другу чашу и хтеде наставити говор, али јој пиће удари у главу. С тога само узвикну: У-ха!.. дочепа Сљимака, да игра, и — клону. Као покошен цвет клону на руку сељаку, који је изнесе у предсобље и положи на сламу у ћошку. Била је толико изнемогла, да одмах стаде ржати.

Све до подне Сљимак и жена му договараху се: шта да се ради у овом случају? Пред вече сељак обуче нов гуњ, постављен овчјом кожом, па оде у крчму, да види шта је.

Пре него стиже, паде мрак, и у крчми запалише свећу. Кад он отвори врата, угледа где за столом седе Гриб и Лукасијак. При светлости од лојанице изгледаху они, у голубом оделу, као два голема камена, што по негде дремају у пољима, чувајући

границе. За келнерајом стојаше Јосељ у прљавом вуненом капуту са црним пругама. Имао је шиљат нос, шиљату браду, шиљате зулуфе, шиљате лактове и шиљату капу, а и у погледу нешто што боде.

— Нека је хваљен! — поздрави Сљимак.

— На веки! — одговори немарно Јосељ.

Гриб и Лукасјак само климнуше главом, размакнувши лактове по столу.

— Шта то пију газде? — упита Сљимак.

— Чај — одговори крчмар,

— Дајте и мени. Само црнога као смола, и доста арака.

— Зар сте дошли код нас на чај? — рече Јосељ подсмешљиво.

— Не на чај, него да сазнам...

— О ономе што вам је Собјесковица казала — рече крчмар.

Сљимак седе поред Гриба и обрте му се:

— Шта, хоћете да купите село од спахије?

Сељаци погледаше у Јосеља, који се смешкаше. По кратком ћутању одговори Лукасјак:

— Пхи... Онако, ћеретамо из дуга времена!... Јер ко би у селу скупио новце за такав посао.

— Могли бисте и у двоје купити, ви и Гриб — упаде Сљимак.

— Можда би смо и могли — прихвати Гриб — али за себе и за оне који станују у селу.

— А ја? — упита Сљимак.

— Нисте ни ви нас примали у своје послове, па немојте завлачити нос ни у наше.

— То није ваш посао, но свију нас.

— Баш је мој! — узвикну гневно Гриб.

— Каогод и мој!

— То је баш оно што није... — противио се он, трескајући песницом. — Ко ми се не допадне, нећу га пустити у куповину, па крај!...

Крчмар се смешкао.

Лукасјак, видећи да Сљимак бледи, што је било знак велике љутине, ухвати Гриба за руку.

— Хајдете, куме, кући — рече. На што се свађати, кад још није ништа сигурно? Хајдете, куме.

Гриб погледа у Јосеља, па устаде с клупе.

— Дакле хоћете да купите без мене? — упита Сљимак опет.

— И ви сте летос куповали пилиће без нас — одговори Гриб.

И он и Лукасјак руковаше се с крчмаром, па изиђоше из крчме непоздравивши се са Сљимаком.

Јосељ је гледао за њима и непрестано се смешкао.

Кад им се кораци изгубише у снегу, он се обрте Сљимаку.

— Видите ли, газда, како је зло одузимати хлеб Јеврејима? Ја сам због вас изгубио око педесет рубаља, ви сте зарадили двадесет пет, али сте у селу купили мржње за читавих сто рубаља.

— И они би без мене купили имање од спахије? упита Сљимак.

— Што не би купили без вас? Шта их се тиче ваша штета, кад је њима добро.

Сељак махаше главом.

— Но, но! — шапуташе он.

— Ја бих вас — говораше Јозељ — може бити могао помирити са људима, али — шта ме се тиче? Већ сте ме једном оштетили, а никад ме нисте волели.

— И нећете нас помирити?

— Помирио бих, али ја имам своје услове.

— Но?

— Ви ћете ми, Сљимаче, дати прво оних педесет рубаља што сам летос због вас штетовао, па после...

— После — ћете начинити на своме имању кућу и дати у најам моме зету.

— А шта ће он тамо радити?

— Он ће држати коње и радити на железници.

— А шта ћу ја радити са својим коњима?

— Ви ћете имати имање.

Сељак устаде с клупе.

— Онда ми немојте давати чај, — рече.

— Па и немам га у кући — одговори немарно Јосељ.

— А ја вам нећу дати педесет рубаља, нити ћу направити кућу за зета.

— Како год хоћете — одговори крчмар

Сљимак остави крчму, трснувши вратима; Јосељ окрете за њим свој шиљати нос и шиљату браду, и смешкао се меланхолично. У мраку Сљимак гурну дворскога најамника, који је на леђима носио џачић жита од осам ока, после угледа поред ограде дворску служавку која је под кожухом крила гуску, а Јосељ се непрестано смешкао. Смешкао се, кад је дао два сребрника најамнику за жито са џаком заједно; смешкао се, кад је од служавке купио гуску за боцу рђава пива; смешкао се, кад је слушао газде како се договарају о куповини мајура; смешкао се плаћајући староме Грибу две рубље на сто месечно, и смешкао се узимајући од младога Гриба две рубље на десет месечно.

Осмех никад не силази са његових оштрих црта, као што се прљави капут с црним пругама никад није растављао од његова тела.

У Сљимаковој се кући већ угасила ватра на огњишту и деца су спавала, кад се сељак, вративши се из крчме, стао свлачити у мраку.

— Шта је? — упита га жена.

— То је Јосељово масло — одговори Он њих води, као сељак волове.

— И неће и тебе примити у друштво?

— Они неће, али ја ћу ићи самоме спахији.

— Сутра иди.

— Сутра. Инаће ће ми пропасти ливада. А шта бих ја чинио без ње, несрећник?... — уздахну сељак.

Дође сутра, дође прекосутра, прође чак и недеља дана, а Сљимак не оде у двор. Једнога дана говораше да мора за трговца омлатити жито; другога да је и сувише хладно за излазак из куће; после опет, да се струнио и да га боли трбух. А у самој ствари ништа је ње, ништа се струнио, него га је нешто задржавало на месту. Нешто што сељаци зову бојажљивошћу, племство леношћу, а научници — недостатком воље.

Тих је дана мало јео, ништа није радио, љутио се на све, и вукао се по целом имању, уздишући. Најчешће се заустављао крај снегом покривене ливаде, и размишљао; у њему се водила борба. Разум је говорио да треба ићи у двор и свршити једном са ливадом како било; али му је друга нека сила плашила срце, везивала ноге, или шапутала на ухо: „Не жури се, одложи још један дан, то ће се некако само удесити"...

— Јозо, што ти не идеш спахији? — викала је жена. — Па једном мораш отићи и разговарати се.

— А ако ми ливаду не прода, онда шта?.... — одговарао је сељак.

И тако се колебао, док му једно вече не јави Собјесковица, да су изасланици из села ишли данас спахији и молили да им прода имање.

Собјесковицу су страшно севале кости, те је молила Сљимаковицу за чашицу ракије. Добивши чашу, развеза причу.

— Видите, то је било овако. Отишао је Гриб и отишао Лукасјак са Ожеховским, обучени као за

Телово. Спахија их је увео у канцеларију, а Гриб само што се искашљао, па одмах с прага:

„Чули смо, светли спахија, како хоћете да продате очевину. Продати своју ствар свако има право, а други купити, само нека плати колико је право. Али никад не би било лепо, кад би оно, што су ваши дедови и прадедови толике године држали у руци, а ми сељаци својим радом обрађивали, кад би то прешло у туђе руке. С тога ви имање продајте нама, својим људима и сељацима, неосврћући се на туђинце, који то неће поштовати".

Кажем вам — настављаше Собјесковица — говорио је читав час тако лепо, као попа на предикаоници. Тако лепо, да су Лукасјаку крста утрнула, а сви су се заплакали. Па кад су ти се тек сељаци стали клањати спахији, па кад је спахија стао да их грли...

— Па шта, купиће?... прекиде Сљимак, који не могаде сачекати краја.

— Што да не купе?... Купиће!... — рече баба. Само се мало разилазе у цени, јер спахија тражи за свако јутро сто рубаља, а сељаци дају по педесет. Али, кажем вам, тако су плакали и љубили се, тако су говорили како треба да буде слоге међу сељаком и спахијом, да ће они сигурно додати десетак рубаља; а спахија ће им остало оставити. Јосељ вели да толико додаду, не више, само нека не хитају, па ће се сигурно погодити... Паметан је, обешењак Јеврејин!... За ово неколико недеља како се сељаци договарају код њега, у крчми се троши каогод да се у селу објавила Мајка Божја... Ах! Мајко чудотворна!...

— А буни ли још сељаке на мене? — упита Сљимак.

— Да буни, не буни — одговори баба —

Телово — Брашанчево, један од највећих католичких празника, шесет дана по Ускрсу.

само што по неки пут рекне, како ви више нисте сељак, него трговац. Сељаци су више љутити на вас него он. Не могу они да забораве, што сте од њих куповали кокошке по сребрник, а мерницима их продавали по два...

Због ових гласова, Сљимак сутрадан оде рано у двор и у подне се врати кући невесео.

— Дакле шта је? — упита га жена.

— Дакле био сам, и све ћу ти испричати, само ми дај да једем.

Раскомоти се, заседе за чанак чорбе од кисела купуса, па отпоче:

— Тек што сам, кажем ти, прошао вратнице, погледам, а с једне стране двора сви прозори поизотварани. На оваку зиму! Чујеш ли ти, Јагна?.. Мислим да није ко, не дај Боже, умро?... Загледам, кад у највећој соби (оној са белим стубовима знаш, што је велика као црква) вози се по патосу лакеј Матија. Без капута, с кецељом, подупире се четком, па се вози као сељаци по леду. Велим ја њему: „Хвала ти! Шта радите, Матеушу?“ „На веки — вели он — видите, да глачам патос, јер ће данас код нас бити велика играчка“. — „А спахија — велим ја — још није устао?“ „Ех — вели он — спахија је устао, него сад са кројачем огледа каразију, јер ће се за игру обући као Краковљанин, а госпођа као Циганка“. — „А ја сам га — велим — хтео молити, да ми прода ливаду“. А Матија, лакеј, на то: „Немојте бити глупи, Сљимаче! Куд би спахија говорио с вама о ливади, кад се уграђа за краковску забаву“... И опет се стаде возити, а мене очи заболеше од самога гледања.

Одох од прозора, па постојах мало код кухиње. Слушам, страшна узбуна, ложе ватру као у

каразија — врста просте материје.

ковачници, масло цврчи. Наједанпут погледам: из кухиње излеће Игњат Кемпјаж, што је у двору као куварев помоћник, али ти је јадник тако крвав, као да га је ко секиром дернуо. Вичем: „Игњате, по Богу, а ко те је тако окрвавио?“ „Није то моја — вели он — него ме је кувар ударио закланим плованом, те ме тако окрвавио“. — „Хвала највишему Богу — велим ја — што то није твоја крв, али ми за то кажи како бих дошао до спахије?“ А он вели: „Причекните ту, јер су донели срну, па ће он сигурно доћи, да је види“.

Игњат одлете на бунар, а ја чекај, чекај, чисто ми се смучи. Али чекам.

— Па јеси ли видео спахију? — прекиде нестрпљиво жена.

— Разуме се, да сам видео.

— А јеси ли говорио са њим?

— Него.

— Па шта сте уговорили?

— Па, овај, ја сам му рекао: „Молим вас светли господине, за ону ливаду“... А он мени: „Тхе, остави ме данас на миру, јер ми није до тога“.

— И ништа више? — упита жена.

Сљимак рашири руке:

— Отићи ћу тамо сутра или прекосутра, кад се испавају од игре — заврши.

У то је време Мата Овчар улазио са саоницама у шуму, за дрва. Возио је секиру, котарицу са мало хране и кћер луде Сојке. Мајка, напустивши јединче у јесен, не затражи га ни дан дањи, те је Овчар био мати нахочету. Сам га је хранио, давао му преноћиште у коњушници и водио га на сваки рад, да не би напуштено детенце никад испуштао из очију.

Дете је било тако нејако, да се скоро није мицало, нити давало гласа од себе. Сљимакови, а особито Собјесковица, прорицали су му брзу смрт.

— Ни недељу дана неће издржати.

— Умреће сутра.

— Охо! Нема ништа од нахочета.

Тако се о њему говорило у кући. Али је нахоче преживело и недељу дана, и сутрадан није умрло, и чак је, кад су га једнога дана огласили као покојно, опет отворило безизразне очи свеће.

Мата је на та пророштва само одмахивао руком, говорећи: „Не бојте се, неће му бити ништа!“.. Сваке га је ноћи крадом подметао под краву, а дању се није раздвајао од њега.

— Што се ти, Мато, бринеш о тако бедном детету? — говорила би више пута Сљимаковица. — Могао би му говорити и свете речи; могао би му читати чак и из књиге, па те опет неће разумети, јер је страшно глупо. У веку нисам видела тако глупо дете...

— Ех, ех!... — одговарао је слуга. — Има оно памети, само што не говори. Али кад се расприча, надмудриће и најстаријега човека.

И било да извози ђубре на њиве, било да млати жито или веје, било да крпи одело, увек је поред њега било нахоче, коме је он причао о својим пословима, које је прихрањивао млеком из бочице, или љуљао, да га успава, певајући нетачно:

Ишло сироче по селу,
Нападоше га зли пси...

Данас га је повезао у шуму. Увио у остатак старога кожуха, затим у чаршав од дебела платна, привезао међу предње ступце од саоница, па су се тако возили, уз брдо, низ брдо, клинцем, јер је предео био брдовит. Наједаипут изиђоше у равницу, баш спрам сунца, чији им коси зраци, одбијени од бесконачне снежне плоче, заслепише очи јаким сјајем.

— Видиш, јесам ли ти говорио: затварај очи. Ниједан човек, ма био највећи господин, ма и

сам владика, не може гледати у сунце, јер је оно божја светиљка. Господ Исус, чим засвиће, сваки дан је узима у руку и разгледа своје имање на земљи. Зими, кад досађује мраз, иде најкраћим путем и ноћу се дуже одмара. Али зато лети устаје у четири и прожима цео целцати свет до осам у вече. Тако исто и човек треба да се креће од сванућа до заласка сунчева. Али ти још можеш спавати и дању, јер и иначе не би много урадила, и кад не би спавала. Хајд!... Ђи!...

Увезоше се у шуму.

— Ево видиш — говораше Овчар детету — ово је шума, али није наша но спахијина. Сељимак је овде купио четири хвата дрва, па их сад превлачимо, док је пут бољи а коњи залудни. Кад порастеш, долазићеш лети овамо с децом у јагоде. Само немој залазити далеко и пази да ти вук не стане на пут. Пшшш!... Стој!...

Зауставише се код гомиле дрва. Овчар одреши дете од саоница, па га, разгледавши око себе, намести на једну гомилу смреке, на склонитом месту. Затим извади из котарице боцу млека, и наслони на уста нахочету.

— На, пиј, окрепи се, јер ће се имати мало посла. Цепанице нису мале и мораћеш добро запети, док натовариш саонице. Нећеш више?... А — пци!.. Нека ти буде на здравље! А ако ти што затреба, ти викни.

— И са оваким је патицврком боље но сам — помисли. — Пре није имао с ким речи проговорити, а сад ће се наговорити за све оно време

Поче товарити дрва.

— Погледај-дер сад како се ово ради. Андраби одмах тргао цепаницу, срушио би цео хват, нас мучио би се и одмах сустао. Али ти узми дрво а врха, овако, лепо, па га вуци полако, па метни н раме, па у саонице. Ето, дакле већ имам једно

Тако исто и са другим. Узми полако са врха хвата, на раме, па у саонице. Ето, дакле, два. Само по мало, не хитај, јер ћеш сустати.

— Дрво, лола, неће на саонице, јер оно има своју памет и зна шта га чека. Тако сваки воли свој кут, ма био и најгори. Само је све једно ономе — додаде с уздахом — који нигде нема својега кута. Црћи овде или онде, све је једно.

Тако говораше Овчар, полако товарећи дрва. По некад се одмарао или, да би се загрејао, ударао се по слабинама рукама скочањеним од зиме, или покривао чаршавом сироче. Међутим је небо поцрвенело и духнуо јак запад, пресићен влагом.

Обузета зимским сном, шума је оживела, стала се кретати и говорити. Задрхтале су зелене борове игле, за тим гранчице, па се разгранати батови залуљаше, дајући један другом некакве знаке; по том се заљихаше врхови и дебла. Пуљаху се напред и назад, као да се саветују или спремају за полазак. Чинило се да им је досадила вечита непомичност, и да ће свакога часа поћи некуд, ваљда на крај света, жагорно и шумно.

По некад се део шуме, где су стојале Овчареве саонице, смирује, као нехотећи, пред људским створењем, да изда своје тајне. Тада се из далека чује ступање небројених ногу и ход читавих чета. Ево иду из дубине редови десног крила, иду, нагазе, већ су упоредо с нама, већ пролазе... А сад полази лево крило, чује се шкрипа снега, цичање грана, шум ваздуха који се повлачи; иду, нагазе, већ су на једној линији са сељаком, и опет га прођоше. Ево сад средишна колона, осокољена и пуна воље, почиње дрмати гранчицама, договарати се гранама, саветовати се огромним шапатом. Већ се повијају врхови, већ се горостаси подају напред, већ полазе... Стадоше... Виде два људска створа, пред којима неће да издаду својих тајана.

С тога стоје у месту, и, љутито шумећи, засипају их шишаркама и сухим гранама, као да веле: „Иди одатле, Овчару, иди одатле и не сметај нам“... Али је Овчар само најамник. Па и ако се боји шумских гласова и радо би се склонио с пута горостасима, не може то учинити, докле не натовари саонице. Већ се не одмара, не загрева прозебле руке, него хита, да натовари цепанице, па да побегне од ноћи и од зимске холује

Међутим се небо све јаче навлачи облацима, шума се пуни маглом, почиње падати кишица, ситнија од мака, и ледена. За неколико часака Матин гуњ, нахочетов чаршав и коњске гриве покрише се танком, леденом, сјајном кором. Цепанице постају толико клизаве, да беже из руку; снег на земљи углачава се као стакло, тако да се на њему не може стојати. Мата баца на саонице последње цепанице и немирно погледа у сунце на заходу. Опасно је враћати се кући са оваким теретом, ноћу, још по гололедици.

Брзо намести сироче на натоварене саонице, прекрсти се, па ошину коње. Мата се боји многих ствари на свету, али највише од тога, да се на клизавом путу не претуре саонице и претуку га, као кола пре неколико година.

— Хајд!... Ђи!... — виче Мата на коње.

Већ су изишли из шуме, пут постаје све гори. Неоковане саонице сваки час падају у рупчаге, и већ би се више пута претурили, да их не подупре сељак, који дршће од зиме и страха. Само да му се оклизне пребијена нога, па би био крај и њему и нахочету; дрва би их претукла, остало би довршио мраз.

Близу друма пут поста толико клизав, да коњи стадоше као укопани. Умукоше шкрипаве саонице, уморни сељак престаде викати: Ђи!... и на путу завлада тишина. Таква тишина, да се из далека чује

гневна хука шумана, звиждање ветрово међу цепаницама и пригушено јецање детиње. Падао је све гушћи мрак.

— Ђи!... — викну Мата.

Коњи кретоше и оклизнуше се у месту.

— Ђи!... — понови он, подупирући саонице.

Коњи прељоше неколико корака, па опет стадоше.

— Под твоју заштиту склањамо се, Божја Мајко... — шапутао је сељак.

Скиде са саоница секиру, па стаде сећи глатки пут пред коњима.

После рада од пола часа стиже до друма; већ је сасвим сустао. На том се месту дизао висок брежуљак, који је скоро немогућно било прећи по мраку и голеледици. Он скиде сироче, које је јецало, седе крај саоница и, увијајући дете, размишљаше: да ли ће им Сњимак доћи у помоћ, или ће заспати у топлој соби, а њих оставити судбини?..

— Можда ће и доћи, биће му жао коња. Не бој се, не плачи — шану сирочету — Господ се милостиви налази свуда, па неће дати да пропаднемо. Немој плакати, јер ти плач ништа неће помоћи.

У том му се учини да се звиждање ветрово претвара у звоњење многих звончића. Они су викали: дињ! дињ! дењ, делењ!... дебелим, танким, и врло танким гласовима, као о литији. У први мах помисли да је то привиђање, али су звончићи, не умукавши ни за часак, зујали све гласније, све ближе, као у лето рој комараца над баром.

— Шта ли је то? прошапута сељак и устаде.

Далеко, између брегова обраслих смреком, појави се на снегу један црвен пламичак, за тим други, трећи, четврти... Час су се крили по кланцима, час су опет блистали високо, као на небу, и опет их нестајало, уз непрестану и све гласнију пратњу небројених звончића. После сваког новога поја-

вљивања, пламичци су сијали све јасније, те се најзад при њиховој светлости могао видети велики број големих, црних предмета, који брзо трче на Овчара.

У исти мах до слугиних ушију допре жагор људских гласова, топот коња и пуцање бичева.

— Уха!...

— Пажљиво, ту је брдо!...

— Терај, ма врат сломио!...

— Хеј, ви, тамо!... Не лудујте!...

— Заустави саонице!... Ја излазим...

— Терај напред!...

— Језус! Марија!...

— Зар се музика још није растурила?

— Још није, али хоће.

— Ха, ла, ла!...

Сад Овчар познаде да то јури поворка саоница, великих и малих, са четири и са два коња, којима је правило друштво неколико људи, јашући, с буктињама. Њихов је сјај услед мрачне ноћи и ледене магле изазивао чудан утисак. Чинило се да ова гомила излази кроз округла врата, осветљена црвеним блеском, из некога понора, из којег никад неће моћи изићи.

А поворка је једнако јурила галопом, вичући, звиждећи, певајући, пуцајући бичем, и ако је пут био пун рупчага. Наједанпут стаде крај самих Овчаревих саоница.

— Хеј! Шта је то тамо?

— Стој!... Нека кола су нам препречила пут.

— Ко је то?

— Сељак с дрвима.

— Склони се, псино!...

— Не може, јер коњи не могу да извуку.

— Гурните га у шанац!...

— Оставите се тога!... Боље пренесимо га!

— Браво! Пренесимо сељака!... Из саоница, господо!...

И пре но што се Овчар освести, опколи га гомила господе под образинама, с перјаницама, у богатом оделу, са сабљама, метлама и гитарима у рукама. Једни зграбише његове саонице с дрвима, други њега, изгураше их на врх опаснога брда, спустише га на ниже, и метнуше на место одакле је већ могао отићи кући без велике муке.

— Их, до Бога!... — шапутао је зачуђен Мата, посматрајући ове чудне људе, међу којима познаде неколике спахије из суседних села.

— Мора бити да иду на забаву нашем спахији — додаде мало после. — Али да су јуначине јесу... и добра госпођа!... Да њима није прснуло у памет, ја бих овде стојао до јутра.

Међутим су са врха викали:

— Даме не смеју да се возе низ брдо...

— Нека се поскидају, провешћемо их пешке.

И цела гомила отрча опет на врх.

— Саонице не могу прећи туда...

— Зашто не могу? — викаше неки младићски глас. — Антоне, крећи!...

— Неће моћи, милостиви господине...

— Онда доле са седишта, будало!... Сам ћу терати, кад се ти бојиш...

Мало по том праporци oштро зазвечаше и са врха брда, као вихор, промакоше саонице са два коња поред Овчара. Сељак се прекрсти.

На врху опет викнуше:

— Андро, полази!...

— Стој, грофе!...

— Не излажите се, господине...

— Крећи!..

Друге саонице пролетеше као холуја.

— Браво!...

— Јунаци!...

— Полази, Јаценти!...

Овај пут слетеше с брда, на врат на нос, двоје саонице упоредо. У сваким је седео кочијаш са господаром.

Бесно утркивање је толико истрло глатки пут, да су остале саонице, ослобођене од путника, могле узићи и сићи без опасности, што су и учиниле са потребном опрезношћу.

— Хајдемо већ!... — викнуше с брда.

— Сваки нека да руку дами...

— Полонез...

— Напред свирачи!...

Људи с буктињама се разредише поред пута, свирачи удесише инструменте, парови се уредише. Јекну жалосна мелодија Огињскова полонеза и из гомиле на брду стаде се издвајати пар за паром, као шарен конац из тамнога клубета.

Овчар скинуо капу, повукао се иза својих саоница, па извадио испод пазуха нахочетову главу.

— Гледај — говораше — и види добро, јер сигурно нећеш више у своме веку видети овакве лепоте. То ти је забава, дивота!... Саме спахије и спахинице, а има их као оваца на паши...

Неколико корака даље стајаше лакеј с буктињом, те је сељак могао видети лепо сваки пар из гомиле која је пролазила, и шапатом је објашњавао сирочету:

— Видиш онога што му оклоп провирује испод плашта, а на глави му бакарно бакраче? Оно је велики јунак... Онаки су у старо време освојили пола света; али их данас више нема.

Први пар мину сељакове саонице и нестаде га иза брежуљка.

— А погледај овога са седом брадом и перјаницом за капом. Оно је велики господин и сенатор... Онаки су некад пола света држали у руци, али их данас више нема...

И други се пар изгуби у помрчини.

— Овај са јаком — говораше сељак нахочету — ово је духовник. Овакви су некад знали све што је на земљи и небу, а по смрти били свеци. Али их данас нема више...

Трећи пар се сакри за брежуљак.

— Овај шарени као детлић и он је велики господин. Ништа није радио, само пио и играо. Могао је на душак испити пехар вина, и толико му је требало новаца, да је најзад од невоље морао продати очевину. А кад је све продато, онда је и њега сиромаха нестало

Четврти пар прође.

— Видиш, видиш, како иде улан?... О! Онаки су много војевали... Прошли су са Наполеоном цели свет, потукли све народе. Али данас ни њих нема...

— А погле, погле... оне... Ово дамничар, оно ковач, онај свира у гитар, онај тобоже сељак, али у истини све су оно господа, прерушена онако, забаве ради...

Гомила мину сељака, Огињсков се полонез разлегао све слабије и слабије, најзад умуче. Најгори део пута био је прећен, те сгадоше опет седати у саоница, с виком и смехом. Опет јекне звонце, једно друго, десето, читав рај, опет запуцаше бичеви, затутњаше копита и поворка полете даље.

Сељак метну капу на главу, положи дете на саонице, узе узде и опрезно, по утрвеном путу, крете кући. Из далека су пред њим звонила звонцад и светлуцала црвена светлост; с времена на време ветар је доносио гласнији узвик. Најзад се све утиша и изгуби се.

— Да ли они, ако су и господа, раде праведно, кад се забављају и на тај начин? — прогунђа Овчар. — Јер се сети слике седога сенатора која је трулела под црквеним хором (њој се некад и молио), и поцепане слике племића с подбријаном ко-

сом, кога су сељаци звали зграновником, и црне плоче витеза који је, окован у гвожђе, са мачем у руци и гвозденом рукавицом под главом, лежао поред олтара свете мученице Аполоније. А племићи се овако забављају!...

За тим му паде на памет онај у сакристији обешени владика, који је ускрсавао мртве као сведоке, и тевтонски витез што је по своме плашту прешао Вислу, и она краљица што је из Угарске у Пољску спровела испод земље со за сиромашне људе. Најзад му се, као жив, јави пред очима његов рођени деда, Рох Овчар. Паметан деда! С Наполеоном је ишао по свету, а у старости је био чак просјак код цркве и о свему је приповедао газдама тако лепо, да је зарађивао више но оргуљаш.

— Вечни мир подај му души, Господе! — шапутао је Овчар, Али га је једнако у души мучило, да племићи ипак не чине лепо, што се забављају црквеним стварима. — Они би се чак и у одежде обукли... — мислио је.

Било је можда још врста до куће, кад далеко за собом чу опет гласове, а пред собом угледа Сљимака

— Ми смо мислили да си застао под брдом — јави се Сљимак — а ти, хвала Богу, стижеш. Јеси ли видео весеље?

— Аха!... — одговори Овчар.

— И нису те претурили племићи?

— Што да ме претуре? Још су ме преко брда превукли са саоницама.

— Е!.. И ниједан ти није учинио никакво зло?

— Никакво. Један ми само од шале набио капу на главу више ништа.

— Тако!... Код њих ти је тако. Или ће ти учинити зло, или га можеш на рану превити. Како му кад прасне — закључи Сљимак.

— Како му кад прасне — понови Овчар. — Али смелост им је увек племићска. Тако су, обешењаци, летели с највишега брда, да су мене жмарци подилазили. Мора да су се добро напили, јер ни један врата не сломи. Трезан човек не би изишао жив из те прилике.

У брзо их стигоше двоје саонице. У првима је седео један путник, у другим двојица.

— Јесте ли ви из овога села? — упита први.

— Из овога — одговори Сљимак.

— Ти гости што су ишли, јесу ли к вама?

— Не нама, но спахији.

— Да, да... А арендатор Јосељ је ли код куће?

— Сигурно јесте, ако није отишао да некога превари — одговори Сљимак.

— А нисте чули да ли је ваш спахија већ продао имање? — одазва се дебео глас из других саоница.

— Што ти то говориш, Фриче!.., — осече се на њега онај што је седео с њиме.

— Јер цео тај посао не вреди ни луле дувана — одговори љутито дебели глас.

— Аха, то су они!... прогунђа Сљимак посматрајући кришом путнике.

Саонице полетеше напред.

— Мора да су Чивути — рече Овчар — јер су некако гадно говорили, и носе браде

— Онај предњи јесте Чивутин, али она двојица су Немци из Волке — одговори Сљимак. — Сећам их се, јер су се разговарали са мном летос.

— Код племића нема чак ни забаве без Јевреjина, рече Овчар. — Тек што су они отишли, а већ овај иде за њима.

— Као дим за пламеном — додаде Сљимак.

У таквом разговору стигоше до вратница, где их је чекао Андра с фењером. У брзо се најоше у кући, покривени њиом, јер је мраз бивао све јачи.

Међутим су се саонице са Јевреjином и са два Немца из Вољке лагано спустиле у долину, прешле мост на реци, с грдним трудом попеле се на прву терасу брежуљака и дошле до крчме. Ту би до путничких ушију допрли на претрг звуци музике и ружичасти сјај смоних буради, која су горела пред двором. Немци се скидоше и уђоше у крчму, одакле у брзо изиђе крчмар Јосељ и неколико минута полугласно разговараше с путником. На послетку му се дубоко поклони и нареди кочијашу, да га одвезе у двор.

За путником истрча из крчме један од Немаца, вичући: Хеј! хеј! — Саонице се зауставише, Немац се наслони на њихову ивицу, па рече:

— Данас нема ништа од тога посла.

— Што не би имало? — упита Јевреjин полако.

— Они сад играју...

— То је баш добро.

— Племић неће оставити игру ради рачуна.

— С тога ће продати без рачуна.

— Или ће казати да се причека неколико дана.

— Ја немам времена за чекање — одговори Јевреjин. — Терај! — рече кочијашу.

У двору је музика свирала све живље, у селу јој је одговарао лавеж пробуђених паса, а у иструлелом дрвећу крај пута звиждање и јаук ветров. Саонице су ишле уз брдо све лакше, коњи се спотицали све чешће, кочијаш их је шибао бичем све оштрије, а његов путник подигао самурову огрлицу и премишљао.

У дворишту су горела смона бурад, кухиња је изнутра изгледала као осветљена бенгалском ватром, зидови дворски су јечали од звукова валцерских. Око мајурских зграда још су се разлегала звонца на саоницама, кочијаши се свађали о места за своје коње, на летве око дворишта наслониле се слуге, газде и сеоска женскадија посматрајући

играчке сенке, што су непрестано промицале поред салонских прозора. А над тим жагором, над свирком, блеском, забавом и људском радозналошћу ширила се зимска ноћ, из чије се дубине довозио двору Јевреjин са повијеном самуровом огрлицом и — премишљао.

Његове се скромне саонице зауставише у мраку, пред вратницама; Јевреjин сиђе и уморним кораком оде до отворених кухињских врата. Проговори нешто кувару, али кувар не обрати на њега пажње — климну на судоперу, али му она окрете леђа; најзад срећно нађе на дечка који је трчао из бифе-а, ухвати га за руку и рече:

— Ето ти сребрник, а кад ми доведеш лакеја Матију, добићеш још сребрник.

Дечко стаде и радознало погледа у Јевреjина.

— Зар трговац познаје Матију? — упита.

— Познаћу, само га доведи.

Одмах се нађе Матија.

— Ето ти рубља — рече придошлица — а кад назовеш к мени господина, добићеш још рубљу.

Лакеј стаде махати главом

— Господар је сад у великом послу — рече, и сигурно неће изићи

— Кажи да хоће с њим да се види господин Хиршголд ради врло важне ствари. Кажи још да је господин Хиршголд донео писмо од оца госпођина. Ево ти друге рубље, да не заборавиш име: господин Ширшголд.

Лакеј брзо оде у двор, али се не врати брзо. Настаде прекид у музици, он се не враћа; засвира полка, он се још не враћа; најзад — дође.

— Милостиви господин моли у павиљон — рече госту са самуровом огрлицом. Пође пред њим и отвори врата од собе, у којој је било неколико кревета, већином већ размештених, а сигурно одређених за играче.

Јеврејин скиде бунду, узе у руку самурову капу, и посади се на столицу. Беше то пристојан румен човек кестењаве браде, у дугом скупоценом капуту. Опружи ноге у лакованим чузмама, завали се на наслон од столице, па, загледавши се у пламен од свеће, чека и премишља.

У дворани музика заврши полку, и по малом прекиду засвира велики мазур. У двору се појача врева и трупкање, по каткад одјекне играчка команда, после које настаје узбуна, као да ће се цео мајур срушити. Јеврејин слуша равнодушно, чека без нестрпљења и премишља, једнако премишља.

Наједанпут у предсобљу павиљона зашушти, зазвони, звекну, врата одскочише, као да их неко извали, и — пред госта стаде спахија. На њему хаљина од сукна са црвеном јаком, пуна колутића и шљока, црвена капа с пауновим пером, широке чакшире с белим и ружичастим гајтанима, и чизме с потковицама.

— Како сте, господине Хиршголде? — рече спахија. — Какво је то хитно писмо од таста?...

Гост лагано устаде са столице, поклони се озбиљно, па, извадивши писмо из унутрашњега шпага, рече:

— Читајте, господине.

— Шта?.. Сад?... Али ја играм мазур, господине Хиршголде...

— А ја градим један део железнице — одговори гост.

Спахија се уједе за усну, распечати писмо и брзо га прелете очима. У двору се играчка врева непрестано појачавала, мазурска команда звонила је све чешће, гласније и изразније.

— Дакле ви хоћете да купите мој мајур? — упита спахија.

— И то одмах.

— Али, господине, у мојој је кући забава!...

— А мене чекају насељеници. Ако до поноћи не свршим с вама, сутра морам свршити с вашим суседом. Он ће добити, а ви ћете изгубити.

— Но, красота! — говораше грозничаво спахија. — Таст пише о вама врло похвално... али у овом тренутку...

— Треба да напишете само неколико речи:

Спахија баци своју краковску капу на сто.

— Одиста сте, господине Хиршголде, несносни!...

— Нисам ја, но посао. Ја бих врло радо задовољио вашу породицу, али не могу продужити кратко време.

У тренутку опет зазвеча и упаде улан, с криком:

— За Бога, Владо, шта радиш?...

— Изненадан посао... — извињава се спахија.

— Али твоја дама чека...

— Па нека ме когод замени, јер, кажем ти, имам изненадан и значајан посао.

— Али дама!... — жаљаше улан, истрчавши из собе.

У сали је први комадандант мазура толико промукао, да је умукао. Али одмах јекну други снажан бас:

— Госпође rond, господа сплет!...

— Колико дајете, господине?... — обрте се очајни домаћин трговцу. — Ала је ово оригинално!... — додаде, лупкајући поткованим чизмама.

— Дајем две хиљаде двеста педесет рубаља за тридесет јутара, без икаквог погађања — одговори трговац одсечно. Сутра ћу дати само две хиљаде.

— En avant!... — рикну бас у сали.

— Никад! — одговори спахија. — Волим продати сељацима.

— Сељаци вам дају хиљаду и пет стотина, а даће, највише, хиљаду и осам стотина,

— Онда волим радити сам.

— И данас ви радите, па шта имате од тога?....

— Tournez!... — разлеже се у сали.

— Како шта?... — љутну се спахија. — Земља је добра, шуме, ливаде...

Трговац одмахну руком.

— Ја, господине, знам шта ту има — рече. — Знам од вашега управитеља, који је о Новој Години отишао...

Спахија се наљути.

— Онда ћу ја сам испарцелисати...

И узећете по две хиљаде за тридесет јутара, а за то ће време госпођа умрети од досаде — одговори купац с осмехом.

— Chaine! С леве стране! — јекну команда.

— Боже! шта да чиним?... — уздахну спахија.

— Па потпишите уговор — одговори купац. Свакојако вам таст пише, да ћу ја дати најбољу цену, и да заслужујем поверење.

— Partagez

У предсобљу по трећи пут зазвеча, спотаче се, удари о врата, опсова све на свету и у собицу опет упаде улан

— Владо! — викну — Гроф се ужасно наљутио за увреду, коју чиниш његовој заручници, и хоће да иде.

— Боже, ала сам ја несрећан! — јекну спахија. — Напишите, господине Хиршголде, уговор, ја ћу се одмах вратити.

Истрча. Трговац извади из торбице путнички дивит и перо, из шпага табак хартије превијен на четворо, и при светлости стеаринске свеће, усред звукова музике, лупе ногу, вике команданта игре, написа неколико редака. По том се опет задубе у своје спокојно премишљање.

После четврт часа престаде мазур, а у брзо се у сопчету појави спахија, уморан, али радостан.

— Готово? — упита весело.

— Готово.

Он прочита и потписа, рекавши с осмехом:

— Какву вредност може имати овај уговор!...

— За суд никакву, али за вашега таста велику. Но, а он има новаца — одговори трговац.

Духну на потпис, полако сави хартију и на завршетку упита, с нијансом лаке ироније:

— Шта, господине, гроф се више не љути?

— Па успео сам да га умирим — одговори задовољан спахија.

— Ове године ће он имати веће невоље са својим повериоцима — прогунђа трговац. — Али с Богом, господине, пријатна забава!

И руковао се са спахијом, који журно остави собицу, враћајући се у салу.

Трговац стаде лагано навлачити бунду. У исти мах, као испод земље, јави се Матија.

— Милостиви господин — рече лакеј, помажући му да се обуче — милостиви господин је купио наше имање?

— Шта је то чудно? Па није он ни први ни последњи — одговори трговац. Маши се за новчаник и даде лакеју три рубље.

— Да кажем да дотерају кола — рече лакеј, повијен до земље.

— Не треба, одговори трговац. Моја су кола остала у Варшави, а овде имам тако проста кола, да ми не доликује хвалити се њима.

После ових речи изиђе на врата на вратнице од дворишта, испраћен с почашћу од Матије.

У двору почеше играти контрданс са тридесет парова, што је трајало до вечере. По вечери наставише опет полку, валцер, мазур, и тако у

бескрај. На истоку се помоли бледи освит, по кућама синуше ватре, по двориштима зашкрипаше ћермови, по житницама залупаше млатила, а у двору игра ли се — игра.

Заједно са рођајем зимскога сунца Сљимак пребаци преко рамена гуњ, и шапућући оченаш, изиђе лено на вратнице. Час гледаше у небо и питаше га погледом, какво ће бити време, час опет ослушкиваше према двору, одакле су допирали до њега лавеж паса и испрекидани звуци музике. За тим гласом изиђе на пут, и несвесно се упути обали, покривеној речним ледом, непрестано шапућући оченаш, и мислећи: како се дуго и весело забављају господа у двору...

Гледао је небесно плаветнило, снег зарумењен сунчаним зрацима, облаке као окупане у скерлету, удисао хладан јутарњи ваздух и осећао, да ово небо, снег и мраз не би дао ни за најбољу музику и игру.

— Вала ја ову своју сиротињу не бих мењао за ваше забаве!... — шану он. Умориће се, неће се испавати као што треба, и то ће им бити добит...

Опет се сети молитве, одагна из срца световне мисли, па мрмљаше:

— Други оченаш — Оче наш који јеси на небеси....

Наједанпут иза брежуљка чу разговор. Пође на ту страну неколико корака и угледа два човека у дугачким, угасито плавим бундама. Једноме је лице било старо и обријано, други је био плећат и брадат.

И они угледаше њега, те га старији запита:

— Је ли ово ваше имање, газда, с овим брегом?

Сљимак их гледаше зачуђен.

— А што ви толико разбирате за моју сиротињу?... — одговори. Па још летос сам вам казао да је имање моје, а и брежуљак је мој.

— Па кад је твоје, онда нам продај — рече брадати.

— Чекај, Фриче, — прекиде га старац.

— Ви, оче, увек волите много говорити! — обрецну се брадоња.

— Чекај, Фриче — настави старац. Видите, газда — обрати се сељаку — ми смо данас купили од вашега спахије ово имање...

— Ето, на што то? — прекиде брадоња.

— Чекај, Фриче. Али видите, газда, нама треба ваше брдо, јер хоћемо да подигнемо сувачу...

— Господе Исусе!... — прасну брадоња — Ви сте ваљда од неспавања памет изгубили!...

— Слушај — рече љутито сељаку — хоћемо да купимо твоје имање...

— Имање?... — понови зачуђено сељак, осврћући се око себе. — Имање?..

Поћута неко време, незнајући шта да одговори, па рече:

— А од куд ви имате право да купујете моје имање?

— Имамо новац — одговори брадоња.

— Новац?... Ја га за новац нећу продати. Та ово је моја земља. Селели смо овде од ваикада, још у време спахија, и ово се звало наше имање. После је мој отац добио ово имање, указом, у својину, и то је написано у комисији. За тим сам за шуму добио ја три јутра, такође у својину, па и то је написано у комисији. Државни је мерач ову земљу премерио, на свима актима су потписи и печати, као што треба дакле... Дакле — с каквим правом ви хоћете да купујете моје имање, кад је оно моје?... Моје властито, ја како!...

За све време овога дугачкога говора, казаног љутито, брадоња је био окренут боком сељаку и звиждукао кроз зубе, а старац опружио руке

и нестрпљиво одмахивао. Ухвативши, најзад, згодан тренутак, узвикну:

— Ама ми ћемо теби платити!... Готовином... По шесет рубаља за јутро...

— Ни за сто нећу да продајем — одговори Сљимак — јер на то немате ви никаква права.

— Али се можемо погодити добровољно.

Сељак се замисли, па се наједанпут насмеја:

— Тако сте стари — рече — а још немате памети ни толико, да знате, е ја свога имања нећу да продајем добровољно

— Зашто?... За тај новац, који вам ми дајемо, могли бисте иза Буга купити читавих тридесет јутара.

— Кад је тамо земља тако јевтина, онда што је ви не купујете, но долазите у наше село?

— Ха! Ха!... — насмеја се брадоња. — Сељак, видим, није глуп, кад вам говори то исто, што ја понављам јутром и вечером.

— Чекај, Фриче — рече старац, хватајући Сљимака за руку. — Газда, настави, стискајући га — говоримо као хришћани, а не као незнабошци. Једнога Бога славимо, па зашто да се свађамо?... Ја, видите, газда, имам сина који се разуме у млинарству, па бих му хтео начинити сувачу, ето на том брду. Кад он буде имао сувачу, онда ће се латити рада, ожениће се, постаће уредан, и ја ћу бити у старости срећан. А ви немате користи од тога брда.

— Али то је ипак моје брдо, моје имање — одговори сељак. Идите суду, па ће вам тамо показати да је ово моје властито имање и да на њега нико нема права.

— Права нема нико — потврди старац — али ја хоћу да га купим...

— Онда ја нећу да га продам.

Старац се намршти, као да хоће бризнути у

плач. Повуче сељака на друм, па рече пригушеним гласом, дрхтавим од узбуђености.

— Што сте тако кивни на мене, газда? Видите, моји се синови не слажу. Један воли имање, други млинарство. Но, а ја бих хтео млађега ус новити, начинити му сувачу, оженити и имати кр себе. Нећу још много поживети, осамдесет ми је година, па... Немојте се свађати са мном..

— Па зар ви не можете купити земље на другом месту? — упита сељак.

— Е, па не могу. Ми тргујемо читавом гомилом, нас скоро двеститна... О томе би се много имало причати... Али мој млађи син, Вилем, није привредник... Ако не буде имао суваче, пропашће ми дете или отићи у свет. А ја, старац, ја бих га хтео имати крај себе... Дакле продајте нам своје имање — говораше стежући га све јаче за руку. — У осталом, слушај — додаде старац тише — даћу ти седамдесет и пет рубаља за јутро... То је велики новац!... Бог ми је сведок, да ти дајем више но што вреди... Је ли да ћеш га продати? Та ти си ваљда поштен човек, хришћанин...

Сељак гледаше са чуђењем и сажаљењем у старца, чије су се црвене очи напуниле сузама...

— Мора бити, господине — рече Сљимак — да ви нисте при својој памети, када ме толико салећете. Јер помислите само: има ли смисла молити човека, да допусти да му се одсече рука, или чак и да се закоље? А шта бих ја, сељак, чинио без земље?...

— Купићеш себи другу земљу... Имаћеш два пута толико... Чак ћу ти ја наћи и такво село...

Сљимак климаше главом, најзад рече:

— Говорите ми као онај сељак дрвету, кад га ископава у шуми и хоће да га засади поред куће. — „Хајде — вели му — биће поред куће, биће међу људима"... Но, и глупо дрво излази из шуме, јер мора;

али пре но што га усаде у нову земљу, оно свене. И ви хоћете, да и ја тако пропаднем са женом, са децом и целом имаовином. Јер шта бих ја радио данас, кад бих своје имање продао?

Разговор им прекиде брадоња, проговоривши њу нешто немачки, јаким и оштрим гласом.

— Дакле нећеш да продаш? — упита старац.

— Нећу — одговори Сљимак,

— По седамдесет и пет рубаља?

— Не.

— А ја ти кажем да ћеш продати! — викну брадоња, жустро хватајући оца за руку.

— Нећу.

— Продаћеш, газда — понови старац.

— Нећу.

Њих двојица одоше к мосту, оштро се препирући немачки. Сељак подупре руком браду, па гледаше за њима.

Наједанпут сврте поглед на двор, где је музика већ заћутала а прозори потамнели, и нека му нова мисао сину у глави, јер се одмах врати кући.

— Јагна! — викну отварајући врата од предсобља.

— Јагна!... А знаш ли да је спахија продао имање Немцима?...

Домаћица, која је стајала поред огњишта, прекрсти се кашиком.

— У име Оца!... Јеси ли ти, Јозо, полудео? Ко ти је то казао?

— Па ето сад ме зауставише на путу два Немца, казаше за продају мајура и још... Знаш ли, Јагна?... Још су хтели и од нас да купе имање... Баш наше имање...

— Онда си ти сасвим полудео! викну Сљимаковица. Андро, трчи на пут, види, има ли тамо каквих Немаца, јер отац говори којешта...

Андра отрча и, док би очитао оченаш, врати се, јављајући да се на путу, иза моста, одиста виде нека двојица, у дугачким плавим капутима. Сљимак је за то време седео на клупи, мучаљив, оборене главе, и руку наслоњених на колена. У одаји се нејасна јутарња светлост мешала с црвеним блеском од огња, дајући људима и предметима мртав и страшан изглед.

Домаћица нагло погледа у мужа.

— Што си тако побледео — рече — што си се тако сневеселио? Шта ти је?

— Шта ми је? — рече он. Тако ми поста паметна жена!.. Зар ти не разумеш, ако је спахија продао имање, да ће нам Немци одузети ливаду?...

— А што би је одузимали — одговори домаћица непоузданим гласом. — Па и њима ће се плаћати закуп каогод и спахији.

— Говориш тек само, да кажеш нешто, јер не знаш, да су Немци лакоми на траву. Јес, јес! Они држе много говеди... У осталом — додаде замишљен — одузеће ливаду, да би ми напакостили и отерали ме с имања.

— Још се не зна ко ће кога отерати — одговори љутито Сљимаковица.

— Ја њих не — прошапута муж.

Жена се подбочи и, постепено дижући глас, стаде говорити:

— О.. гледај какав је ово човек!... Само што је видео Швабу, па се одмах уплашио. Узеће ти ливаду, па шта с тим? Пушташе им се говеда у штету, докле је опет не продаду

— Они ће ми побити говеда.

— Побити?... — викну домаћица. — А суд, а затвор?... Ни спахијама није слободно дирати сељачко говече, а да буде слободно Швабама!..

— Ако не убију, онда ће нам говече ухватити, па ће парницом добити више но што је оно

појело. Паметан је Немац, не брини се. Он ће ти чувањем имања и парницама изићи на врх главе.

Домаћица заћута мало.

— Онда ћемо — рече пошто промисли — куповати траву.

— Од кога? Газде већ ни сад не продају, а Немац, кад се на спахијско насели, неће дати ни травке...

На огњишту поче лонац кипети, али Сљимаковица не обрати на то пажњу, толико је обузе гнев и жалост. Са стиснутим песницама прилете мужу, вичући.

— Шта ти говориш, Јозо, прибери се!... Овако је зло, а ни онако није добро, па како ћемо?.. Зарте није стид од деце, није те срамота од Магде, да седиш на клупи и превртеш очима као вампир, место да паметујеш?... Шта ти мислиш, да ћу ја због твојих Немаца пустити децу да помру од глади, или да се лишим крава?... А можда мислиш, да ћу ја дати да се имање прода?... Нећете ви то дочекати!... — викну дигнувши руке. — Нећеш дочекати ни ти, ни твоје Швабе!... Да знам да ћу одмах умрети, па да ме и у гроб закопају, опет ћу се ископати из земље и нећу дати, да се деци учини неправда... Нећу! Шта седиш ту, шта ме гледаш као теле у шарена врата?... — додаде с пламеном на образима. — Поједи доручак, па иди у двор. Упитај, је ли спахија одиста продао мајур. Ако није продао, падни му пред ноге, и дотле лези, дотле га моли, дотле кукај, докле год ти тај комад ливаде не прода, ма и за две хиљаде сребрника...

— А ако је продао?

— Ако је продао? — викну она. — Ако је продао, онда... нека га Бог покара.... нека га сва зла снађу...

— Али опет ливаде неће бити.

— Баш си луд! — одговори она, обрћући се огњишту. — Живели смо до сад ми, деца и марва, од милости Божје, не спахијске, па ћемо и од сад.

Сељак устаде с клупе.

— Онда, кад је тако — рече он, пошто промисли — дај доручак... Гле, а што ти плачеш?... — додаде.

Сламаковица се, по изливу енергије, одиста расплакала.

— Како да не плачем — јецаше — кад ме је Бог казнио таким неспобним човеком, који ем сам не уме да се довије, још и мени одузима храброст!..

— Баш си луда!... рече он, мрштећи се — идем одмах спахији, па ћу купити ливаду, ма дао две хиљаде сребрника. Тако сам им киван!

— А ако је спахија већ продао мајур? — упита жена.

— Марим ја. Ми смо и до сада живели од милости Божје, не спахијске, па и од сада нећемо пропасти.

— А од куда ћеш узимати хране за стоку?

— То је моја памет и моја брига. Ти гледај лонце, а у мој се посао не мешај, кад си жена!

— Изјуриће тебе одавде Немци, заједно с твојом памећу.

Сељак тресну песницом о сто тако, да се запраши у одаји.

— Истераће они болест, не мене! — викну. — Не мичем се одавде, ма одмах умро, ма ме на парампарче исекли!... Дај доручак. Толико сам омрзао оне псине, да ћу и тебе млатнути, само ако ми што зуцнеш. А ти, Андрија, трчи по Овчара, и враћај се одмах, јер ако отпашем ремен...

У том истом часу, у двору, кроз отворе и пукотине од прозорских капака, у салон завири сунце. На потпетицама ишарани под и на зид према прозорима падоше пламенови беле светлости, од-

бише се с блеском од огледала, од позлаћених карниша, од углачаног намештаја — и расуше се по целој големој дворници. Према њихову сјају, пламенови од свећа и лампи посташе жути и нејасни. Лица у дама побледеше, под очима се јавише модри колутови, са замршене косе отпао пудер, на изгужваним хаљинама појавише се рупе и конци. Из златних магнатских пасова провиривао шик, богата се кадива претварала у излизани манчестар, самурова постава у зечје кожице, сребрно оружје у бео лим. Свирачима клонуле руке, играчима се укочиле ноге. Охладио се занос, сан заклопио очи, уста дисала ватруштином. Насред дворнице се окреташе још само три пара, па два, па — ни један. Поред зидова нестало столица за натмурене мушкарце; жене су лепезама заклањале изнурена лица и зевање.

Најзад је свирка умукла и, пошто нико није разговарао, у дворници је владала гробна тишина, свеће су се гасиле, из неколиких лампи куљао је густ дим.

— Ако је по вољи да пређете на чај?... јави се домаћин промуклим гласом.

— Да се спава... да се спава.. — шапутало се.

— Собе за госпоће и господу су спремне — додаде домаћин, трудећи се да буде љубазан и поред сањивости и катара.

После тих речи подизаше се са наслоњача и столица прво најстарије, за тим младе даме, и са непрекидним пуштањем стадоше напуштати дворницу, увијајући се у атласне огртаче и обрчући лица од прозора. У часу дворница оста празна, а по осталим собама наста жагор; за тим се у дворишту чуше мушки гласови, а на другом спрату многи кораци, а по том — све умуче. Свирачи су већ изишли из собице; иза њих остаде само не-

колико пултова и старац Јеврејин, басиста, који спаваше пребацивши руке преко свога баса.

У дворницу, лупајући поткованим потпетицама, уђе спахија. Мутним очима погледа по зидовима, па рече зевајући:

— Погаси светлост, Матија... Отвори прозоре... Ааа... Ниси нигде видео госпођу?...

— Милостива је госпођа у својој соби — одговори лакеј, који је стајао на прагу.

Спахија се обрте и изиђе. Прође предсобље, прође трапезарију, најзад стаде пред вратима на крају малога ходника, па запита:

— Је ли слободно?

— Молим — одговори из собе женски глас.

Спахија уђе. На наслоњачи, превученој атласом поморанчине боје, сеђаше његова жена, обучена као Циганка. Метнула руке на наслоне, главу украшену дијадемом завалила, и чинило се као да ће заспати.

Спахија се скљуси у другу наслоњачу, па рече:

— Дакле забава је испала лепо... Ааа!...

— Врло лепо — одговори госпођа, закланьајући уста ручицом.

— Гости су, мора бити, врло задовољни.

— Мислим.

Домаћин мало продрема, па опет рече:

— Знаш: продао сам имање.

— Коме? — упита домаћица.

— Хиршголду. Дао је по две хиљаде двеста педесет рубаља за трилесет јутара. Ааа!...

— Хвала Богу те нећемо једном отићи одавде — одговори домаћица. — Јесу ли се већ сви поразилазили.

— Сигурно већ спавају. Ааа!... Но, пољуби ме за лаку ноћ.

— Зар да ја долазим к теби? Пољуби ти мене. Тако сам уморна...

— Али пољуби ме, зато што сам овако добро продао имање. Ааа!..

— Онда ходи овамо.

— Кад ми се не долази... Ааа...

— Хиршголд?... Хиршголд?... — шапуташе домаћица. — А, сад знам! То је неки познаник татин... Први мазур је био диван...

Спахија је хркао.

VII

Недељу дана по костим-балу спахија и жена му за свагда одоше из села, одселивши се у Варшаву. Њихово место заузе Хиршголдов заступник, мали, пегав Јевреjин, који се настанио у једној собици у павиљону, ноћу закључавао врата гвозденом полугом, и спавао са два револвера под душеком, а по читаве дане прегледао и писао неке рачуне.

Из двора је део намештаја однесен за спахијом и спахиницом, остало је Хиршголд наредио да се прода. Један од околних племића купио је намештај из салона, други из трапезарије, трећи из ложнице. Библиотеку су купили Јевреји на кило, свештеник је узео америкаиске оргуље, баштене наслоњаче и столице постале су Грибове, а Ожеховскоме је за три рубље пао у део бакрорез Леде са лабудом, којој се купац после молио са целом породицом. Паркети су отишли чак у окружни град, да тамо украсе суд, а дамастове тапете са зидова купили су кројачи и од њих поградили јелеке за сељачке девојке.

Кад је, неколико недеља по одласку спахије, Сљимак завирио у двор, уплашио се видевши сву ону пустош. На прозорима није било окана, на широм поотвараним вратима ниједне браве, зидови оголели, патоси повађени. Салон је личио на ђубриште, у будоару је госпођа Јосељевица, за-

купница, наместила неколико гнезда с пилићима, а у спахијиној канцеларији становало је неколико Јевреја, и лежале огромне хрпе пила, секира и лопата. Мајурске слуге, које су по уговору имале ту место до Светога Јована, шврљале су, беспослићећи. Главни је кочијаш само пио, економовица је лежала од грознице, а један слуга и покућар били су у општинском затвору, оптужени за крађу скакавица и врата од пећи.

— Казна Божја — шану сељак, и страх га обузе при помисли на незнану силу, која је у часу порушила двор, што је ту стајао од векова. Чинило му се да се над село и долину, где се он родио и одрастао, где су за навек починули његови преци, да се над овај мирни крај света надноси неки невидљив облак, из којега је пукао први гром и срушио обиталиште спахија.

После неколико дана предео закипе новим људима. То беху стругари и дрводеље, већином Немци, доведени да површе прешне послове. Ишли су пешке и на колима поред Сљимакове куће, по некад уређени као војска. Разместили се по двору, истерали слуге из кућа, извели остатак марве из штала и заузели све зграде. Ноћу су по двориштима ложили велике ватре, а у јутру су ишли гомилама у шуму.

Из почетка се њихов рад није примећавао. Али у брзо, ко је имао добро ухо а стојао на брду, могао је чути из шуме неки шумор. Тај се шумор дан по дан делио на неке одјеке, као кад неко лупка прстима по столу, па се на послетку лепо чула лупа многих секира и ломат дрвећа. Шума као да се смањивала, на њеној таласастој површини појављивали су се сваки час нове проредице, испред очију је нестајало врхова, и у тамнозеленом зиду сталоше се јављати неке пукотине, па прозори, па најзад проломи, кроз које је провири-

вало небо, зачуђено, што, први пут од како је света, гледа у долину са те стране.

Шума је пала, остадоше само небо и земља, а на њој неколико жбунова смреке, мало лесковака, нешто младих борића, небројени реzови пањева и читаве хрпе оборених дрвета, са којих је журно сечено грање. Ништа од лиснатога света не поштеде сурова секира.

Ништа, чак ни храст, по чијој су се столетној кори склизавале ватрене пруге громова. Загледан у небо, победилац холуја, скоро није ни опазио црве крај својих ногу, а ударци га се секире нису тицали више но детлићево лупкање. Пао је изненада, убеђен у последњем часу, да је то свет пао, и да на тако непоузданом свету није ни вредно живети.

Био је ту и други храст, о чију се осушену грану негда обесио Симон Голуб. Од онда су га људи са страхом обилазили. С тога, угледавши гомилу дрвосеча са секирама, зашуми: „Бежите одавде што брже, јер моје име значи смрт. Један се једини човек дотакао мога грања и — умро је". А кад га дрвосече, место да послушају његове благе опомене, стадоше сећи и све дубље забијати у тело оштра сечива, он се страховуто ражљути, рикну: „Смрвићу вас!..." и паде на земљу.

Бор, у чијој се дупљи крио пар веверица, видећи општу пропаст, живео је у нади да ће избећи своју судбину због својих становника: „Сажалиће се, јер што су им криве јадне, мале веверице?" — шапутао је и — пао, мрвећи својом тежином пренеражене животињице.

Тако су падала силна дрвета једно за другим: над њиховим је гробом плакала ноћна магла и пиштале птице, лишене праотачких станова. Старије од шуме и јаче од храстова бејаше огромно камење, у овом пределу густо посуто по земљи. Сељаци га нису дирали, једно с тога што се ни

један није могао помаћи с места, а друго, што им није требало ни за што. У осталом постојало је предање, да су у прво време стварања, побуњени ђаволи тим камењем гађали анђеле. и да их кретати не треба, јер би сав крај могла снаћи несрећа. Лежао је дакле сваки камен на своме месту, зарастао у траву и обрастао маховином. Највише ако је пастир, ноћевајући у пољу, ложио уза њ ватру, уморни ратар легао у подне, да почине, или човек, лаком на новац, тражио под њим сакривено благо. Горе им се ништа није дешавало.

Али је данас и стењу куцнуо последњи час. У исто време кад се обарала шума, некакви људи стадоше по целе дане седети поред стародревнога камења. У селу су најпре мислили да Немци траже блага, али је убрзо Андра видео, како они буше рупе.

— Зар нису те Швабе луде, кад буше камење — рече једном, перући судове, Слимаковица старој Собјесковици. Ђаво би знао што ће им то.

— Ех... Видите кумо, ја знам, што они тораде — одговори баба, зажмуривши закрвављеним очима.

— А што? Ваљда из глупости.

— Није!... — говораше Собјесковица — Сни, видите, буше, јер су они, видите, чули, да у таквом камењу борави жаба...

— Добро, па што ће им то? — запита Слимаковица.

— Па они, видите, хоће да виде, је ли то истина.

— Добро, а што ће им то?

— А ђаво ће их знати — одговори Собјесковици тако убедљиво, да је Слимаковица морала признати да је питање исцрпено.

Међутим Немци нису тражили жаба у камењу, него су у извршене рупе метали набоје, засипали их песком и почели разбијати стење. Цео дан је

трајала пуцњава, чији је хук допирао до најдаљих граница долине, јављајући свима и свакоме, да чак ни стена не може одолети Немцу.

— Тврд народ, ове Швабе! — прогунђа Сљимак, разгледавши разбијене горостасе.

И помисли на насељенике, што су купили дворско имање, па хтели да купе и његово.

— Нешто их нема — додаде. Можда неће ни доћи?...

Али су насељеници дошли.

Једнога дана, почетком априла, Сљимак је као обично изишао из куће пред сунчево рађање, да очита оченаш и види, како ће бити време. Исток се већ забелео, звезде су потамнеле, само је зорњача блистала на небу, као драги камен, а на земљи су је пробуђене птице поздрављале цвркутањем.

Сељак упро очи у маглу, која је као снег белела поља и ливаде, па шапуташе: „Кад се рана буди зора“... Наједанпут одоздо од брегова чу жагор. То беше шкрипа кола која су лагано ишла, и гласан разговор људи.

Радознао и узнемирен, он устрча на брдо с бором и угледа необичну поворку. Врло дугачак низ кола, покривених арњевима, испод којих су провиривали, негде људске главе, негде кућни намештај, негде земљоделски алати. Поред кола су ишли, или седели на колима с ногама на ждречаницима, људи у дугачким плавим капутима и под качкетама. За по нека кола биле су везане краве; у дужим размацима између кола гурали су се чопори свиња. А на самом крају тога низа ишла су колица, нешто мало већа од дечјих, на којима је лежао човек, с ногама обешеним до земље, а вукли су с једне стране руде пас, с друге жена.

— Швабе иду — сину му кроз главу, али одмах отури ту прву мисао. — Да нису Цигани? — мишљаше. Нису. Цигани носе црвено, а ови плаво

и жуто. А да нису стругари?... Стругари не би водили марву, а и што би долазили кад шуме више нема..

Тако се сељак борио с мислима, или боље, бежао од једне: да иду насељеници, који су купили дворско имање.

— Они су, а можда и нису они — шапутао је, гледајући на друм.

Међутим су Немци сишли у долину и неко се време не виђаху. Сељак протре очи. Можда су се расплинули на дневној светлости, а можда их је земља прогутала? Таман!... Ветар духнуо са те стране, и опет донесе лагано клобарање точкова, шкрипу руда, жагор људских гласова. Опет се иза брда помолише коњске главе, плаве качкете кочијаша, сиви арњеви, и главе Немица, подбрађених шареним марамама. Земља, корак по корак, уступа под ногама њихових измршавелих коња. Већ су узашли на последњи врх, обливени златним потоцима сунчане светлости, жагорљиви, светли, поздрављани песмом скакаваца, које ће они на јесен хватати и јести.

Далеко иза њих, где чак нису допирале ни горостасне сенке њихових кола, а иза магле, назирала се црна шума, чуо се глас цуквеног звона. Да ли тај глас, као обично, зове људе на молитву, или им јавља најезду туђега народа?..

Сљимак се осврте око себе. На кућама, с друге стране долине, врата су била затворена, на брежуљцима није било никога, и сигурно нико не би истрчао, баш кад би се викнуло: „Гледте, људи, шта иде Немаца!...“ Село је још спавало.

Сад је низ кола, пуних говорљивих људи, почео пролазити поред Сљимакове куће. Уморни су коњи ишли полако, често шибани, краве су се једва мицале, свиње су се пиштећи спотицале. Једини су људи били задовољни, смејали се, довикивали из кола у кола, и рукама или бичевима показивали до-

лину. Најзад су се свезли у долину, прешли мост, и свернули у лево, на отворено поље

Док би очитао два па и три оченаша, појавише се после њих колица, која су вукли пас и жена, па стадоше пред вратнице Сљимакове. Ту големи пас леже на земљу дакћући, човек се једва диже у колицима и седе, а жена скиде узицу с врата и, бришући ознојено чело, гледаше у Сљимакову кућу.

Сељака обузе сажаљење. Сиђе с брежуљка и приђе путницима.

— Одакле сте и ко сте ви? — упита.

— Ми смо насељеници, чак иза Висле — одговори жена. Наши су овде купили земљу, па идемо са њима.

— А зар ви нисте купили?

Жена слеже раменима.

— Зар је код вас обичај да жене вуку људе? — питаше даље Сљимак.

— Шта да чинимо, кад немамо коња, а отац не би могао пешке.

— То вам је отац?

Путница потврди главом.

— И тако болестан?

— Јо.

Сељак се замисли.

— То онда он иде као просјак за гомилом? — упита опет.

— А, не!... — одговори она живо. — Отац учи децу, а ја, кад имам рада, шијем, а кад немам шта шити, идем у надницу.

Сљимак је гледаше, зачуђен, па рече:

— Ви мора бити нисте Немци, кад тако лепо говорите нашки.

— Ми смо из Немачке — одговори жена.

— Ми смо Немци — одазва се први пут човек с колица.

За време тога разговора из куће изиђе и приђе вратницама Сљимаковица с Андром.

— Погледај-дер — рече Сљимак Андри — како ова девојка целога пута вуче болесна оца на колицима. А би ли ти, лоло, тако учинио?

— А што да чиним? Ваљда ви немате коње!.. одговори дечак

— И ми смо имали коња, али сад немамо — промрмља путник са колица.

Био је то човек мршав, блед, русе косе и такве исте браде.

— Сигурно бисте се мало одморили и што појели после толиког пута? — обрати се Сљимак путници.

— Ја нећу да једем — одговори девојка — али би се отац може бити напио млека.

— Трчи, Андро, по млеко — рече Сљимак.

— Опростите — рече Сљимаковица — али ви Немци, немате своје постојбине, кад долазите овамо нама?

— Овде је наша постојбина — одговори путница. Ја сам рођена ту, преко Висле.

Човек са колицима одмахну мрзовољно руком, па стаде говорити на претрг.

— Ми, Немци, имамо своју постојбину, чак већу од ваше: али је тамо рђаво. Људи много, земље мало, за зараду тешко. А још морамо плаћати велике порезе, па још у војсци тешка служба, па још човека често кажњавају...

Закашља се, одмори се мало, па настави:

— Сваки хоће да му буде добро на свету, и још хоће да живи, како се њему свиђа, а не како му други наређује... У нашој је земљи рђаво, па с тога долазимо овамо.

Андра донесе млеко и даде га путници, која напоји оца.

— Хвала вам! — уздахну болесник. — Овде су људи добри.

— Само да нам ви не учините ништа рђаво — рече Сљимаковица полугласно.

— Шта можемо ми вама да учинимо? — упита болесник. Хоћемо ли вам земљу узети? Или ћемо говеда пуштати у штету? Хоћемо ли красти или харати?.. Наши су људи мирни, никоме не сметају, ако њима нико не смета..

— Ипак сте купили наше село — упаде Сљимак.

— А што га је ваш спахија продао? — рече болесник. Кад би на тој земљи, место једнога спахије који није ништа радио, но само бацао новац, седело триестину сељака, наши не би дошли овамо. Или — зашто ви сами нисте купили село заједнички? И ваш је новац као и наш, и ви имате право као и ми. Али, и ако од памтивека седите ту, нисте водили рачуна о куповини тих земаља, те је требало довести насељенике чак иза Висле. И тек кад су наши купили, вас то почиње бости у очи. А спахија вас није бо̀.

Задихан, он спусти главу на прса и гледаше у своје измршавеле руке. Мало после опет настави:

— У осталом, коме насељеници продају своје насеобине? Сељацима. Иза Висле су све наше прекупили сељаци, и свуда купују само они.

— Ипак један од ваших хоће да отме имање од мене — рече Сљимак.

— Јес... јес... — упаде жена.

— А који је то? упита болесник.

— А зар ја знам ко је? — одговори Сљимак. — Били су овде код мене већ два пута, један старац и један брадоња, а бацили су око на онај, ено, брег. Веле да ће на њему начинити сувачу.

— То је Хамер — рече болесник. Он је и нама створио неприлику — додаде. Наши су хтели да иду иза Буга, где се земља купује по тридесет

рубаља јутро, а он их је вукао овамо, зато што код вас граде железницу. И наши су купили овде земљу по седамдесет рубаља јутро, и запали у дугове код Јевреjина, па се још не зна шта ће бити.

За то је време путница јела ржани хлеб и хранила њиме пса, погледајући преко ливаде, где се на угару начинио насељенички табор.

— Хајдемо, оче — рече она.

— Хајдемо — одговори болесник. А шта смо вам дужни за млеко? — упита Сљимака.

Сељак смагну раменима.

— Да смо — одговори — хтели наплатити, ми вас не бисмо звали.

— Онда вам хвала, што сте тако добри према нама — рече болесник.

— Срећан вам пут! — рекоше Сљимаковица и Сљимак.

Болесник се опет намести на колицима, јечећи, путница намести узицу на десно раме, преко прсију и под лево пазухо, а велики се пас диже и стресе, у знак да је спреман за пут.

— Хвала вам! с Богом остајте! — рече болесник.

— Срећан вам пут!

Колица лагано одоше табору.

— Чудан народ ови Немци — рече Сљимак жени. — Ви, онако паметан, па иде на колицима као просјак.

— Па и она — рече Сљимаковица. Је ли ко чуо, да на толиком путу вуче старца као коња?...

— Нису рђави људи.

— Ни мало нису ни рђави, ни глупи.

По тој измени мисли супруги се вратише у кућу. Разговор их је са болесником успокојио. Немци им нису изгледали онако страшни као пре.

По доручку Овчар оде на брдо, да оре за кромпир, а Сљимак се извуче за њим.

— Треба плот да градиш! — викну за њим домаћица.

— Неће побећи! — одговори човек, па брзо залупи за собом врата, јер се бојао да га жена не врати.

Преко дворишта претрча погурен, хотећи да буде што мањи пред женом, и брзо се попе на брег, баш где се на плугу знојио хроми Мата.

— А како Швабе? — упита слугу.

Седе на косу брежуљка тако, да се из дворишта не види, па опрезно запали лулицу.

— Како би било да седнете ту — показа му Мата бићем узвишено место, — те би и на мене наишло мало дима.

— Шта ти помаже дим — одговори газда, пљуцкајући. — Кад ја свршим, даћу ти, па се напуши; а и жену неће очи болети, што штрчим на погледу.

Мата оде браздом, чмокајући на коње, а Сљимак је седео на коси и гледао. Седи, наслонио лактове на колена а главу на руке, те му капа пала на леђа, пуши полако... пик — пик — и једнако гледа.

Неколико стотина корака од њега, преко реке, Немци грађаху логор. Сљимак једнако пуши и гледа, и тумачи сваки покрет оне гомиле.

Немци већ наместили у квадрат кола, покривена арњевима, градећи од њих као ограду, којој унутра стоје марва и коњи, а споља послују људи. Један вади покретна јасла на четири ножице и меће их пред краве, друга сипа овас из зобнице, трећи с ведрима иде на воду. Жене износе испод арњева гвоздене котлове и кесице варива, а гомила деце трчи у кланце по дрва.

— Ала имају балавчади! — рече Сљимак. Из целога села не би се скупило толико деце.

— Као вашију.

Сељак једнако пуши и чуди се. Чини, шта ли?.. Још јуче је ово поље било мирно и пусто, а данас — прави вашар. Људи на реци, људи по кланцима, људи по њивама. Секу жбуње, сносе бремена грања, ложе ватре, хране и поје стоку. Један Немац већ отворио дућан на колима и, види се, продаје, јер се око њега тиска гомила жена и пружа руке: једна за со, друга за оцат, трећа за шећер. Неколике младе Немице већ су поградиле љуљке од огртача, на вилама, па једном руком пене супу у лонцима, а другом љуљају децу. Већ се нашао и поткивач, који прегледа ногу подбијеном кљусету, већ и берберин, који на папучи од кола брије маторога Швабу. У пољу жагор, јурњава, рад, а на небу се сунце пење све више.

Сљимак се обрати Овчару.

— Видиш ли ти, Мато, како они брзо раде? Од наше је куће ближе до кланаца но оданде, и ми и-идемо у грање пола дана. А они су то свршили, док би очитао два оченаша.

— Ада!... — одговори Мата, осећајући да се то пребацује њему.

— Или, погледај само — настави Сљимак — како они раде све заједнички? И наши људи изиђу по некад заједно; али сваки ради за себе, и чешће се одмара, или чак и смета другима. А ове се лоле журе, као да се утркују. Не можеш да не радиш, ма колико био умбран, јер ти један меће у руке посао, а други већ чека и пази да свршиш. Погледај само, па реци сам.

Лулу, која је већ догоревала, даде Овчару, па се врати кући, замишљен.

— Вредан народ ове Швабе — гунђао је — и паметан...

Његов је соколов поглед за пола часа открио две тајне новога рада: хитање и уређење.

Око подне дођоше Сљимаку два насељеника из логора, молећи га, да им прода масла, кромпира и сена. Масло и кромпир дати су им без погађања, али за сено Сљимак одби.

— Дајте макар бреме сламе — мољаше један врло туђинским нагласком.

— Не, не дам ни сламе, јер немам — одговори Сљимак.

— Подлац онај Хамер — викаше — што ће нам он задати посла!... Причао је, како ћемо овде наћи и дворске зграде, и сена, и свега, а ми нисмо нашли ништа... У двору нема сена, а по зградама седе чивутски крчиоци и веле: ми се не мичемо одавде!..

Баш кад су насељеници излазили из дворишта са врећама кромпира на плећима, на друму се појавише кола и у њима два Немца, одавно позната Сљимаку: старац и брадоња. То су били Хамери. Насељеници, збацивши вреће, зауставише кола оштро нешто вичући.

О чему ли то говоре? Сељак није разумео. Видело се само, да су насељеници љутити, да показују рукама час Сљимакову кућу час дворске зграде. Једном се чак обртоше и њему, говорећи пољски:

— И ви сте глупи; јер се човек може наспавати како тако, али стока не може издржати под ведрим небом на хладној ноћи!... С таквим народом ни година неће проћи, а све ће поћи у суноврат..

За тим су опет викали немачки, час један, час други, редом, као да чак и у свађи пазе на систематичност и ред.

Међутим су оба Хамера била потпуно мирна.

Стрпљиво и пажљиво слушаху грдњу насељеника, по некад само умећући неку реч као одговор. А кад се насељеници уморише од вике, узе реч млађи Хамер. Његов кратки говор очевидно

стиша љутите људе, јер они, пошто се руковаше и с оцем и са сином, узеше на плећа своје кромпире и, разведрена лица, одоше у логор.

— Како сте, газда? — викну с кола старији Хамер Сљимаку. — Шта је, хоћемо ли се погодити за имање?

— Нећемо.

— Што га ви, оче, дирате — прекиде нестрпљиво млађи. — Доћи ће нам он сам.

— Неће — одговори Сљимак, а полугласно додаде: — Али су се, пакосници наврзли на мене!..

Кола одоше даље. Сељак погледа за њима, промисли мало, па стаде говорити жени:

— То ти је народ, ови Швабови!... Хамери личе на спахије, а ови, што су од нас узели кромпир, на сељаке; па опет се рукују, као да су једнаки. Код нас људи, кад се заваде, неће да се саслушају за Христа Бога; а ови, и кад се свађају, један другог саслуша, и помире се...

— Што ти, матори, једнако хвалиш Швабе — прекиде га Сљимаковица — а не мислиш, како они хоће да ти узму имање? За Бога, Јозо..

— Шта ми они могу! Речима ништа неће постићи, јер ће им свакад креснути што мислим. А отети ваљда неће.

— Ко их зна — одговори жена. Видиш да је њих много, а ти сам.

— Како Бог да! — уздахну сељак. — Памет им је, видим, боља од моје; али, ако дође до снаге, неће ми одолети, то вала неће!.. Погледај ти — додаде пошто мало поћута — шта детлића пада на једно дрво и сви га кљују. Па шта изиђе отуда?... Детлић најпосле одлети, а дрво остане, као што је и било. Тако и сељак. Седа на њега спахија и кује, седа општина и кује, седа Јеврејин и кује, седа Немац и кова̀ће; али опет с нама не могу изићи на крај.

Пред вече им дотрча стара Собјесковица:

— Дајте напрстак ракије — викну с прага — јер душа само што не изиђе из мене, колико сам трчала, да вам донесем глас.

Налише јој напрстак, који се не би стидео понети на прсту ни горостас, а жена га испи, па поче:

— Код нас ти је у селу прави судњи дан... Стари је Гриб, видите, једнако мислио с Ожеховским, да железница неће доћи, па ће они моћи, као Гриб и Ожеховски, да купе сто, па и свих сто педесет јутара од дворскога имања. Јер он, пазите само, хоће да ожени Јашу Гриба са Павлинком, са Ожеховском, и да их намести на имању као спахије. А Павлинка је учила код спахинице да везе и шупљика, а он, Јаша, био је у канцеларији, па и сад свакога свечаника иде у капуту. Дајте ми још напрстак ракије, јер ме унутра тако сиса пантљичара, да ни говорити не могу.

Искапи и други напрстак, па настави;

— За то су време (кажем вам) насељеници положили Јевремјину половину новаца за земљу, и данас су се стално доселили. Ја кад ти то виде мој Гриб, па кад стаде чупати косу, па кад долете Јосељу и стаде га грдиги: „Ти, лопове — вели — што си распео Исуса Христа, још си и мене преварио?... Ти, Кајафо, ти Јудо! Што си говорио да Немци неће платити на време, те ће изгубити капару, а ја ћу купити земљу?... А погледај сад, ти обрезанче (и одвуче га прозору), где су Немци сви до једнога дошли“... Јосељ на то: „Још не знамо, хоће ли они дуго поседети, јер се они свађају с Хамером, и сигурно ће га оставити“. А у тај мах, као наручено, Ожеховски јавља, да су оба Хамера дошла и да су се Немци помирили.

Гриб се толико (кажем вам) наљутио, да су му уста помодрела, и једнако је трескао песни-

цама и викао: „Најурићу ја оне пацове одавде!... Дошли су на колима, а побећи ће пешке!...“ Најпосле га Јосељ повуче за рукав, изведе га у собу заједно с Ожеховским, па су се нешто тајно договарали.

— Глуп је он — одговори Сљимак. Кад није имао памети да купи на време, сад ваше Немцима не може ништа. То је вредан народ.

Занета ракијом, баба се поче клатити на клупи.

— Не може им ништа?... — говораше она — Успите ми још један напрстак... Ако не могне он, моћи ће Јосељ; ако не Јосељ, онда његов шурак... Успите ми још један напрстак... Знају они лек и за Швабу. Ја што знам, знам... Наспите... Нешто ми се гади... Много сам шгошта ја видела у крчми... Кад онај мучихрист не би седео у нашем селу, онда бисте сви ви, домаћини, чули нешто од мене...

У брзо стаде мрмљати нешто неразговетно, затим поче шапутати, најзад спаде с клупе на земљу, и ту заспа као детенце.

— Шта то прича? — упита Сљимаковица мужа.

— Као свака пијаница — одговори сељак. Служи код Јевреjина, па мисли, да он може све што хоће.

Кад се смрче, Сљимак опет изиђе на брежуљак, да погледа у немачки логор. Људи су се већ завукли по платненим зградама, а говеда у четворокут од кола, само су коњи пасли на ливидици близу кланца. По некад би јаче синуо пламен на ватрама које су догоревале, по некад би зарзао коњ, или одјекнула вика уморнога стражара.

Сљимак се врати кући .. Леже, али не могаде заспати. Мрак му је одузео храброст, те је са страхом мислио: да ли ће он, сам, далеко од свих, моћи одолети толиким Немцима?

— Могу ме напасти... упалити!... — мишљаше превртући се у постељи.

У том, око поноћи, чу неки далеки пуцањ. Он ћипи. Пуче и други пут. Сељак испаде у двориште, и ту нађе, исто тако уплашенога, Овчара. Преко воде се чула вика, псовка, коњски топот.

Узбуна се постепено утиша, али у логору не заспаше, докле се сунце не роди. А сутрадан Сљимак чу од насељеника, да се неки људи прикрадали њиховим коњима. Сељак се зачуди.

— О томе се — рече он — код нас још није чуло.

— Јер су ваши коњи затворени — одговори један насељеник. — У осталом, лопови су мислили, да ћемо ми поспати, уморни од пута. Али не спавамо ми! — додаде смејући се.

Глас о нападу на логор пуче по свој околини, обогаћен у сваком селу новим додацима. Говорило се, да се саставила чета коњокрадица, која крадене коње шаље чак у Пруску; да су се Немци целу ноћ тукли са њима, па чак двојицу и убили. Ти су гласови после неколико дана дошли и до полицајца, који, упрегнувши у лака кола дебелу кобилу, узе из собе буренце, од жене неколико цачића, па оде у извиђај.

Немци га дечекаше у логору одличном јаловицом и сухом сланином, а Фридерик Хемер објасни, да су се њиховим коњма, како он мисли, прикрадале две некадашње дворске слуге, сад без занимања: Куба Сукјењик, бивши кочијаш, и Јаша Рогач, покућар.

— Они су већ били у затвору — рече полицајац — за крађу скакавица и врата од пећи. Али су пуштени из недостатка доказа... А ко је то од вас пуцао на њих? — додаде, пошто мало поћута. — И има ли он допуштење за оружје?

Хамер, видећи да се ствар заплиће, изведе полицајца из логора и даде му тражена објашњења, која су га толико задовољила, да је одмах отишао.

Препоручао им је, да пазе на коње и опоменуо, да насељеници, који немају допуста, не држе оружје

— А хоћете ли брзо градити кућу? — упита на поласку.

— За месец дана треба да нам буде готов мајур — одговори Хамер.

— Врло добро!... Врло лепо!... Залићемо га.

Од насељеника полицајац оде у двор, где му се пегави Хиршголдов помоћник толико обрадова, да изнесе боцу кримскога вина. Али о крађи није умео дати никаквих обавештења.

— Ја, господине — причаше Јеврејин — кад чух да пуцају, одмах зграбих једном руком један револвер, другом руком други револвер, па целе ноћи ока нисам склопио, само сам се плашио, да и мене не нападну.

— А имате ли допуст за револвере?

— Како не, имам...

— На два?

— Други је покварен, и ја га носим само ради параде.

— А колико радника имате сад?

— Оних што раде у шуми?.. Некад их има по сто и више, а обично осамдесет. Како кад.

— Јесу ли пасоши урелни?

Пуномоћник одмах даде извештај о пасошима, после чега се полицајац диже, да иде. Седајући у кола, рече:

— Чувајте се добро, јер када се једном почело у селу разбојништво, неће поштедети никога. А у случају несреће, јавите прво мени — додаде.

Његове последње речи толико уплашише пуномоћника, да је од то доба примао у свој павиљон на ноћиште она два Јеврејина, што су дотле ноћевала у двору.

Из двора полицајац обрте кобилу Сљимаковој кући. Домаћица је баш сипала тарану у лончић, кад у собу уђе дебели полицајац.

— Нека је хваљен — рече. Шта има код вас ново?

— Готово ништа. На веки векова — одговори Сљимаковица.

Полицајац се осврте по соби.

— Је ли ваш ту? — упита.

— А где би био? Трчи, Андро, по оца.

— Лепа тарана. То ви сами правите?

— Дабогме.

— Успите ми два три кила у џачић, вратићу вам, кад дођем други пут.

— А имате ли, господин старешина, џачић?

— Имам на колима. Можете ли ми продати и једну кокошчицу?

— Можемо.

— Онда изберите једну, само младу, и метните на кола под седиште.

Сљимак уђе, а жена оде, да изврши поруке.

— Нисте чули, газда, ко је то хтео Немцима покрасти коње? — упита полицајац.

— Зар ја знам — одговори Сљимак, слежући раменима. Чуо сам да су два пута пуцали оне ноћи, а сутрадан причају, да им се неко прикрадао коњима. Али ко, то не знам.

— У селу кажу: Куба Сукјењик и Јаша Рогач.

— То не знам. Чуо сам да траже рада, али не могу да нађу, због тога што су већ били у затвору, за крађу.

— Немате ракије? Прашина тако гуши у грлу...

Сљимак изнесе ракије и хлеба са сиром. Полицајац се напи, одмори се мало, па се диже, да иде.

— Ви овде ван села — рече при опроштају — треба да се причувате, јер ће вас покрасти или обедити за крађу.

— Хвала Богу — одговори Сљимак — нико нас није покрао до сада, нити ми кога, па ће сигурно тако бити и до послетка.

Сад се полицајац упути Јосељу. Крчмар га дочека врло љубазно, нареди, да се кобила одведе у коњушњицу, а госта он уведе у најлепшу собу, хвалећи се, како су му све хартије у реду.

Али на вратима нема натписа као што треба — примети гост.

— Одмах ће бити, чим ви, господине полицајче, наредите! — одговори крчмар, трудећи се да учтивошћу сакрије неспокојство.

При боци портера полицајац спомену напад на логор.

— Каки напад! — одговори Јосељ подсмешљиво. — Немци су пуцали, да растерају страх, а свет одмах прича, како их је напала чета. Код нас се бар није тако што десило.

Полицајац обрисе марамом бркове и румено лице, па рече:

— Чета, не чета; али су се опет Куба Сукјењик и Јаша Рогач шуњали око коња.

Јосељ се намршти и зажмири.

— Како су се могли шуњати — одговори — кад су те ноћи спавали код мене.

— Код вас спавали? — упита полицајац.

— Код мене — одговори Јосељ немарно. А Ожеховски и Гриб су видели, да су још у вече били пијани као земља. Шта знају и да раде — рече, пошто се промисли — ако не да пију? Сељак, кад нема стална посла, што год даћу заради, ноћу попије.

— Али су се они могли ноћу извући од вас — примети полицајац.

— Можда су се и извукли. Али код мене је коњушница затворена, а кључ је у слуге.

Разговор пређе на друге ствари. Полицајац поседе код Јосеља око један сат, а кад му се кобила одморила, он нареди, да се преже. Седећи већ на колима, рече крчмару:

— А ви, Јосељу, пазите на Сукјењика и Рогача...

— Јесам ли им ја отац, или они служе код мене? упита Јевреjин.

— Није због службе, него ти сељаци могу и вас да покраду.

— Пазићу на њих.

Полицајац, наместивши џачић и буренце да му не сметају, враћаше се кући. У путу задрема, и у том полусну, полујави, једнако су му се пред очима врзли Куба Сукјењик, Јаша Рогач и Јосељ крчмар. Час је видео Сукјењика са месинганим скакавицама у рукама, час Рогача са гвозденим вратанцима од пећи, час опет обојицу, окружене ергелом коња, а увек негде близу њих или кадивена јеврејска капица, или љубазно насмешено лице Јосељево. По некад, за часак, јављаше му се јуначно лице Јаше Гриба, или седа коса његова оца. Тада се полицајац нагло будио и, преплашен, зверао око себе. Али сем своје кобиле, беле кокошке под седиштем, и дрвећа покрај пута, није било никога.

— Пфу! — отпљуне он — Привиђења...

Међу сељацима је сваким даном нестајало сумње, да ће Немци стално остати на дворском имању. Рачунали су, да неће на време платити Хиршголду, а они су платили. Говорило се, да се свађају с Хамерима, а они се помирили. Мислило се, да ће се поплашити од лопова, који су се прикрадали њиховим коњма, а Немци су, место да се плаше, сами уплашили лопове.

— Ех, опет они нису сигурни, јер се нешто не види да граде куће. Чак им ни земља није размерена.

То мишљење каза Ожеховски у крчми једно вече и зали га огромном чашом пива. Али још ни уста не обриса, а нешто заклобара пред крчмом, и на краковским колима угледаше земљомера. Није било сумње, да је он, пошто је возио са собом пуна кола кочића и ланчева. Познаде га Гриб, с којим је често имао посла; познадоше га и сви домаћини по великим брковима и по носу, црвеном као патлиџан.

Кад је покуњени Гриб отпратио до куће Ожеховскога, онај му рече, да га утеши:

— Знате, куме, а можда он, овај земљомер, није дошао код нас, но је свратио уз пут, на конак?

— Да хоће Бог дати — одговори Гриб — јер бих волео већ да нам се деца узму, те да ми се стани оно псето, Јаша.

— Па да им купимо имање гдегод на другоме месту — предложи жеховски.

— Не врели. Ако ми се овај разбојник склони с очију, продаће имање, па ће после и сам негде пропасти.

— Моја ће га Павлинка дотерати у ред.

Гриб се невесело замисли.

— Говорите тако, куме — рече — што не знате, како је оно пас. Чуваћемо га и ја, и ви, и Павлинка, па га опет нећемо сачувати. Та тај изрод никако не иоћева код куће, а по некад га не видим и по читаву недељу дана.

Домаћини се растадоше, и обојица легоше са мало наде, да се земљомер бави у селу само узгред. Али их идући дан увери, да су у заблуди. Јер чим се свану, земљомер устаде, узе из крчме свежањ кочића, лимену цев с планом, оплетену боцу најљуће ракије, па оде на дворско имање.

Виђали су га неколико дана, како иде уз поља и низ поља, са целом гомилом Немаца. Једни су пред њим и за њим носили коље, други су раз-

влачили ланац, трећи су му опет од његова кола градили земљомерски сточић, неки су му само загледали преко рамена. Он је заповедао људима, да се помичу десно и лево, записивао у књижицу, цртао на таблици, а кад би прижегло сунце, он би разапињао над главом сунцобран или, прелазећи на друго место, сисао снажним гутљајима оплетену боцу.

Сељаци су гледали тај рад из далека, ћутећи. А четвртога дана Висњевски рече:

— Море, кад бих ја попио онолико ракије, ја бих још боље мерио.

А на то ће Војтасјук:

— Зато он и јесте земљомер, што има онако јаку главу.

Сљимак је вићао земљомера, а после је видео, како су, по његову одласку, Немци скинувши арњеве с неколиких кола, упрегли коње и разишли се на све стране.

— Да не одлазе?.. — помисли он.

Али су они отишли само на неколико часова, после којих се полако вратише кола, тешко натоварена, па стадоше да их истоварују: један на једну гомилу греде, други на другу гомилу даске, трећи на трећу камење И тако су два дана свозили дрво, камен, циглу и креч, мећући их на гомиле, по брдашцету близу логора, неколико стотина корака од Сљимакова имања.

У исто су време тројица Хамера обилазили брдашце, обележавајући око њега четвороугао који је имао око два јутра земље.

После тих припрема, једнога дана у логору настаде ужурбаност. Од шуме дође дваестину дрводеља у плавим чакширама и капутима, с пилама, сврдловима и секирама. У исти мах им из логора изиђе у сусрет дваестак насељеника са мистријама и ведрицама, а мало за њима ишла је густа гомила

жена, деце, и остали насељеници мушкарци, сви у празничном оделу. Те се три групе скупише око брдашца, где су стојала једна кола са буретом пива, и још једна са сухим месом и печењем.

Стари је Хамер био у избледелом капуту од манчестарскога штофа, син му Фриц у црном сурдуту, а други, Виљем, у затворено црвеном прснику са отворено црвеним цветићима. Сви су били у великом послу. Отац је дочекивао госте, јурећи од дрводеља зидарима, а од зидара женама, Фриц је гомилао на једно место дебело дрвено коље, а Виљем је отварао буре с пивом.

У Сљимаковој је кући ту спрему опазио најпре Овчар, и одмах јавио у кућу. Сви дакле, изиђоше на брдо, Сљимак са женом, Магда са Сташом и Андром напред. Стадоше у страну, с друге стране реке.

— Сигурно постављају темељ — рече Сљимак — јер што би се иначе скупило оволико занатлија.

У тај исти час стари Хамер, пошто се поздравио се са свима гостима, узе у руке колац, па га дрвеним маљем заби у земљу.

— Hoch!.. Hurra!... — викнуше дрводеље и зидари.

Хамер се поклони, узе други колац и понесе га право на север.

За њим пође Фриц с маљем, а за њим гомила старијих насељеника, жена и деце, коју је предводио онај учитељ, што су га вукли на колима ћерка и пас.

Наједанпут учитељ диже капу у вис, људи поскидаше капе, и гомила запева свечану химну:

Господ наш је тврди град
И оружје и одбрана,
Он увек ослобађа нас
Из невоље, кад нас снађе.
Стари света враг

Са лукавством ради све;
Грдна сила и лукавство —
То оружје његово;
На земљи ко му раван?

На први звук песме Сљимак скиде капу, Сљимаковица се прекрсти, а смерни Швчар клече мало у страни. Сташа, дршћући од узбуђења, широко отвори очи и уста, а Андра стрча с брда, преброди реку и трком одлете у логор.

Коракнувши неколико пута северу, стари Хамер пободе у земљу други колац, па окрете на запад. За њим је, у оном истом реду, ишла гомила и певала даље:

Ми греха не можемо победити,
Јер зло би свладало нас;
Ал' за нас бори се храбри вођ,
Што Бог га посла с неба.
Ко је он? — питаш се —
Исус Христос зове се,
Господ Бог Саваот.
Он ће врагу сломити копље,
Другога нема Бога!

Сељаци су, запањени, слушали ову песму, непознату им а овако свечану. Према тужним и меланхоличним песмама у њиховој цркви, ова им се песма учини песмом неке победничке силе. Они нису ни помишљали, да би на овим пољима, где је до сада одјекивао велики јаок: „Пред Твоје очи, Господе, грехе своје износимо"... гомила туђинских придошлица могла снажним гласом грмнути:

„Ал' за нас се бори храбри вођ,
Што Бог га посла с неба..."

Дубоку Сљимакову замишљеност изненада прекиде Сташин узвик:

— Певају, мамице!... Певају!... — говорио је деран промукло, дршћући и плачући.

У том побледе, усне му помодреше, и паде на земљу.

Преплашени га родитељи дигоше и пажљиво понеше кући, шкропећи га водом и умирујући тепањем. Они су знали, да је дете необично осетљиво према музици, да у цркви плаче, и смеје се, кад год је литија. Али га овакога не видеше никад.

Тек код куће, кад престаде певање у логору, Сташа се смири и заспа.

Андра се, прелазећи реку, окваси до појаса, укваси шешир и рукаве од кошуље, испраља се песком на обали; али, и ако му је било хладно и био мокар, он се није на то осврtao, занесен новим призором.

— Зашто они иду тако око брежуљка и певају? — мишљаше. — Сигурно хоће да одјуре ђавола, да им не долази у кућу. А пошто каоно ти Швабе, немају траве и освећене креде, побијају на угловима храстово коље. Но, дабогме да је храстов колац против ђавола бољи но креда, није ваљда... А може бити тако опчињавају место — доцније мало после — да им се кућа за ноћ сама начини?... Али одуих одбаци ту мисао као нетачну. Било му је већ петнаест година и знао је, да се кућа не може испевати, него се мора начинити.

А паде му у очи и разлика у понашању Немаца. Певали су и ишли дуж поља, спотичући се на неравном земљишту само неколики старци, жене и деца. А млади су дрводеље и зидари стојали у две гомиле на брежуљку смејући се грохотом, гурајући се и пушећи луле. Једном се чак и литија заустави њиховом кривином. Јер кад Вилем Хамер, који је пословао око бурета с пивом, даде у вис чашу, младићи узвикнуше hoch! и hurra! Стари се Хамер обазре, а болесни им учитељ поврете руком.

Литија се лагано приближи Андри толико, да је већ разликовао пискаве гласове дечје, крештање старих жена и носни бас Хамеров. И наједанпут, у овом нескладу, запази један диван женски глас, чист, звонак и неисказано тужан. Њему срце заигра. У његовом уображењу звуци посташе слике, па му се чинило, да над младом травом и увелим коровом види једно лепо дрво — жалосну врбу.

Загледа се боље у гомилу и познаде, да то пева учитељева кћи, коју је први пут видео, кад је у колима вукла оца. Онда му је вишео пао у очи велики пас, но она. А данас је њен глас овладао момчетовом душом толико, да је мало по мало заборавио на све остало. Нестаде му с очију поља, Немаца, хрпа греда и камења; остаде само овај глас, који је испуњавао цео простор. Нешто му је дрхтало у грудима, хтео је и сам да пева, те поче полугласно:

Весео дан нам освану,
Исус Христос васкрсну...

Ова се мелодија најбоље подударала са немачком песмом.

Колико је то трајало, он није знао. Из заноса га пробудише нови узвици hoch! и hurra! гомиле скупљене око кола с буретом, где је Виљем Хамер већ раздавао гостима чаше пива. Андра угледа у гомили хаљину кћери учитељеве, бронзане боје, и несвесно приђе ближе.

Ту га одмах отрезнише. Један га млад Немац опази и показа другоме, други му смаче шешир с главе, трећи га гурну у средину гомиле, па га за неко вр̣еме, с грохотним смехом, гураху један другоме у руке. Момче исквашено, укаљано песком, босо, у тежаној кожуљи, изгледало је као страшило. У први мах изгуби присебност и одскакиваше међу Немцима као каљава лопта. У том угледа очи учитељеве кћери и — у њему се јави

дивља енергија. Тресну босом ногом једнога дрводељу, трже за капут једнога зидара, као млад бик удари главом у трбух старога Хамера, па, кад се око њега направи мало места, стаде стиснутих песница, гледајући где би надро, да провали.

Настаде узбуна. Једни се грохотом смејаху дерану, пијући пиво; али они, које је ударио, хтедоше да га бију. Спречи га стари Хамер, загледавши га боље, запита:

— Гле! А шта то радиш ти, мали?...

— А што ме они дирају?... — одговори Андра, коме је већ дошло да плаче.

Немци нешто замрмљаше, но Хамер ухвати момче за руку и изведе га на страну. Сад га опази и учитељ, па рече:

— Јеси ли ти из оне куће онамо, преко воде.

— Јесам.

— Па шта ћеш овде?

— Дошао сам, да видим вашу светковину, а ово ме лоле стале мувати...

Најеланшут умуче и поцрвене, видећи у себе упрте сиве очи учитељеве кћери. Она је држала у руци пун чутуру пива, па пришавши даде је момчету.

— Искварио си се — рече му — напиј се.

— Нећу!... — одговори Андра и опет се застиде. Чинило му се да овако лепој девојци није пристојно одговарати набусито.

— А где си се тако искварио? — упита га она радознало.

— У реци — одговори он полако. Трчао сам к вама преко воде.

— Онда се напиј — наваљиваше она, дајући му чашу с пивом.

— Ако се опијем... — одговори момче.

На послетку испи, погледа у њено мрко лице, па опет поцрвене толико, да девојци прелете преко лица неки тужан осмех.

У тај мах јекнуше виолина и бас. Учитељевој кћери приђе Виљем Хамер, тромо подигравајући, и узе је, да играју. На одласку она још једном обастре Андру својим жалосним очима.

Момчету се деси нешто чудно. Страшан гнев и жалост обузеше га и удараше му у главу. Дође му да кидише на Виљема Хамера, па да му поцепа онај прсник ишаран цветићима, а после му дође да бризне у плач. Наједанпут се окрете, да иде.

— Идеш? — упита га учитељ.

— Дабогме.

— Поздрави оца.

— И кажи му, да на Светога Јована одузимам ливаду — упаде стари Хамер.

— Ваљда је то ваша ливада? — одговори Андра. Њу је отац узео под закуп од спахије....

— Охо, спахија!.. насмеја се Хамер. Сад смо ми овде спахије, а ливада је моја.

Андра оде. Приближавајући се путу, угледа једнога сељака, који је, сакривен иза жбуна, посматрао забаву Немаца. То је био Гриб.

— Хваљен! — рече Андра.

— А ко је теби хваљен? — упита старац љутито. — Мора да није Бог, но ђаво, кад се братимите с Немцима..

— Па ко се с њима братими? — одговори Андра зачуђен.

Сељаку су севале очи и дрхтала суха кожа на лицу.

— Не братимите се ви? — стаде говорити претећи песницом. — Ваљда нисам видео тебе, кад си летео к њима као пас, преко воде, да ти даду чашу пива? А нисам ваљда видео, како су ти се

отац и мати молили на брду, са Швабама? Ђаволу се молили!... Већ вас је Бог покарао, јер је на Сташу нешто пало Него почекај! Није на томе крај.. Изроди! Псине!...

Окрете се и упути селу, псујући Сљимаке.

Андра се одвуче кући, зачуђен и тужан. У кући затече Сташу болесна, и страх му уђе у срце. Одмах исприча оцу и свој сусрет са Грибом.

— Он је луд колико је стар — одговори Сљимак. — Шта, ваљда да човек стоји под капом као стока, кад се моле Богу, макар и Швабе?

— Ипак је на Сташу пала њихова светковина — рече Андра.

Сљимак се озловољи.

— Шта је имало да падне — одговори, пошто мало поћута. — Сташа је тако особењак, да одмах дрхће, чим неко запева у пољу.

Тиме заврши. Андра прошврља мало по кући, па, како му у њој беше тесно, изиђе и оде у кланце. По некад се попне на брдо, одакле су се видели Немци, како сви заједно копају темељ; по некад је опет силазио у кланце, или се провлачио кроз честу.

Али ма где било, свуда је са њим ишла сенка учитељеве кћери, њено мрко лице и покрети пуни драже. По некад му је долетала, као из неке дубине, њена песма снажна и тужна, или старачки, промукао глас Грибов који је псовао.

Можда ме је опчинила — шапутао је уплашен — и опет је мислио о њој.

VIII

Још никад Сљимак није био задовољан као овога пролећа. И одморио се за сва раније времена, и у ковчегу му се гомилало новац, и нагледао се нових ствари.

Пре му је дан једва пролазио. Тек што изнурени сељак легне у постељу и заспи као камен, а жена већ скаче с њега и кривач и виче.

— Устај, Јозо, свануло се...

— Како свануло!... — помислио је он, зачуђен. — Па тек сам и легао. Али је ипак скупљао кости, које су се свака посебице држале за постељу, нехотице да се подигну ни за жива Бога, трљао очи, зевао, да су му чак леђа пуцала и, хтео не хтео, устајао.

Било му је толико тешко, да је по некад врло радо сањао о вечитом сну у земљи. А овамо жена једнако чаврља: „Та устај... та умивај се... облачи се... одоцнићеш, па ће ти одбити од наднице...“

Он се облачио, изводио из коњушнице коње, уморне као и он, и једва одлазио на рад у двор, или у варошицу, одакле је развозио Јевреје по свету. Не једном га је толико савладало, да је, станувши на кућни праг, шапутао: „Ипак ћу остати код куће:...“ Али се бојао жене, а и било му је жао заради, без које не би могао саставити крај с крајем.

Данас је друго, данас Сљимак спава до миле воље. По некад га жена из навике дрмне за ногу и вели: „Устај, Јозо!“ — али сад сељак, одшкринувши једно око, да му сан не би утекао, мрмља: „Остави ме на миру!...“ па спава даље, ако ће и до седам сати, кад у селу, у коме је црква, звоне на јутрење.

До душе није имао ни за што устајати. Пролећне је послове у пољу одавно свршио Мата, Јевреји се из варошице растурили дуж пруге која се гради, а ни у двор није Сљимака нико звао, јер двора — није било.

Некад по неколико дана не кључи сељак ни у какав посао. Пуши лулу, шврљка око зграда, или гледа бујне усеве. А најмилија му је забава, да се

попне на брдо, да седне под бор, па гледа немачку насеобину, која је расла из земље.

До краја маја Хамер је био саградио све што му треба, а три друга суседа, Геде, Тросков и Тифке, довршивали су своје мајуре. Лепо је било погледати њихова имања. Сваки је мајур стојао усред поља, а сви једнаки као водене капи. Поред пута башта од два јутра земље, уз један плод кућа са четири простране одаје, покривена шиндром, а иза куће велико двориште ограђено стајама.

Свака је ова стаја била много шира, дужа и виша од сељачких; изгледале су чисто и спретно, али у исти мах укочено и грубо, јер док се на сељачким зградама кровови нагињу на четири стране, код Немаца су падали на лице и задњи део куће.

Зато су прозори били велики, са шест окана, а врата столарска. А Андра, који је сваки дан ишао међу Немце, причао је, да је у одајама патос, да је кухиња у кући одвојена и има пећи са гвозденим таблама.

Ето тако је газдинство посматрао Сљимак испод свога бора, сањајући како ће некад и он начинити таке стаје; само ће кровове да метне друкчије. И док би тако сањао, понекад би га нешто наједанпут дизало на ноге. Хтео би ићи некуд и латити се каквога посла, јер му је било досадно и срамота што залудничи; а некад га је обузимао немир, као да га неко куца у прса и пита: „А шта ће бити после?...“

Тада га је спопадала туга за двором и за оним њивама, по којима је недавно ишао с плугом, а где су данас израсле насеобине. Час га је опет обузимао велики страх, да неће моћи одолети, кад га потерају Немци, који су шуму искрчили, камење поразбијали, море, истерали и самога спахију.

Али је сељак одмах прибирао растурене мисли и смиривао се. Па он већ гледа Немце, и сусед

им је скоро ће два месеца, а никако му зло не чине. Раде око својих стаја, чувају говеда, да не уђу у штету, па им чак ни деца не залудниче, но сва уче у Хамеровој кући, у којој се настанио болесни учитељ.

— Ово је уредан свет — мисли Сљимак — и са њима је још боље, него што је било за спахије.

Јесте боље, јер, од како су дошли, купују од Сљимака много и плаћају добро.

Продао им је до сада два телета, тринаесторо прасади, једанаест гусака и шеснаест мерова жита, не бројећи ту живину, масло и кромпир, Чак и је затребао и побуђали венац печурака, па су и њега платили.

За непун месец Сљимак је узео од њих скоро сто рубаља без икаквог рада, а за то се у двору морао пре мучити целу годину.

Истина жена му је често говорила:

— Шта ти мислиш, Јозо, да ће они увек од тебе куповати? Па и они имају имања, још и боља од твога. Од њих ћеш имати прихода најдаље до зиме, а после ти неће купити ни колико за нокат.

— Видећемо како ће бити — одговарао је сељак.

А у души је мислио да ће, и ако не буду куповали Немци, ипак доста зарадили од оних што граде железницу. Само да се примакну овамо. Чак је спремао и робу. Купио је неколико вепрића од Гроховскога, од Висњевскога пет шест гусака, а кад су Немци стали ређе тражити масло, он рече жени, да га слаже и соли.

— Не бој се — говорио је — све ће да купе железничари. Ваљда се сећаш шта су говорили они инжињери.

Неколико је пута при својим трговачким излетима наилазио на Јосеља, који га је увек подсмешљиво гледао и смешкао се.

— Љути се на мене пас! — мислио је Сљимак. Страх га, да му не откинем од зараде.

Једном га, крчмар ослови.

— Сљимаче — рече му — учините ви са мном посао.

— А какав?

— Начините на своме имању кућу за мога зета.

— А шта ће он радити?

— Он ће трговати са железничарима. Иначе ћете видети, да ће нам Немци узети све испред носа.

Сљимак промисли, па одговори:

— Не, нећу Јевреjина на своме имању. Многога сте ви већ појели, што вам је дао кућу под кирију.

— Ви нећете да станујете са Јевреjином — одговори Јосељ љутито — а са Немцима се умете чак и молити. Видећете, шта ће добити за то.

— Наљушио ти је он ту неку велику зараду! — помисли Сљимак гледајући Јевреjина, који је побледео од љутине.

И по мало је настављао куповање. Једном је купио десетину ока проса, други пут двaестину ока јечмене каше, после опет круг сала.

Идући тако по околини (јер му у његову селу сељаци нису хтели ништа продати) виде, да су цене свачему веома скочиле. А кад је питао сељаке и домаћице: што су тако скупи, они су одговарали:

— Што да продајемо вама јевтино, кад ће нам данас сутра платити више.

— А ко ће вам платити?

— Па макар и они Немци, што су се населили у вашем селу.

— Зар они купују и од вас? — упита радознало Сљимак.

— Још од кад... Чим има штогод крупније за продају, одмах дође Немац, пре и од Јевреjина,

па плаћа без погађања. А што се за њих меље брашно у млину!... Као да ће се заратити...

— Аха! — помисли Сљимак. — Купују по селима, јер је жито још на њивама, а њих је доста.

Сљимакови трговачки послови и слога са Немцима нису се ни мало свиђали сељацима из његова села. И пред самом црквом, недељом, мало му је ко одговарао на поздрав. А кад је пролазио поред какве веће гомиле, онда су међу собом говорили о отпадницима од свете католичке вере, који могу на свет навући гнев Божји.

Чак им је и Собјесковица долазила све ређе и крадом, а једном, напивши се ракије, рече:

— А код нас причају, да сте сасвим прешли у швапску веру... — Истина, додаде мало после — да је милостиви Бог свуда један, али опет Шваба — то је ствар нечиста.

Да би угушио сплетке, Сљимак, по женину савету, плати једне недеље капелану заветну службу, и тога је дана са женом и Андром био на исповести. Али му то ништа није помогло. Јер Гриб одмах пред црквом, а Јосељ у вече у крчми, објаснише сељацима, да се Сљимак не би молио онако свесрдно, да га нису сколили грехови.

— Морао је нешто крупно згрешити, кад се чак исповедају и он, и жена!... — говорили су сељаци, пијући пиво.

На крају маја Овчар јави Сљимаку, да, има неколико дана, Немци пре изласка сунца шиљу некуд кола. Кола се баве ван куће цео дан, а враћају се доцкан у вече. За тим је опет Овчар видео, да Виљем Хамер одвози од куће џакове брашна, каше, и полутке сланине. С тим иде некуд, као у село, у коме је црква; али после сврће у кланац и више се не види.

Те су вести учиниле, те је Сљимак опет почео устајати раније и са брда пазити на околину.

Он се увери, да одиста, чим се сване, из сваке немачке куће иду некуд кола; али куда, није могао опазити.

Место тога, гледајући једног дана мало у десно од цркве, опази он на северозападој страни видика, далеко иза њива, неку жуту тачку. Та се тачка пред вече повећа, другога је дана изгледала као линија, расла је постено, а на послетку постаде као жути песак, примичући се Белици. У исти мах му Андра каза, да су немачка кола у повратку увалјана песком и иловачом.

— А ниси питао куда иду? — упита Сљимак.

— Питао сам, али ме одмах олјури Фриц Хамер, онај с брадом — одговори момче.

Сљимаку сину у глави.

— А! — узвикну он — Сад знам, куд они иду. Сигурно се железница већ гради, сумње нема.

— Чудо ни један железничар не дође к нама, да што купи — упаде Сљимаковица.

— Још су далеко. Али ћу ја сам да им одем — одговори Сљимак.

— Ђаво Шваба! — додаде он, пошто се промисли. — Како чува тајну, да когод други не би зарадио...

— Па или што пре тамо — рече жена. — То сад треба највише да зарадимо.

Сељак обећа да ће ићи сутра из јутра. Али пошто се био успавао, мало оклевао, па пошто је рекао да је већ доцкан да иде, жена га је једва сутрадан истерала из куће.

Уз пут сврати у село, у коме је црква, где су сви причали, да на миљу одатле од прошле недеље копају шанчеве и граде насипе за железницу. Било је чак и неколико радника, који су се хтели најмити за ручни рад, али су примили само једног па се и тај вратио после три дана, сатрвен радом.

— То је псећи рад, не људски — казаше Сљимаку у селу. — Ма да је, ко има коње, вредно тамо ићи, јер кола зарађују по четири рубље на дан.

— Четири рубље?... — помисли Сљимак оштро шибајући коње. — Тога у дворско време није бивало!...

Ишао је скоро читав час споредним путовима, докле најзад не наиђе на рад. Још из далека је видео грдне гомиле иловаче, налик на брежуљке, на којима се ужурбало око стотину радника, све странаца. Били су то људи крупни и брадати, у бојеним кошуљама, необично снажни. Једни су копали иловачу, а други су је одвозили на страну у пространим колицима, које не би повукао ни сваки коњ.

Сљимак заврте главом.

— Охо! — промрмља — ово наш човек сигурно не може подићи.

Па са чуђењем гледаше брда и провале, ископане за кратко време људским рукама.

Довезавши се ближе, ослови једнога од оних што гурају колица; али му тај и не одговори, заузет својим тешким послом. Срећом га угледаше неколицина, која ништа не рађаху, а међу њима један Јеврејин у кратком капуту.

— А шта хоћеш, газда? — упита он Сљимака.

— Дошао сам, да запитам — одговори сељак збуњен, обрћући капу у руци — дошао сам да упитам, да вам неће требати каше или сала?...

— Драги пријатељу — одговори Јеврејин — ми овде имамо своје набављаче. Лепо бисмо се провели, кад би свако кило каше куповали од сељака!.

— Мора да су ово нека велика господа!.. — помисли застиђени Сљимак. — Неће да купују од сељака, јамачно узимљу све од племића...

Јеврејин је већ одлазио. Наједанпут Сљимак, клањајући се до земље, опет запита:

— Молим вас лепо, а да ли бих могао са колима што зарадити?

Јевреjину се свиде овај знак покорности.

— Иди, прико — рече — ено онамо, где возе песак и шљунак, можда ће те узети.

Сељак се поклони још дубље, седе на кола, па, обилазећи кроз кланце, стиже до другога места, где је насипан огроман бедем од песка. Ту виде близу сто кола, а међу њима кола немачких насељеника.

Угледаше и они њега, јер се одмах поред њега створи Фриц Хамер. Изгледао је као надзорник.

— Шта ћеш ти овде? — упита љутито.

— Хтео сам и ја да се погодим да радим.

Немац стушти обрве.

— Ништа ти овде нећеш урадити — рече му. — А видећи, да се Сљимак осврће и чека, он оде писару и нешто с њим проразговара.

Сад писар притрча сељаку, вичући још с пута:

— Не треба кола, не треба!.. И ово нам је много... Немаш овде шта чекати, само сметаш другима. Склони се на страну!..

Та заповест, изговорена оштрим, јаким гласом, збуни марна сељака. Сљимак скрете коње у страну тако нагло, да у мало не претури кола, па оде као опарен. Чинило му се, да је увредио неку високу силу, која је исекла шуму, истерала племиће, послала у село немештенике, а сад чак и земљу преврће наопако, дубући кланце онде, где су била брда, и дижући бregове на равницама.

Ишао је даље, често шибајући коње, а по глави су му се сновале помућене мисли, да ће га сваки час неко шчепати за врат и бацити у затвор, вичући: „Како си смео ти, гејачино, да тражиш посао, који раде Немци?..“

Скоро читав час је лутао по клисурама, док најзад не изиђе на отворено поље. Погледа око

себе и виде жуте брежуљке од ископане иловаче, погледа преда се и угледа село са црквом. То га освести.

— Из овога су села сељаци ишли на рад, па се на њих нико није љутио — помисли Сљимак. А после се сети да на вожњи песка и шљунка нису била само немачка кола, но и сељачка. Дакле је и сељацима слободно да зарађују на железници, не само Швабама. А ако је слободно, онда што је он био најурен, па још тако брзо, да му не дадоше, ни да се обазре честито?

Доцније се сети Фрица Хамера, његових намрштених обрва, његова разговора са писаром, и разумеде шта је. Дакле отерали су га по наговору насељеникову. С почетка није хтео сам себи да верује, али одмах нађе нове доказе за своју сумњу. Зашто су насељеници ишли на рад крадом? Очевидно, да их Сљимак не би опазио. Или, зашто је Фриц Хамер одјурио Андру, кад је дете питало раднике, куда иду? Опет да Сљимак не би сазнао за користан рад.

— О, псине једне! — прогунђа сељак и први пут осети мржњу према Немцима. Није се чудио, што су лакоми на зараду, али га је до дна душе љутило, што су хтели сакрити тако очигледну ствар, као што је рад на железници.

— Вешти су, Јуде! Претекли су Јевреје!.. — мислио је сељак, а у сицу му је [illegible] гнев.

Кад се врати кући, Сљимак кратко каза жени, да рада још није добио. За тим се спрема у Хамерову насеобину.

Приближујући се новоме хајуру, угледа у башти неколико Немица, који су копале леје, а на узаној стази између плотова неколико мушкараца. Био је тамо стари Хамер, нека два насељеника и Јеврејин, Хиршголдов пуномоћник. Из њихових покрета и зажарених лица Сљимак се домисли, да го-

воре врло живо о нечему, а ко зна да се и не свађају.

И Хамер познаде сељака, али је очевидно избегавао, да се са њим сусретне, јер обрте леђа путу, па са својим друговима оде у двориште, чак код житнице.

— Гле ти њега — прогунђа Сљимак — како је паметан!... Зна он, зашто ја идем... Али ухватићу ја тебе, и све ћу ти у брк креснути.

Али је са сваким кораком у њему мекшала одважност, а најпосле га сасвим напустила.

— Та он је велики господин — мислио је сељак о Хамеру — а ја сам сиромах. Ако му што рекнем, он ме може ударити, па где ћу онда наћи правде?

— Треба се враћати кући... — прошапута.

Али му опет жалост за изгубљеном зарадом није давала, да се враћа ни са чим. С тога се колебао. Пође два три корака, па се наслони на плот и тобож гледа, што копају Немице у башти. Тако су мало по мало примаче Хамеровој кући; али већ није имао смелости да уђе у двориште.

На насељеникову срећу један прозор беше отворен и чуо се шум, налик на зујање пчела у кошници. Сељак приђе ближе и у великој соби угледа гомилу деце, где седе на клупама. Једно је нешто причало, вичући, а остала су шапутала. Средином собе шетао је болесни учитељ са лењиром у руци, с времена на време вичући:

— Still!...

Учитељ погледа случајно кроз прозор, па угледавши сељака, даде му неки знак. Мало после деца у соби зажагорише још јаче, а на средини се појави учитељева кћи с књигом, говорећи овда онда звоњким и тужним гласом:

— Still!...

— Сигурно им вели: *стуљ генбе* (језик за зубе)... — помисли он.

У том иза себе чу тежак ход и кашљање. Обрте се: иза њега је стојао учитељ.

— Дошли сте, да видите, како се уче наша деца? — рече учитељ с осмехом.

— Море није — одговори сељак. Дошао сам, да кажем оном вашем Хамеру, да је подлац, јер ми не да зарадити.

И исприча, како су га данас најурили од рада на железници, по наговору Фрица Хамера.

Учитељ је климао главом.

— Чине они то исто и нашима — одговори. Ето, баш се сад Тесков и Фабрицијс свађају с Хамером, што их је обишао у набављању на железници, и што их Хиршголдов пуномоћник притеже за новац за имање.

— Нека се они свађају међу собом и са Јеврејином — одговора сељак. Али што сам ја крив, те мене хоће да упропасте? Због њихова лукавства не може човек сад да заради ни гроша. Шта, ваљда ја да умрем од глади?.. И зашто?...

— До душе, ви њима сметате много — рече учитељ, пошто се промисли.

— Шта им ја радим?

— Ваше је имање усред имања Хамерова, што њему квари газдинство — говораше учитељ. Него то још није ништа. Хамер је мислио, да ће те му продати макар оно брдо с бором, где хоће да начини сувачу Виљему.

— Што ће им сувача, кад имају толику земљу?

— Имали би већу зараду. А ако Хамер не начини сувачу, онда ће је идуће године сигурно начинити Геде, за свога сестрића.

— Па што Хамери не граде на својој земљи?

— Јер они имају саме низине. То је најродније земља у свој насеобини, и паметно су је и-

забрали — говорио је учитељ — али сувачу на њој не могу дићи...

— Е, па што им је толико наспело за ту сувачу! — прекиде Сљимак љутито, ударивши песницом о плот.

— То је крупан посао — одговори тише учитељ. Кад би Виљем данас имао сувачу, онда би се за две недеље оженио ћерком млинара Кнапа из Воље, и уз њу би узео двадесет хиљада рубаља!... А ако тих новаца не буде, Хамери могу пропасти... С тога сте им ви — заврши учитељ — кост у грлу. Јер кад бисте им продали своје имање, они би вам добро платили; а и они би изишли из тешкога положаја.

— Нећу да продам — одговори сељак. Нити сам их наговарао да се овамо довлаче, нити хоћу да пропаднем за њихову љубав. Кад сељак једном оде с очевиђе, с њим је свршено...

— Биће несреће — рече учитељ, раширивши руке.

— Па нека буде. Ја за њих нећу пропасти драговољно.

По овим речима Сљимак се опрости са учитељем и врати се кући, немајући воље да се види с Хамером. Тек данас увиде, да са њима слоге не може бити, и да ће победити онај, који дуже издржи.

— Божја воља! — рече сељак и целим је путем шапутао очеваш. Нејасне слутње му говорећу да за њега настају зла времена.

Неколико дана по разговору са учитељем, Сљимака о суичеву рођају пробуди Овчар.

— Устајте, газда! — говорио је задувани слуга — Устајте и изиђите, јер се код реке нешто скупила гомила људи.

Сљимак ћути, обуче се, па трком отрча у кланце, одакле је чуо неки жубор. С ко четврт часа

провлачио се кроз шибље, којим су обрасли кланци и брда, док не изиђе у равницу. Ту, крај Белице, угледа гомилу копача и оних што гурају колица, насељеничка кола и кола неколиких сељака из свога села. Међу њима је био Висњевски.

Сљимак допаде к њему.

— Шта је то ту? — упита га.

— Хоће да праве насип, па после мост преко Белице — одговори Висњевски.

— А шта ви ту радите?

— Најмио нас Фриц Хамер, да возимо песак, за то смо овде.

Сад Сљимак угледа у гомили оба Хамера: Фрица и старца, па приђе к њима.

— Красни сте ми ви суседи — рече горко. Чак сте у село ишли за кола, а мене нико не позва на рад...

— Кад будеш живео у селу, позваћемо и тебе — одговори Фриц, окрећући му леђа.

Ту је близу међу копачима стојао неки господин, који је личио на старешину. Сљимак приђе к њему и, скинувши капу, стаде говорити:

— Је ли то право, милостиви господине, да се Немци богате на железници, а ја нисам зарадио ни гроша, и ако седим ту преко реке? Прошле су године била код нас два господина, што су обећавала, да ћу зарадити много новаца, кад стану градити железницу: Ето сад ви градите железницу, а ја нисам ни коње извео из коњушнице. Оваки Немац, који се рачуна на двеста јутара, још трчи у надницу. А ја, што имам само десет јутара и што сам изгубио рад зато, што је нестало двора, идем као неки просјак и молим. Па и ја имам жену и децу, слугу, девојчицу и два три говечета. Дакле ми сви морамо пропасти с тога, што су се Немци на нас наљутили? Је ли то правда, милостиви господине?

Тако је говорио без предаха Сљимак, клањајући се сваки час до земље. Старешина је најпре гледао у њега, зачуђен; но одмах схвати у чему је ствар, па се обрте Фрицу Хамеру с питањем:

— Зашто га нисте узели на рад?

Фриц изиђе два три корака напред, рече, смело гледајући у непознатога:

— А хоћете ли ви платити за мене казну, ако некога дана не доведем кола?... Ви не одговарате за кола, него ја. С тога ја и узимам људе, којима верујем, да ме неће преварити.

Старешина се од љутине угризе за усне, али ћуташе. Мало после рече Сљимаку:

— Ја ти, брате, у овом случају помоћи не могу. Зато кад од дођем овамо, ти ћеш ме возити. Нећеш зарадити много, али ћеш опет бар штогод. Где станујеш?

Сљимак му показа дим, који се дизао изнад кланаца, рекавши да је онде његова кућа. А кад господин пође радницима, који су чекали наредбе, он му у опроштај обгрли ноге.

Видевши већ да нема шта чекати, сељак пође кући. На путу га ослови стари Хамер.

— Видите ли — говораше му старац — како је рђаво, што ми нисте продали имање. Ја сам знао, да ви не можете издржати с нама. Сад ће бити још горе, јер се Фриц наљутио на вас

— Бог је јачи од Фрица — одговори сељак.

— Промислите се — говораше Хамер. — Платићу вам седамдесет и пет рубаља за јутро.

— И још толико нећу узети — рече Сљимак.

— Биће с вама зло, јер овде више ништа нећете зарадити. Ви треба или да седите покрај двора или да имате много земље. Иза Бога бисте купили најмање двадесет јутара за оно што узмете од мене.

— Ја преко Буга нећу. Нека иду други, кад је онде тако лепо.

Разиђоше се, обојица љути. Кад је Сљимак, већ пред кланцима, окренуо главу, видео је Хамера, како, стојећи на оном истом месту, с рукама у шпаговима и лулом у зубима, мрко гледа за њим. А кад опет Хамер, врућајући се у насеобину, погледа иза себе, он опази на брду сељака, са рукама прекрштеним на прсима, како се тужно смешка и клима главом.

Један се бојао другога и мислио; шта ли смишља и што се тако заинатио?

Железнички је насип једнако растио и лагано се помицао са запада на исток. Кроз коју годину по њему ће се котрљати стотине вагона брзо као птица, развозећи људе и робу, богатећи богате, сиротећи сиромахе, снажећи силне, мрвећи слабе, ширећи моду и умножавајући злочине, што се све скупа зове цивилизацијом. Али Сљимак није знао за цивилизацију и с тога му је, можда, једно од њених лепих дела изгледало злокобно.

Кад би изишао на своје брдо, да гледа рад, па видео железнички насип, сваки пут је изазивао у њему црње мисли. Час му се чинило, да је железнички насип исплажен језик неке огромне змије, која борави у шуми на источној страни видика и за који дан ће допузити овамо, да прогута његову сиротињу. Час опет да је насип граница, која ће одвојити његово село од осталог света. Радило се већ на пет места, на обема речним обалама, насипала паралелно брда, која су личила на могиле. Сљимак је опажао ту сличност и сањао да је довршени насип преголем прст, који му показује један за другим четири гроба...

Али се прекиди у насипу постепено испунише; гробова нестаде, а остаде само један дугачах насип од песка, прав као стрела. У свако доба дана

је падао у очи; у подне је бацао у очи засењив блесак, ноћу је светлио као линија превучена преко зида фосфором.

И Овчар је гледао чудо, које се и њему чинило као буна против реда у свету.

— Нечувено! — говорио је ћопави слуга — сипати толики песак на равницу, па још стешњавати воду. Белица, кад надође, неће моћи да остане у том отвору што су јој оставили.

Сад тек Сљимак примети, да насип са обе стране скоро додирује речне обале. Али пошто су обале ојачане подзидима, он у томе није видео опасности, бар не за себе.

— Јесте — одговори Сљимак. — С оне стране насипа вода се може разлити по равници, али нама ништа не може.

Ипак му је пало у очи, како Хамери на својој обали Белице, на нижим местима, с великом журбом граде изсипе, као да се боје, да им, ако вода надође, река може поплавити поље.

— Паметне Швабе! — мислио је сељак. Вредело би и на нашој обали урадити тако. С тога је одлучио, кад се збере сено, да своје поље одели насипом од немачке ливаде, а плетеном оградом ојача подножја брежуљака, да их вода не би подлила у случају поводња. Чак му се чинило да би се и сад, кад има оволико слободна времена, могао латити ограђивања; али стаде одлагати с дана на дан, те, као и обично, свршили се све само на намерама.

Није могао предвидети, каква ће га страшна несрећа снаћи због тога!

Био је почетак јуна, када по сенокоши стижу жита, а људи се спремају за жетву. Сљимак је покупио сено и свукао у двориште, да се сасвим осуши, а Немци заузеше своју ливаду и одмах је оделише оградом од кола од сељакова имања. Те

се године лето одликовало великим врућинама: пчеле су се ројиле, жита жутела, Белица текла плића но обично, а на железничком су насипу три радника умрла од сунчанице. Искуснији су се сељаци сваки дан плашили или дугих киша о жетви, или града, јер је у неколико даљих предела падао.

Одаста наиђе бура.

Јутро тога дана било је жарко и загушљиво; птице су мало певале, свиње нису хтеле јести и, изнурене, криле су се око зграда, тражећи хлада. Ветар би духнуо, па престао; једном би био сух и врео, па после хладан и влажан; често је мењао правац, скупљајући са свих страна густе облаке, који су на већој висини, тако се чинило, пловили на запад, а на мањој на север.

Око десет часова велики део неба, северно од железничког насипа, загусти тешким облацима, који, мењајући брзо боју, из пепељаве прећоше у гвоздену, овде онде у сасвим црну. Чинило се, да на висини гори чађ, која се у преголемим колутима наднела над земљу, па тражи место, где би пала. По некад би се маса облака одвајала у поједине колутиће, и онда кроз те подеротине на замрачена поља пада неки тужан јесењи сјај, По неки би се пут облак спустио скоро до земље, и тада би се у њему губили врхови од дрвета далеке шуме. Али би пода њ одмах подилазио врућ ветар, и тако га силно избацивао у вис, да се од облака цепали комадићи и као подерани дроњак лебдели над пољима.

Наједанпут се иза села с црквом појави румен облак, брзо летећи дуж железничкога насипа. Западни ветар духну јаче, а у исти га мах у бок удари јужњак; са насипа, са путова и стаза дигоше се густи облаци прашине, а облаци на небесима стадоше грмети потмуло.

На тај глас копачи и количари на железничком

насипу побацаше алате, па се, уређени у две велике гомиле, једни упутише ка двору, други баракама у пољу. Насељеници и сељаци, који су радили на грађењу, изручивши песак из кола, јураху трком кући. Са поља су терана говеда, жене се из башта повукоше под стрехе; све опусте.

Гром је за громом објављивао све нова јата облака, који, јурећи по већем делу неба, постепено заклањаху сунце. Изгледало је, да се, од црних облака пуних громова, земља шћућурила, па са страхом прати холују, као дивља пловка јастреба, који шестари над пољем. Шибље трњине и смреке тихо звиждаше, позивајући на опрезност, узнемирена је прашина скакала са друма и крила се по житу. Млади класови, шумећи, прибијали су се један уз други, вода се у реци замути. У даљини је шуштала шума.

Међутим са горе, из облака пресићених електрицитетом, искључи неки нејасан зачетак творачке снаге, која, разгледавши по земљи, поуздана у своју моћ, зажеле да подражава Превечноме Оцу и да од гипких облака ствара, као он, покретљиве и живе прилике. Ено, већ је начинила острво; али није над њиме имала кад прогунђати: „добро је!..“ кад долете ветар, те острво растури. Ено подиже грдну планину; али још не дође до врха, а ветар опет допаде и растури подножје. Сад ради друкче и на једном се месту труди да створи лава, а на другом птицу; на мах од птице остаде само подерано крило, а лав се расплину у тамну масу без облика.

Тада, видећи да планине и острва, подигнуте руком Господњом, трају вековима, а њени једва секунду, да њена састављени створови немају ни душе ни осећања, па чак ни снаге, да се одупру бедном духању ветра, да јој сав рад не вреди ништа, а сва јој је снага само сан — видећи дакле, да ни-

шта не може створити, тамна ноћ ускипе гневом и зажеле да уништи све што је на земљи.

Међу облацима, који су кружили као јато врана, разлеже се љуто гунђање. То им владарка издаје заповести. „Видите ли реку, у којој се огледа наша срамота?...“ У том се тренутку нешто процепи од неба до земље, и у реку удари гром. „Чујете ли како шума хучи? Она нам се подсмева!...“ Половину неба прелете муња и други гром удари у шуму. „И бијте те њиве градом!... Умијте оне брегове кишом!...“ И послушни облаци кидисаваху и на њиве и на брда. „Ха... хо!... Ха... хо!...“ На земљу паде једна крупна капља, па друга...стота...хиљадита... „Ха..хо!... Ха... хо!...“ Једно зрно града, друго... стото... То је предстража. Вихри свирају буђење, киша промиче, облаци, као пси из ланца пуштени, аурличу, ваљају се, газе; једна капља јури другу, брзе се, претичу, најзад — скупљају се у млазеве који теку с неба на земљу. Сунце се угасило, а киша и град се слили у једну масу, чији циљ и правац показују блиставе муње. „Овде ништи! Овамо удри!...“

После пљуска од једног часа, уморна бура отпочину, а онда стаде шумети Белица, која се већ излила из корита. Целом ширином путева текла је мутна вода, потоци су жуборали по нагибима брегова, ливаде су биле потопљене, с друге стране насипа начини се језеро.

Мало по том опет се смрче; са разних видикових тачака синуше муње, пљусак се појача, гром удари у друм. Пенушаве потоке кише ветар гоњаше у косо, клупчаше их и раскидаше; свет утону у магличасту прашину.

Код Сљимака су се сви, за време буре скупили у прву собу. Овчар је на крају клупе зевао, поред њега је Магда нишкала завијено у гуњ сироче, певушећи му тихо: а, а, а!... Домаћица је ишла

по соби, љутита, што је киша угасила ватру на камину, а Сљимак је погледао кроз прозор, мислећи: хоће ли му пљусак уништити усеве... Само је Андра био весео; истрчавао је пред кућу, квасећи се на киши до коже, а по том је, смејући се, упадао у собу, наговарајући Магду и Сташу, да иду с њим.

— Хајде, Сташо! — говорио је вукући брата за руку. Киша је тако топла, да је милина!... Само док те умије, одмах ћеш се развеселити...

— Остави га — рече отац — нешто је невесео.

— А ни ти не лети по дворишту, сву ћеш ми собу исквасити — упаде мати.

У тај мах пуче гром.

— Реч је постала дело... — шапутала је жена, Магда се прекрстила. Овчар протре очи, али настави дремати, а Сљимак прогунђа:

— **Близу негде...**

Андра је са осмехом слушао тутњаву грома. **Наједанпут викну:**

— Тота је пуцао!.. Гле, ено и сад!... Ни десет пушака не би оволико пукло. Весели се Исус, **не бој се..**

— Мир, будало! — нуљути се мати. Још може **на тебе ударити.**

— Нек удари — одговори смело момче. — Кад ме узму у војску, пуцаће још боље, па ми опет **ништа неће моћи...**

Па опет изађете пред кућу, да се одмах врати мокар као миш.

— Ова се битанга, Андра, ничега не боји — рече одобровољена мајка, погледавши у мужа.

Сљимак слеже раменима.

— **Ваљда није сељак!...**

Овчар је дремао, бранећи се с времена на време несвесно од мухе. А напољу је лио потоп, грмело без престанка, муње севале по целом небу.

У овој томилици људи челичних живаца, у којој

је један мислио о своме усеву, други спавао, а трећи уживао у бури, био је један, који је целим бићем осећао страхотност буре. То је био Сташа, сељачко дете, незнано одкуд — нервозно.

Он је заједно са птицама наслутио пљусак, па је од јутра ишао по кући сањив и узбуђен. Он је гледајући у облаке погађао тамо неко саветовање и домишљао се злим намерама. Он је осећао бол траве, шибане кишом, и дрхтао на помисао: како мора бити хладно земљи, заливеној водом. Ваздух, пресићен ектрицитетом, боцкао га је по целоме телу, муње су му пекле очи, а сваки га удар грома, чинило се, погађао у главу и у срце. Сташа се није плашио холује, само је патио од ње, а патећи мислио: одакле су и зашто су тако страшне ствари на свету?

Било му је врло рђаво. По некад затвори очи, да не види муње, али му се тада чинило, да види муње унутра у себи, па га обузимаше страх. По некад затвори уши, да не чује грмљавину, али то није ништа помагало необично осетљивом слуху. Ишао је, дакле, из собе у оставу, из оставе у собу, као брљив; по некад би погледао кроз прозор, или без повода отшкринуо врата од трема, или легао на клупу. Било му је рђаво, свуда рђаво, нарочито овде где се нико и не осврће на њега.

Хтео је да се поразговара са Овчаром, али Овчар је спавао. Дирну Магду, али она је била заузета љуљањем сирочета. Погледа Андру, а он га одмах хтеде извући на кишу. Оболео и измучен приби се уз мајку; али га мајка, љутита што јој је киша угасила ватру, одгурну рекавши набусито:

— Та остави ме на миру! Сад ћу се баш с тобом играти, кад ми је цео ручак пропао...

Он опет уђе у оставу и леже на ковчег, али

га је тврда даска жигала. С тога устаде, врати се у собу, па се наслони на очева колена.

— Татице — рече тихо, показујући пљусак напољу — а што је он тако зао?

— А ко га зна.

— Је л' то Бог гради холују?

— Мора бити Бог.

Дечко му обгрли ноге, би му мало лакше и умири се; али се отац у тај мах намести боље на клупу, те и он одгурну Сташу.

Одгурнут редом од свих, он угледа Лиска под клупом; подвуче се и он, па, и ако је пас био сав мокар, наслони на њега главу и обгрли га рукама.

На несрећу то опази мајка.

— Погледајте само шта радм ово дете?... — рече она. — Ама одмакни се од пса, још ће те гром убити... Одлази, Лиско, у трем!...

Пас, видевши да домаћица тражи дрво, подви реп, па брзо умаче на врата, а Сташа у пуној соби опет оста сам, сам самцит са својим немиром. Његово понашање паде најзад у очи матери која му, мислећи да је гладан, да је комад хлеба. Дете узе хлеб, одгризе један залогај, али место да једе — бризну у плач.

— За Бога светога, Сташо, шта је тебн? — викну мајка. Је ли те страх, шта ли ти је?

— Није.

— Па што си тако кисео?

— Мучи ме — показујући руком груди.

Сљимак, којега је такође мучила бојазан за усеве, помилова Сташу и рече:

— Но, не бој се, не бој се.. Ако би се Господу и свидело да нам уништи усеве, опет нећемо помрети од глади.

Па, обрнувши се жени:

— Видиш, и ако је најмањи, опет је најпаметнији, јер се боји за кућу.

Бура се постепено утишала; у исти мах Сљимакову пажњу обрати необична нека хука од реке. Сељак брзо скиде чизме и устаде с клупе.

— Куда ћеш ти? — запита жена.

— Да видим — одговори он — јер тамо нешто не изгледа добро.

Изиђе, и, док би очитао пет шест оченаша, врати се задуван.

— Видиш како сам погодио! — викну с прага.

— Жито нам убијено?.. — дрекну жена.

— У житу није велика штета — одговори он — но је железничарима пробијен насип.

— Боже Господе!

— Вода јури кроз ливаду и допире до нашега дворишта.. А пошто су они лупежи Швабе начинили на својој обали уставу, нама је однето парче брда...

— По Богу!.. Је ли велико?..

— Није велико, али има као за две пећи. И то је штета.

— А у коњушницу нисте загледали? — упита Свчар.

— Како да нисам? У коњушници је вода, у штали вода, па и овде у трему пуно је воде. Киша већ престаје, а на западу је ведро. Треба одмах да се избаци вода, јер ће се стока поболети.

— А сено?

— Покисло; али ако да Бог лепо време, осушиће се.

— Магдо, наложи ватру!.. викну газдарица. Андро, узми шафољче и коританце па избацуј воду из трема, а ти трчи с Овчаром стоци. Нахоче нека остане овде, на клупи.

— Дај кључ од житнице — рече Сљимак — да узмем лопате.

Кад се сунце помолило иза облака, Сљимаков је дом већ био на раду. На огњишту је горела ватра, домаћица је са Андром и Магдом брисала трем, домаћин са слугом избацивао воду из коњушнице.

У исти се мах на другој страни реке скупила гомила Немаца. Опазили су, како по Белици плове дрва, те су одлучили, да их похватају. Наоружани дугачким чакљама, позасукивали чакшире повише колена, па се, газећи у воду, опрезно примицаху матици.

У колико се бура стишавала, у толико се Сташа смиривао. Није га лупало по глави, није га боло по рукама, нити му је по кожи милело нешто као мрави. Још му се учини по некад да грми; напрезао је слух... не, не грми. То отац и Овчар, избацујући воду из коњушнице лупају лопатама о праг.

А у кући трему јурњава и узбуна; то се Андра, место да купи воду, задиркује с Магдом.

— Море, Андро, смири се! — виче мајка — Јер ако дохватим штогод тврдо, наместићу ти леђа...

Али се Андра смеје још боље, а и по мајчином се гласу осећа, да је весела, и ако грди.

У Сташино срце улази одважност. Кад би нешто повирио у двориште?... Али — одмах ће видети над кућом онако страшан облак као пред буру... Ех, шта ту!... Он помоли главу кроз врата, погледа, и место облака угледа плаво небо; поцепани облаци беже некуд на исток, за горе и шуме. Петао у шупи, залепетавши крилима, запева, а, као да му одговара, иза куће се јави сунце. На шибљу, на житу и трави сињуше росне капи, као прах од стаклених зрнаца; мрачни трем пр биште злаћани млазеви, у црним се барама огледало ведро небо.

Сташу обузе детиња радост. Он истрча на

двор, па стаде трчати по највећој води, уживајући што му испод ногу бризгају млазеви, који се на светлости преливају дугиним бојама. За тим, угледавши комад даске, баци га у бару, стаде на њега са штапићем у руци, па замишљаше да плови.

— Ходи, Андро!... — зовну брата.

— Стани ту, докле воду не избациш! — викну мати.

Међутим је преко реке гомила Немаца хватала дрва. Кад би успели да ухвате неко повеће, они би, смејући се, викали: ура! А кад одједанпут наплови неколико греда, њих обузе толики занос да сви запеваше:

Es braust am Ruf, wie Donnerhall,
Wie Schwertgeklirr und Wogenpral:
Zum Rhein, zum Rhein, zum deutschen Rhein,
Wer will des Stromes Hüter sein?
Lieb Vaterland, magst ruhig sein,
Lieb Vaterland, magst ruhig sein;
Fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein!...
Fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein!...

Сташа скочи са своје даске. Он, тако осетљив према мелодији, први пут у животу чу хор од двадесет мушких гласова. Опијеном радошћу и сунчаним сјајем, њему се чинило, да сања. Заборави шта је, само слуша — окамењен од усхићења.

По кратком одмору, испуњеном пљуском и смехом, Немци наставише:

Durch hundert tausend zuckt es schnell,
Und aller Augen blitzen hell,
Der Deutsche, bieder, fromm und stark,
Beschützt die dheil'ge Landes Mark;
Lieb Vaterland, magst ruhig sein,
Lieb Vaterland, magst ruhig sein;
Fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein!...
Fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein!...

Дечко није чуо речи, није појмио мелодије, само је — осећао снагу људских гласова. Чинило му се, да иза брежуљка и иза реке плове неки таласи, који га грле невидљивим рукама, и као милујући, силом вуку к себи. Хтеде потрчати кући и зовнути Андру, али није могао чак ни главе окренути; хтео је остати на месту, али га је нешто гурало напред. Стаде дакле ићи, као избезумљен, лагано, брже, све брже, најзад поче трчати и не-стаде га за брежуљком.

А с оне стране гласови су јечали:

Er blickt hinauf in Himmelsau'n,
Die Heldenväter niederschau'n,
Und schwört mit stolzer Kampfeslust:
Du, Rhein, bleibst deutsch wie meine Brust!..
Lieb Vaterland, magst ruhig sein,
Lieb Vaterland, magst ryhig...

Наједанпут песма умуче, а мало по том одјекну вика:

— Овамо!... Овамо!...

Сљимак и Овчар прекидоше посао у коњушници, па са лопатама у рукама слушаху певање Немаца. Изненадна тишина, а по том вика зачуди их обојицу, али слугу нешто текну.

— Тркнидерте, газда — рече Мата, остављајући лопату — што ли то они вичу!...

— Пхи... онако им нешто праснуло у памет — одговори Сљимак.

— Овамо!.. — викаху они иза реке.

— Опет ви тркните — наваљиташе слуга — јер ја са својом ногом не могу стићи, а тамо нешто има...

Сљимак отрча ка реци, а за њим се, храмљући, вукао Овчар. Баш се пео на брдо, кад га стиже Андра, плачући:

— Шта је тамо?... Где је Сташа?...

До Овчарених ушију долетеше из далека неке

речи. Он застаде и чу снажан глас, који је викао преко воде:

— Тако ли ви пазите... пољска марво!

Тада се на коси од брежуљка појави Сљимак, држећи у наручју Сташу. Дечакова је глава лежала на очеву рамену, десна му је рука висила млитаво. Са обојице се цедила мутна вода.

Сљимаку су била модра уста и очи исколачене. Андра клизајући се на каљавом брежуљку, истрча пред њега.

— Шта је Сташи, татице?.. — узвикну уплашен.

— Удавио се... — одговори сељак.

Андра, стиснутих песница, притрча оцу:

— Јесте ли полудели!... — дрекну он. — Та ето вам га на руци...

И трже Сташу за кошуљу. Детиња глава паде ничице преко очеве руке.

— Видиш, да се удавио .. — прошапута отац.

— Ама шта ви причате — викао је Андра — па он тек што је био у дворишту!

Сељак не одговори ништа. Наслони опет Сташину главу на своје раме, па, спотакнувши се по некад, иђаше кући.

Пред тремом стојаше Сљимаковица. Једном се руком наслонила на корито, другом наткрилила очи, па гледа оне што иду.

— Но, а шта сте то учинили? — викну она — Шта је? Сташу опет снашло?... Тешко нама са тим Швабама и њиховим псећим певањем!... Опет је нешто пало на дете...

Приђе мужу и узевши Сташу за главу, говораше, а глас јој по каткад подрхтавао:

— Сташо... Немој ми тако превртати очи... Сташо, повратн се... погледај... ништа ти нећу... Магдо, дај воде!..

— Доста му је воде — прошапута Сљимак, једнако га држећи на рукама.

Жена се трже.

— Шта је њему? — питаше са све већим страхом — Што је он тако сав мокар?

— Зато што сам га извадио из воде..

— Где из воде?... — врисну жена — Из реке?..

— Из оне дубине иза брежуљка — одговори сељак. Тамо је вода до појаса, али њему је било доста ..

— Упао је!... — јекну мати, хватајући се за главу. Па што га онда држиш?.. Кад је пао, онда излијте из њега воду. Мато!.. Узми га за ноге... Изрните га... О, глупи људи!.. Смоље!..

Али се слуга не помаче. А она онда сама шчепа дете за ноге и оте га од оца. Сташа се обеси главом на ниже, рукама млитавим удари о земљу, а из носа му поцури мало крви.

Сад јој Овчар истрже дете и, узевши га око паса, однесе у собу на клупу. За њим одоше сви, сем Магде, која стаде бесвесно ходати по дворишту, па наједанпут рашири руке и истрча на друм, вичући:

— Спасите!.. Спасите Сташу!.. Ко у Бога верује...

За тим опет окрете кући, али не уђе у њу. Паде на земљану клупу, па, згрчивши се у клупче, бризну у грчевит плач, јецајући:

— Спасавајте!.. Ко у Бога...

У кући Сланмак упаде у оставу, сбуче гуњ и истрча пред кућу. Хтеде полетети, ни сам не зна куд; трчао је по дворишту напред и натраг, машући несвесно рукама.

Неки му унутрашњи глас викаше: „Оче, оче!. Да си ти брдо оградио плотом, дете се не би удавило!...“

А сељак је одговарао: „Нисам ја крив!... То су га Немци опчинили певаљем“.

На путу заклобараше кола. Мало застадоше

пред вратницама, па одоше даље. Иза куће се чу тежак ход и кашаљ: у двориште уђе учитељ, са штапом у руци, без капе.

— Како је дечку? — викну Сљимаку — Али, не сачекавши одговора, уђе у собу.

— Како је дечку? — упита с прага.

Сташа је лежао на клупи, мајка, седнувши поред њега, метнула му главу себи на крило, па шапуће:

— Мора бити да га по мало попушта, кад крв тече... И топлији је....

— Како је?... — понови учитељ, гурнувши Овчара.

— Зар ја знам?... — рече тихо слуга. Она вели да му је боље, а дете се никако не миче.

Учитељ баци штап у један крај, па приђе клупи.

— Дај ми гушчје перо — рече Андри.

Запрепашћено момче место одговора слеже раменима.

— Онда дај трску или какву цевчицу...

— Нема овде никаке цевчице — промрмља Андра.

Учитељ прегледа Сташу и нареди мајци, да се склони. Она се, послушна, уклони насред собе и, отворених уста, по некад јецајући, гледаше. Старац измаче клупу од зида, скиде са Сташе мокру кошуљу, па му за тим силом извуче језик и веза ликом за доњу вилицу.

— Исусе! Шта то он ради... — прогунђа мати.

Сљимак је овда онда загледао из дворишта кроз прозор; али се одмах трзао, не могући да гледа у модро тело свога сина.

Сада учитељ, наместивши Сташине руке дуж бедара, диже их горе, чак повише главе, па их по том опет враћа низ бедра. Опет их диже, опет спусти, и тако их дизаше и спушташе, да би тим кре-

тањем код детета изазвао дисање. Сљимак је то гледао кроз прозор, запањени је Андра стајао крај камина, мати је јецала. Најзад, немогући да се савлада, жена здера повезачу, па ухвативши се за косе, поче лупати главом о зид, јечећи:

— Ох, зашто сам те донела на свет!.. Па зашто си се и родио?.. Дете као злато, толике је болести издржало, а сад погле... сад се удавио!... Мало час је био у овој соби... сви смо га видели, и гледајте — удавио се!.. О милостиви Боже, зашто си ме овако тешко казнио?... Да ми дете погине као штене, у каљузи, без спаса... без икака спаса!...

Она се сроза низа зид на колена, и клечећи јецаше гласом који душу раздире.

Скоро је пола сата учитељ радио, да поврати Сташу. Кретао му је руке, притискивао груди и слушао, неће ли закуцати срце. Али дете не даде знака од живота. Тада стари учитељ, видевши, да не може ништа учинити, покри дете једним чаршавом, прекрсти се, очита оченаш — па изиђе из куће. За њим изиђе ћутљиви Овчар.

У дворишту стаде пред учитељаСљимак. Изгледао је као пијан.

— Што сте дошли овамо, господине учитељу?.. — говорио је сељак промукло. — Зар вам је још мало несреће!... Убили сте ми дете својим певањем, па шта хоћете више?... Да му упропастите душу, док још није отишла на онај свет; или да нас, који смо остали у животу, прокунете да сви пропаднемо?...

— Шта говорите ви, Сљимаче?... упита учитељ, гледајући у њега пренеражен.

Сељак стаде вртети главом и размахивати рукама, као да не може да дише.

— Немојте се љутити, господине — рече он. Ви сте добар човек, ја знам... Бог вас наградио...

И изненада пољуби учитеља у руку.

— Али идите сад одавде... Он је због вас, Немаца, погинуо, мој Сташа!... — продера се сељак. — Једном сте га опчинили, те се само онесвестио; а сад сте употребили таку моћ, да ми се удавио...

— Човече!... — узвикну учитељ. — Шта ти говориш?... Ваљда ми нисмо хришћани као и ти?.. Зар се не крстимо од сотоне и његових послова као и ви?...

Сељак му гледаше право у очи, махнитим погледом.

— Па онда што се удавио?..

— Могао се оклизнути. Зар ја знам?

— У удољини је вода тако плитка, да би он из ње искочио... Али га је онесвестило ваше певање... То га је други пут онесвестило... Зар није, Овчару?

Овчар климаше главом.

— Можда је дечко често имао грчеве? — упита учитељ.

— Никад.

— И никад ни од чега није боловао?

— Никад.

Овчар је вртео главом.

— Он је од зимус болестан — рече слуга.

— Ај? — упита Сљимак.

— Истину велим — настављаше Овчар. — Од како оно зимус назебе, те је лежао читаву недељу дана, Сташа је боловао. Кад потрчи стотину корака, замори се, и одмах вели: „Мато, гуши ме!..“ А кад је једанпут пролетос устрчао на брдо, кад сам ја тамо орао, мркла му је била и свест. Морао сам ићи на реку по воду и повраћати га.

— А и онда — настављаше Овчар — кад су Немци бирали место за кућу, Сташу није онесвестило њино певање, него што је брзо устрчао на брдо и уморио се.

— Па ти ништа за то нисн казивао! — прекиде га Сљимак.

— Казивао сам газдарици, али се она одмах обрецну на мене: „Шта ти знаш?.. Целога си века само за говедима ишао, глуп си, а говориш као доктор...“

— Ето, видите — рече учитељ. — Дечко је јамачно боловао од срца, и то га је, јадника, убило. Ма где да је пао, у воду или на земљу, он би умро, ако му је срце престало... Нисмо томе криви ни на наше хришћанске молитве.

Сљимак је пажљиво слушао, и постепено као долазио к себи.

— Можда је и тако — мрмљао је. — Можда је Сташа умро својом смрћу...

Куцну у прозор и позва жену из собе. Она се одмах појави на прагу.

— Шта је? — рече, трљајући очи, надувене од плача.

— Што ми ти ништа нисн казивала, да је Сташа од зиме боловао? Није могао да трчи; а кад се умори онда, та гуши и пада у несвест.

— Дабоме да је боловао — одговори му она — али шта би му ти помогао?

— Не бих му помогао, али је дете свакојако смрт чекала.

Мајка стаде тихо плакати.

— Да отме да од смрти не би утекао — рече, јецајући — овако или онако. А данас ју је, јадник, на овој бури слутио, јер је ишао по собн као ван себе и правијао се уза све нас... О, да ми је то пало на памет, не бих га ја пустила из куће... У подрум бих га затворила... Ишла бих за њим, куд год би се макао...

— Па и у кући би умро, кад би му дошао час — рече учитељ.

— Тако је — уздахну Сљимак. Кад мислити-

ви Бог позове кога себи, не могу га задржати ни отац ни мати.

Учитељ оде, а тужни родитељи остадоше у дворишту са Овчаром, уздишући и поплакујући. У душе им је већ ушла преданост вољи Божјој, те су говорили међу собом и са слугом, како без Божје воље чак ни оваком детету неће спасти ни длака с главе.

— Па ни зверињу се ништа не дешава без Божје воље — говорио је Сљимак. Колико пута на зеца пуцају, колико паса пусте на њега, и он побегне здрав. А дође ли му само час — погинуће у чистом пољу. Ухвати га прво псето на које наиђе или га пастир погоди каменом посред чела, па крај.

— Као и мени — рече Овчар. И пуна ме кола дрва притиснула, и у болницу ме дали, и посла нисам могао да нађем, па ето живим, јер ми час још није дошао. А кад наиђе, умрећу, па да се сакријем у олтар.

— И не само ти — додаде Сљимак. Највећи господин, најбогатији великаш, па да се затвори у зидан дворац са гвозденим капцима на прозорима, не може побећи од смрти, кад му дође време, Тако и Сташа...

— Ej, детенце моје!.. Радости моја!.. — заплака мати.

— Оно, радости од њега не би било — рече Сљимак. — Он ни говеда није могао чувати.

— Богме није... — рече Овчар.

— Нити би ти пошао за плугом...

— Богме не би...

— И сељак не би био никакав...

— Никакав, дабогме. Није имао ни снаге ни здравља.

— Он је већ сад био тако особито дете — говораше Сљимак. Газдинство га није ни мало за-

нимало, само је шврљао по кланцима или крај реке, гледао и размишљао...

— Или је говорио сам са собом — упаде Овчар — или се разговарао са травом и птицама. Нисам ли један пут ја баш чуо — уздахну — па сам говорио: „Нећеш се ти, јадниче, одржати!.. Међу господом би постао велики човек, али међу сељацима — нема ти дуга века...“

Тако су тумачили сељаци непојмљиви Божји суд. О сунчеву заласку домаћица изнесе карличицу млека и хлебац, али нико не окуси. Прво се Андра, тек што се дотакао јела, заплака и побеже у кланце, а Сљимак и не погледа јела. Па и Овчар, ништа не дирнувши, оде у коњушницу, мрмљајући:

— Боже мој, такав господар, такав наследник!.. Имао би по оцу пет јутара земље, па се опет уларио! А ја?..

У вече Сљимак пренесе Сташу у ложницу на постељу. Мајка му метнула два тројака на очи да се склопе, и пред Богородицом запалила кандило. Родитељи с Андром и Магдом полегаше на земљу у соби; али нису могли заспати. Лиска је целу ноћ арлукао, Магда је имала грозницу, а Андра се сваки час дизао са сламе и загледао у ложницу, јер му се чинило, да се Сташа пробудио и помакао.

Али се Сташа није мицао.

Чим се свану, Сљимак стаде градити сандук. Градио га је цео дан: тесао даске, глачао, закуцавао, па се чисто осмехну, што му тако лепо испада столарски посао. Али кад се сети: какав је столар — обузе га толика жалост, да остави рад, па истрча на друм, незнајући ни сам куда трчи.

Трећи дан упреже Овчар коње у кола и метнувши на њих сандучић са Сташом, лагано потера селу, у коме је црква. За колима су ишли Сљи-

Тројак — три земљана суда састављена у једно

мак са женом и Магда, а најближе колима Андра, који, придржавајући сандук, да се не љуља, ослушкиваше, неће ли се драги брат пробудити или проговорити. Два три пута и куцну у сандук

Али је Сташа ћутао. Ћутао је, кад су стигли пред цркву и попа га покропио освећеном водом. Ћутао, кад су га одвезли на гробље и тамо са сандуком спустили на земљу. Ћутао, кад му је рођени отац, помажући гробару, копао гроб, а Андра се и мајка плачући праштали с њим последњи пут. Ћутао је и онда, кад су му тешке груде земље стале падати на сандук...

Чак се и Овчар расплакао. Сљимак се само обрте и покри лице гуњем, као римски сенатор, нехотећи да други виде, како он плаче.

И у тај мах нешто шапутало срцу: „Оче, оче! Да си ти био брдо заградио плотом, дете се не би удавило.“

Али је Сљимак одговарао: „Нисам ја крив, он је био за умирање, па је и умро, кад му је наишао смртни час...“

IX

Настаде јесен. Место жутих њива црнеле су се тужне стрњике, по кланцима се црвенело шибље, роде са житница отишле на југ.

У шуми, ако је која гдегод остала, једва видиш птицу, у пољу једва где човека; само по негде, на немачкој страни, неколико жена у плавим сукњама окопавају остатак кромпира. Па и на железници су завршени крупни радови. Насипи су подигнути, копачи и зидари се растурили по свету, а место њих су се јављале локомотиве, које су довозиле шине и прагове. С почетка се видео на западном крају насипа само црн дим, као у ракијашници; после неколико дана се међу жутим бре-

жуљцима помаљао димњак, а мало доцније — димњак, намештен на грдно великом казану. Казан је ишао сам, без коња, на колима, и још је за собом вукао неколико кола, натоварених дрвима, гвожђем и људима. Где год би се зауставио, ту би људи скакали на земљу, метали на насип дрвене гредице, за дрво закивали шине, и казан би опет пошао напред.

Овчар је сваки дан гледао тај посао, па једном рече Сљимаку:

— Погледајте како је оно вешто!... Док је низ брдо, спуштају товар без коња. Јер и што би се стока морила за то?

Али једнога дана казан са низом кола стаде према кланцу. Људи су скидалу шине и гредице а он се пушио и бректао. Стојао је скоро пун час и Овчар га је гледао скоро пун час, мислећи: како' ће га сад кренути с места?

Наједанпут, на слугино највеће чудо, казан страховито писну, и пође натраг с колима, без ичије помоћи. Сад се тек Мата као кроз сан опомену, да су му галицијски жетеоци причали о машини што иде сама. Чак су му онда попили и новац, за који је требало да купи чизме.

— Истина је да иде сама, али се и вуче као стара Собјесковица — тешио се Овчар. Али је у срцу осећао и мислио, да оваке туђинске направе неће овом крају донети добра.

Па и ако је рђаво мислио, добро је погодио, јер, у исти мах, са првом локомотивом, у околини насташе дотле нечувене крађе.

Од ленаца који се суше на огради, и резервнога коља у дворишту, па до живине по шупама и коња по коњушницама, све је то неко крао. Насељенику Гедеу је из оставе однета полутка сланине; газда Мартинчака су, кад се мало напит враћао са црквене славе, неки нагарављени људи

избацили из кола, па се они одвезли некуд, ваљда у пакао. Чак су и сиротога кројача, Јојну Слепога Миша, напали у шуми и отели му крваво зарађене три рубље.

Ни Сљимаку није прва локомотива донела добра. Хране за стоку је било тешко купити; а жито му опет није нико тражио, неколико чабрица масла му је лежало у подруму непродато, а живину су јели сами, јер ни за то није било купаца. Целу сеоску трговину са железницои и са варошицом преузели су Немци; нико више није хтео ни да погледа сељачко масло и бели смок.

Седео је дакле Сљимак у соби, без посла (где да ради, кад је нестало двора?), седео је крај пећи, пушио лулу и мислио: зар ће свагда бити овако тешко за село? зар више никад трговац неће доћи к њему за жито, јаја и масло? зар никад неће престати крађе? А за то време док је он тако паметно претресао сваку ствар, Немци су са својим производима ишли неколико миља у разним правцима, и све продавали. А и лопови су опет крали где год се ко није сачувао, или није метнуо на зграде јаке браве.

— На зло се окреће! — говорила је Сљимаковица.

— Тхе... Поправиће се то некако — одговарао је сељак.

Јаднога су Сташу по мало заборили. По некад би само мајка метнула једну кашику више, па би, опазивши то, обрисала очи кецељом. Или би Магда, зовући Андру, у брзини га назвала Сташом. Или би Лиско по некад оптрчавао зграде, као да некога тражи, па, ненашавши, наслањао њушку на земљу и лајао. Али се то дешавало све ређе.

Андра је нај јаче осећао братовљеву смрт. Због тога није волео чак ни да седи у соби, те је, кад није било посла; шврљао по њивама. Шврља-

јући свраћао је по некад у насеобину, староме учитељу, а тамо је из радозналости загледао у књигу. Знао је већ скоро половину слова, те га је учитељ без муке научио и осталим; а кад је научио целу азбуку, онда му је учитељева кћи, забаве ради, показивала читање. И момче је сricало, грешећи по некад намерно, да би га она поправила, или би заборавио и по неко слово, да би га она, нагнувши се над књигу, додирнула руком.

Кад једном донесе кући буквар и показа што зна, обрадована Сљимаковица посла учитељевој кћери две кокошке и тридесет јаја, а Сљимак сретнувши учитеља, обећа му дати пет рубаља, кад се Андра почне молити из књиге, а додаће десет, ако деран научи писати. Захваљујући томе, кад настаде јесен, Андра је ишао сваки дан и по неколико пута дневно у насеобину, па је тамо или учио или, ма и кроз прозор, гледао учитељеву кћер и слушао јој глас, што је по мало љутило једнога радника, а и Хамерове.

У мирно би доба то Андрино трчкарање пало у очи Сљимаку и Сљимаковици; али су они сад били заузети нечим другим. Сваким су се даном уверавали, да сена имају сувише мало, а кр ава сувише много... Нису говорили, али су сви о томе мислили. Мислила је домаћица, видећи све мање млека у каблу и Магда, која је, обузета рђавом слутњом, сваки дан миловала краве, и Овчар, јер је он од коња одузимао по руковет сена, да га да кравама. Али је вала највише мислио Сљимак, јер се често заустављао пред шталом, и уздисао.

Тако је сазревала невоља у општем миру, који је нехотице прекинио сам Сљимак. Једне ноћи он изненада скипи с постеље и седе на клупу.

— Шта ти је Јозо?... — упита га жена.

— Хуј!... Сањао сам, да нам је сена сасвим нестало, те нам је сва стока поцркала...

— У име Оца и Сина.,. Далеко од нас било!..

— Оно, за петоро нећемо имати сена, ту не помаже ништа — рече сељак. Мислим од сваке руке, али све је узалудчо...

— Па шта мислиш?

— Зар ја, јадан, знам?

— Како би било...

— Да се прода једно?... — довршн Сљимак.

Реч паде. После два дана, свративши у крчму за ракију, Сљимак наговести Јосељу о крави, а одмах у понедељник из варошице дођоше два месара.

Сљимаковица није хтела с њима ни да говори, а Магда удари у плач. Мораде, дакле, да изиђе Сљимак.

— Но, шта је то, газда? — рече један од месара — хоћете ли продати краву?

— А знам ти ја...

— Коју? покажите само.

Сљимак ћуташе, те се мораднумешати Овчар...

— Кад се већ мора да прода, онда Лисуљу..

— Па изведите је — наваљиваше месар.

Мата оде у шталу и мало по том изведе једну краву. Она је изгледала зачуђена, што је изводе тако у невреме.

Месари разгледаше Лисуљу и, проговоривши нешто јеврејски међу собом, запиташе за цену.

— А зар ја знам? — одговори Сљимак.

— Да не говоримо много. И сами видите да је говече маторо. Даћемо петнаест рубаља.

Сљимак опет заћута, те га Овчар мораде заменити и у погађању. Јевреји су се дерали до неба, заклињали се, вукли краву на све стране, па најзад, посвађавши се, истурише осамнаест рубаља. Један намаче марвинчету конопче на рогове, други га ошину штапом по сапима, па — пођоше.

Крава, ваљда осетивши мирис од крви, не

хте се макнути с места. Она прво окрете штали, али је месарн одвукоше другу; за тим мукну тако жалостиво, да Овчар побледе; па се најпосле одупре свима ногама о земљу, гледајући у Сљимака превртнутим очима, у којима се огледаху жалост и страх.

Из куће се чуо Магдин плач; газдарица није смела погледати у двориште, а Сљимаку се чинило, да му запенушено и задихано говече шапуће:

— Газда, та погледајте шта чине са мном ови Јевреји.. Па они хоће да ме одавде одведу и закољу!... Шест година сам била ваша и поштено сам вам радила што год сте хтели. Па заузмите се за мене сад, у овакој невољи!... Газда!... Газда!...

Сљимак је ћутао. Тада се једна крава, видевши да је ништа неће спасти, последњи пут обазре по дворишту, и — пође вратницама.

Кад је била на другу, гацајући по блату ка варошици, пође за њом Сљимак. Пипао је повдаље гужвао у руци чивутске новце и мислио:

Куд бих ја тебе продавао, хранитељко наша, да се не бојим за све?... Нисам ја крив твојој невољи. Бог се милостави на нас нељутио, па једно по једно шиље у смрт...

С времена се на време крава, као да још не верује, осврtала иза себе, на кућу. Тада је Сљимак опет полазио за њом и колебао се: да ли да врати Јевреjима новац и одузме марвиче? Спасао би краву, чак би и доплатио, кад би му у том тренутку неко дао сена за зиму.

На мосту се сељак заустави, и наслоњен на ограду, несвесно гледаше у воду. Ето, покварило се нешто у имању!.. После нема, жито нико не купује, летос му погибе сни, јесенас гине говече, а шта ће донети зима?...

И опет му прође кроз главу:

— Још бих и сад, јадну, могао откупити!... Довече ће бити доцкан.

Наједанпут иза себе чу глас старога Хамера.

— Да не идете до нас, газда?

— Пошао бих — одговори Сљимак — кад бисте ми хтели продати сена.

— Ни сено не може помоћи — рече старац с лулом у зубима — јер сељак међу насељеницима не може опстати. Него ви продајте имање, па ће и мени и вама бити боље.

— Нећу.

— Сто рубаља ћу дати за јутро!...

Сљимак скрсти руке од чуда и, поклимавши главом, одговори:

— Јесте ли ви, господине Хамере, полудели, шта ли?... Мене је жао, што сам због вас морао да продам краву, а ви још тражите да вам продам све, цело имање! Па ја бих остао мртав на прагу, кад бих се морао селити из куће; а већ, ако бих прешао праг, онда бисте ме морали право на гробље. Вама, Немцима, одселити се из места није ништа, јер сте ви луталачки народ, данас овде сутра на другом месту. Али је сељак још непомичан као онај камен крај пута. Ја овде познајем сваки кут, свуда бих могао по мраку отићи, сваку сам груду земље својом руком преврнуо, а ви ми велите: „Продај, па иди у свет!“ Па куда ћу ја, кад ја, и кад морам само отићи иза села у коме је црква, не умем да се макнем и плашим се, јер ми је све непознато. Погледам шуму — друкчије изгледа него овде; погледам шибљак — онакав код нас нисам видео; земља је исто тако друкчија, па и само сунце излази и залази друкчије него код мене. А шта бих ја радио са женом, шта с дететом, кад бих се морао одавде кренути? А шта бих рекао, кад би ми на пут стали преци, велећи: „За Бога, Јозо, где ћемо те тражити, кад нам у чистилишту

досаде муке, и да ли ће твоја молитва наћи наше гробове, кад одлазиш некуд на крај света?....." Шта бих ја њима одговорио; или и Сташи, који је овде због вас главу изгубио?

Хемер, слушајући га, дрхташе од гнева; у мало не баци лулу на земљу.

— Шта ми ти ту пагваждаш! — повика он — зар је мало ваших непродавало имања, па отишло у Волин, где су господа? Отац ће да му дође после смрти!... Је ли ко то чуо?... Гледај, да због упорства и ти не пропаднеш и мене не упропастиш. Због тебе ми син пропада, новаца немам за отплате, суседи ми досађују... Зар ти мислиш, да је у твоме грубоме брду закопано благо? Хоћу да купим земљу, јер је ту најбоље место за сувачу. Плаћам сто рубаља, нечувену цену, а он ми прича, како на другом месту неће моћи живети!... Verfluchter!...

— Љутили се ви, не љутили, ја имање нећу продати.

— Продаћеш га ти — одговори Хамер, претећи песницом — али га ја онда нећу купити!... Годину нећу вама нећеш саставити...

На се обрте и упути кући.

— А твоје дериште нека ми се не довлачи у насеобину — рече, застанувши. Нисам ја за вас довео учитеља...

— Чудна ствар и јес! Неће баш ни иби, кад му жалите и ваздуха у соби — прогунђа Слимак.

— Јесте, не дам му ни ваздуха! — праскаше Хамер. — Отац је глуп, па нека и син буде глуп.

Разиђоше се. Сељак је био толико љутит, да му више није било жао ни краве.

— Нека је заколу, кад је тако — мислио је он. Али сетивши се, да једно говече није криво његовој свађи са Хамером, узлахну.

У кући чу плач. То Магда плаче, што јој до-

мањица отказује службу. Сљимак, ћутећи, седе на клупу, а жена говораше девојци:

— Хране ти код нас не би недостало, то је истина; али од куда да нађем новац на најам и за Нову Годину? Помисли и сама, растеш велика, по Новој Години требало би да ти се повиси плата, а код нас је нећеш добити, чак никакву. У осталом за тебе сад нема ни посла, пошто смо краву продали... Отиди ти, дакле, сутра или прекосутра стрицу — настављаше домаћица — кажи му, каква је невоља код нас: како се ништа не продаје, како нема зараде, да смо краву морали дати месару. Кажи му то, па га замоли, да ти нађе бољу службу. Што пре, то боље. А ако нам кадгод милостиви Бог помогне, ти ћеш се вратити...

— Аха! — шану Овчар, слушајући иза кута — Кад се једном оде, више се не враћа...

А за тим додаде:

— Брзо ће се код вас, чини ми се, завршити и моје царство. После краве Магда, после Магде — ја.

— Е... ти, Мато, можеш седети — прекиде га домаћица. Око коња мора увек некога да буде, а ако ти једне године и не платимо, добићеш друге. С Магдом је друго. Она је млада, тек што је настала на свет, па што би венула у невољи?

— Оно, тако је — потврди Овчар, пошто се промисли. — И ви сте добри људи, што сте у такој невољи најпре помислили, да не кварите срећу дево ци.

Сљимак је ћутао, дивећи се жениној памети, која је одмах оценила, да Магда нема код њих шта радити У исти га мах обузе страх, кад помисли, како им се кућа брзо растура. Читаве су године радили за трећу краву и слушкињу, а сад је једна једина била довољна, да обе истера из куће.

— Или да се латим столарскога посла, или да запитам попу шта да радим, или — ни сам не

знам... Него, куд би се попа са мном разговарао! Баш и кад бих купио свету службу за добар савет, попа ће службу одслужити, а савета неће дати. Како би га и дао? Можда ће се то, на крају крајева, и само окренути. Јамачно ће се само обрнути. Господ Бог милостив је као отац: кад почне бити, он бије, ма ти молио, кукао, бије, докле рука не заболи. А после на човека шаље милост, само ако стрпљиво отрпи...

Тако је Сљимак премишљао, па запали лулу. Жао му је било Магде, још више краве, сети се љиваде и Сташе, бојао се Немаца, али — шта је могао чинити? Да стрпљиво чека, докле се само не окрене.

Чекао је дакле.

У почетку новембра Магде већ није било код Сљимаковић; отишла је стрицу, а од стрица у нову службу. Чак се за њом и место у кући охладило, па се и сама домаћица по некад питала: је ли истина да је у овој соби био неки Сташа, да се око овога огњишта врзла нека Магда, да је у штали стојала трећа крава?...

Међутим су се у околини множиле крађе, а Сљимак се сваки дан канио, да у варошици купи скобле и катанце за зграде, или да отеше засовнице и њима сва врата њима затвара.

— Краду други, па могу покрасти и мене — мислио би, и по некад пружао руку за секиру, хотећи бар да начини кључаоницу. Али би се одмах показало, да је или секира сувише далеко, или су му руке сувише кратке, те је — батаљивао.

Други би пут, наслушавши се о злочинима, навлачио гуњ и отварао ковчег, у коме су били новци, да купи скобље. Шта вреди, кад га и на саму помисао да потроши неколико рубаља у овом тешком времену, заболи само срце. Брзо, дакле, са-

крије новац на дно и скине гуњ, да га не наводи на искушење.

— Треба чекати — говорио је — до пролећа. Дотле ће нас милостиви Бог сачувати од штете; а на послетку — сачуваће Овчар и Лиско. Охо, они су лакосани...

Као у потврду томе мишљењу, Лиско је арлукао и лајао по целу ноћ, а Овчар је по неколико пута ноћу устајао и, огрнувши се гуњем, шетао по дворишту.

Једне врло мрачне ноћи, када је из неба падала киша, а на земљи било блата повише чланака, Лиско наједаред појури ка кланцима и стаде силно лајати. Овчар ђипи са сламне постеље и, оценивши по пасјем налетању, да има некога иза житнице, пробуди Сљимака. Обојица се наоружаше коцем и секиром, па, посрћући по блату, пођоше за псом, који неколико пута скавикну, као да га је неко ударио.

— Лопови — шану Мата. У исти мах се чу ход, као да двојица носе нешто тешко.

— Држи!.. држи!.. — викали су они Лиску, који, осећајући за собом своје господаре, кидисаваше све жешће.

— Да ударимо на њих — упита Мата Сљимака — или да их оставимо на миру?

— Кад не знам колико их је — одговори Сљимак.

У том тренутку од Хамерове насеобине сину светлост, а на другу се разлеже коњски топот и вика:

— Хватај! Држи!...

— Овамо!.. — повика Овчар, а Сљимак зашавши за житницу, викну:

— Хеј ви! Који сте?!.

Тада на двадесет корака од њега паде нешто тешко, а из помрчине одговорише:

— Почекај се, швапски стражару!.. Знаћеш који смо...

— Држи га!... — викну Сљимак.

— Удри га! — викну Овчар.

И полетеше насумце кланцима. Али лопови побегоше у клисуре, псујући Сљимака.

Одмах докасаше Немци на коњима, а Андра истрча у двориште с лучем. Сви се скупише иза житнице, и при црвеном сјају луча нађоше у блату заклана вепра.

— Где наш вепар! — повика Фриц Хамер.

— Украли вам? упита Сљимак.

— Убили и украли, ма да је у кући горела лампа.

— Смеле животиње! — прогунђа Сљимак.

— Ми смо мислили — рече с коња Хамеров слуга — де то ви крадете.

Па се стаде смејати.

— Лепо нам захваљујете на помоћи! Да Бог да вас... — рече Сљимак.

— Хајдемо за њима — говораше наљућени Фриц — можда ћемо ухватити некога.

— Па идите — одговори љутито Сљимак. Видиш ти њих!. Код куће говоре, да ми крадемо, а овамо моле, да им помажемо.

— Да идем с њима, татице — мољаше Андра.

— Враћај се кући, па и Лиска вуци — прасну отац. Спасли смо им толиког вепра, због тога нам и лопови прете, а они веле, да смо ми крали!..

Фриц Хамер их је стишавао, па је чак изгрдио слугу; али се сељаци вратише кући. До душе на њихово место дођоше неколико људи из насеобине; али је Хамер већ изгубио вољу на потеру, те Немци узеше вепра, па се по мраку и блату вратише на свој мајур.

После неколико дана дође полицајац, саслуша насељенике, испита Сљимака походи Јосела, претресе кланце унакрст, ознојя се, искала, али — никога не нађе. Али је из тога истраживања ипак

извео врло разложан закључак: да су лопови одавно утекли. С тога, наредивши Сљимаковици да метне у кола лончић масла, и жуту кокошку са црним бобицама, врати се кући.

Краће за неко време престаше; али је Сљимак, сећајући се претња, непрестано мислио — да на зграде треба метнути скобле, а на коњушницу и шталу засовнице од коља. А удесивши све у својој глави, чекао је, кад ће му доћи воља да купи гвожђе и отеше коље. Оба је посла одлагао с дана на дан, сећајући се пословице: „Што је брзо то не ваља," и чекајући или боље расположење или лепше време.

— Скобле купити треба — говорио је — али зашто пропастити чизме по оваком блату?

Међутим дође зима. По бреговима нарасте кожух с лакта дебео, Белицу покри лед, тврд као кремен, путеви се поравнише, гране на дрвећу Бог обуче у нежне кошуљице, а Сљимак је још размишљао о засовницама и скоблама. Пушио је лулу за лулом, те је соба била пуна дима, пребацивао ногу преко ноге, или, седећа за столом, наслањао главу час на леву час на десну руку, и размишљао, само размишљао. И баш кад је био у другој половини свога размишљања, упаде једно вече Андра у собу, врло промењен. Мајка, заузета око огњишта, не обрати пажњу на дерана, али отац, и ако је у кући било мало светлости, виде, да је на Андри поцепан гуњ, да има чворугу на челу и модрице испод очију

Сљимак, као нехотице, разгледа са свих страна задуваног Андру, домисли своје мисли, истресе лулу, пљуну, па рече:

— Чини ми се, дете, да те је неко млатнуо?.. И то сигурно три пута...

— Ја сам њега боље млатнуо — одговори намрштено Андра.

Мајка је тај мах била у трему, па и не чу одмах разговор. А на отац се није журио с испитивањем, јер је баш чистио жицом запушени чибучић. Тек кад га продува, упита даље:

— **А ко те то тако почастио?**

— Она лопужа Херман — прогунђа Андра, мрднувши плећима, као да га нешто уједа.

— Онај код Хамера? — питаше отац.

— **Дабогме да је он.**

— А шта си ти радио код Хамера, кад ти је забрањено да идеш тамо?

— Онако сам загледао код учитеља кроз прозор — одговори поруменевши дечак, па брзо додаде:

— А он ти, шваиско колено, и лете из кухиње, па се дере: Шта, разгледаш кућу, лопове?" — „Шта сам ти украо?" — велим ја. — „Још ништа — вели он — али ћеш сигурно украсти." — И одмах виче: „Одмах отатле, јер ћу ти потуцати зубе!" А ја кажем: „Па пробај!" А он: „Ево, пробао сам!" А ја: „Хоћеш ли још једном?" А он: **„Ево још једном..."**

— Брз Шваба! — промрмља Слимак. А ти њему **ништа?**

— Шта сам имао да му урадим? — наљути се Андра. Дохватио сам једну цепаницу и мазнуо га овлаш по глави... Може бити два пута, но нека буде и три пута. А онај ти се подлац одмах изврте на земљу и стаде да му тече крв. Хтео сам још да му додам за претварање, али из куће излетеше они други. Чак је Фриц имао пушку у руци, те ја **побегох.**

— **И не стигоше те?**

— Охо! Да ме стигну, кад сам ја трчао као зец.

— Да Бог сачува са овим сеиром! — рече мати саслушавши причање. Још ће га некад Швабе убити.

— Шта му ја могу! — одговори отац. Он је бржи од њих, па ће им свагда побећи...

Он напуни лулу, на опет стаде мислити о лоповима, скоблама и засовницама.

Али сутрадан, у само подне, дођоше пред Сљимаково двориште Фриц Хамер, његов брат Вилљем, и слуга Херман, с главом тако увезаном крпама, да му се једва видело једно око. Стадоше сва тројица на путу, а Фриц викну Овчару.

— Хеј ви, кажете газди, да изиђе до нас.

Сљимак чу вику, па истрча на врата, закопчавајући журно уз пут појас на кошуљи.

— Шта хоћете? — упита их.

— Идемо суду, да тужимо тога разбојника! — викаше нељућени Фриц. — Ево, гледај, како је осакатио Хермана!.. А ево ми овде лекарскога уверења, да су ране опасне — говораше, показујући сељаку табак хартије. Поседеће у апсу тај ваш Андра...

— Прохтело му се, да се удвара учитељевој кћери!... Удвараће се сад у апсу!... — мрмљао је нејасно Херман, јер му је на устима био двострук завој.

Сљимак се мало уплаши.

— Требало би да вас је срамота, што за такву глупост идете суду. И Херман је ударио дерана два три пута по зубима, па ми нећемо да се тужимо.

— Аха! Ударио сам, јесте — муцао је Херман. А где су му знаци?... Где лекарско уверење?..

— Красни сте ви! — говораше Сљимак. — Кад смо вам спасли вепра, онда нико не каза полицајцу, да смо га ми спасли; а кад је деран из шале швиђнуо Хермана штапићем, ви одмах трчите суду...

— Код вас може бити вепар вреди колико и човек — одговори Фриц — али код нас није слободно

човека сакатити... Кад поседи у затвору, одучиће се од боја, геачина једна!

И њих тројица одоше у општину.

По том догађају Сљимак заборави на лопове, скобле и засовнице; али стаде размишљати: шта ће суд учинити с Андром? И често је призивао на саветовање Овчара.

— Знаш, Мато — говорио је — ја рачунам, да, кад у суду метну овакога малога Андру поред великога Хермана, дерана, може бити, неће осудити?..

— Сигурно га неће осудити — потврди слуга.

— Ипак је — настављаше Сљимак — занимљиво, колико га могу осудити за бој?

— На неће му главу скинути — одговори Овчар — чак га неће много ни осудити. Знам кад је Шимон Кравчик премлатио Војтека, онда је Шимон одлежао две недеље у затвору. А кад је Потоцкова, она Андрина, окрвавила лонцем Макољонгову, осудили су је само, да плати казну.

Сљимак се промисли, па рече:

— Дабогме, тако је. Па и код нас су се људи били, а ниједан није отишао у затвор. Само се бојим да Немац не буде скупљи од сељака.

— Што ли буде скупљи онакав неверник?

— Ама опет... Помисли само како њих сам полицајац обилази. Ни са Грлобом неће онако лепо да разговара као са Хамером.

— То је истина. Али ће вам и полицајац, пошто се обазре, казати у четири ока, да је Немац ништарија.

— Немци имају свога цара — рече Сљимак.

— Али њихов цар поред нашега не вреди ништа. Ја то знам добро, јер, кад сам био у болници с једним војником, он је увек говорио: „Каки он!..“

Последња примедба умири мало Сљимака. Ипак је једнако мислио о казни, на коју може бити осуђен Андра, а у прву недељу оде са женом и

сином цркви, да чује мишљење од људи, боље познатих са судовима.

У кући остао Овчар, играјући се са нахочетом и пазећи лонце на огњишту.

Било је већ прошло подне, кад у дворишту Лиско оштро залаја. Пас је лајао, као да се са неким јури. Овчар погледа кроз прозор и пред кућом угледа непозната човека у варошком оделу. Имао је дугачак капут, постављен зечјом кожом и рињу капуљачу на глави, због чега му се видело врло мало лица.

Слуга изиђе пред кућу.

— Шта тражите?

— Смилујте се, газда — одговори непознати — спасите нас у невољи. Ту близу, иза ваше куће, поломиле нам се саонице, па не могу да их оправим, јер су ми ноћас украли секиру.

Овчар га гледаше неповерљиво.

— Јесте ли из далека? — запита га.

Шест миља одавде. Пошао сам са женом у род, има још четири миље. Даћу вам добре ракије и кобасица, ако ме спасете

Кад помену ракију, Матино неповерење попусти. Он заврте главом неколико пута, протегли се, па најзад, хотећи да спасе ближњега, остави нахоче у соби и са секиром пође за путником.

Одиста, недалеко од дворишта стојаху саонице са једним коњем, а на саоницама се згурила жена, још боље увијена од мужа. Видевши Овчара, жена га плачним гласом стаде благосиљати, а путник поступи још боље, јер одмах наздрави Мати из велике боце.

Слуга, пошто се обичаја ради мало нећкао, повуче из боце, док му се очи не засузише, па стаде оправљати саонице. На њима није било много посла, свега око пола часа: али и поред тога, захвалност путника према слузи није имала граница. Жена даде

Овчару комад кобасице и четири переца, а њен муж беше толико тронут, да узвикну:

— Прошао сам, вала, доста света, али нигде нисам наишао на тако честита сељака, као што сте ви, брате. Зато ћу вам оставити спомен. Немате ли неку боцу?

— У кући бих можда могао наћи — одговори Мата од радости непоузданим гласом, домишљајући се, да ће му оставити ракије,

Путник гурну жену са седишта, па извади прну боцу од дебела стакла.

— Хајдемо — рече слузи. Ви ћете ми за услугу дати неки клинац, за случај ако би саонице опет фалиле, а ја ћу вама за вашу помоћ дати пиће, према коме је ракија ништа!... Јер у њему има и ракије и лекарије.

Ишли су живо кући, а непознати говораше:

— Заболи вас глава, заболи трбух — испијте чашицу овога пића. Не можете да спавате, или вам је тешко, или вас ухвати грозница, а ви одмах скините мога пића, па ће болест бити као руком однета. И чувајте овај напитак, немојте га давати ма коме, ово је реткост. Још га је мој покојни деда научио правити од калуђера из Радечњице. Чак и од урока он помаже скоро исто онако добро као богојављенска водица.

Стигоше у двориште. Мата уђе у кућу за клинце и боцу, а путник остаде у дворишту, разгледајући немарно зграде и бранећи се од Лиска, који је бесно лајао на њега У другим би приликама овај псећи гнев можда пао у очи Овчару, али је било тешко сумњути на госта, који му је за мали посао дао ракије, кабасица, и још обећао чудотворнога напитка. Изнесе дакле слуга једну бокасту боцу, и смешећи се, пружи је путнику; а он му насу за литру и по напитка, опоминући га да

не даје ма коме, а и он да га узима само у значајним приликама.

На послетку се опростише. Незнанко оде саоницама, а Овчар затисну своју боцу крпицом и сакри је у шталу, под јасле. Дође му воља да окуша макар капљицу чудотворнога напитка, али се савлада, помисливши:

— Зар један пут човека снађе слабост? Боље је чувати за онда,

У овој је прилици Мата показао необичну душевну снагу, јер су се, као за несрећу, Сљимакови задесили код цркве, те јадник није имао с ким ни речи проговорити. Он руча, једући дуже но обично, успава нахоче, опет га пробуди, па му причаше час о болници, где су му поправили изломљену ногу, час о путницима, који га почастише овако богатим даром. Али и поред све опрезности, једнако му је падао на ум под јаслима сакривени напитак калуђера из Радечњице. Куд погледа свуда га види. Бокаста је боца провиривала из лонаца на огњишту, зеленила се на зиду, сјајила под клупом, куцала лагано у прозор, а јадан је Мата само жмиркао и мислио.

— Не вреди! Затребаће у невољи.

Мало пре сунчева захода чу Овчар на друму весело певање. Истрча на врата, и угледа Сљимакову породицу, где се враћа из цркве. Били су на брду, те се чинило, да им силуете падају на снег са руменога неба. Андра је, забачене главе и с рукама на леђима, ишао левом страном пута, домаћица у плавој јопни, раскопчаној, те јој се видела кошуља и прса, ишла је десном страном, а домаћин, с накривљеном капом, подигнувши руком гуњ, јурио је напред с десне стране пута на леву, и с леве на десну певајући:

За житницом шураковом,
Дај ми мира, јер ћу грмнут',

А кад грмнем: „Мак се отле!...“
Чак ће с' чути и до попе...
Викао ти, не викао,
Кад се упрем, не одоле!

И слуга се раздрага због њихове веселости, те се стаде смејати, не зато што су они много пили, него што су оволико весели.

— Знаш, Мато! — викну Сљимак из далека, видивши га на вратима — знаш, Мато, ништа нам Швабе не могу!..

Дојури трком, па се тешко обеси о врат Овчару.

— Знаш, Мато — говораше идући с њим кући, — нашли смо на служби Јашу Гриба. Лола сељак, али је добар!.. Кад смо му казали, да је Андра изделетао Хермана, он од радости даде цео литар ракије и заклиње се у срећну смрт, да ће суд дечка ослободити... А Јаша се у томе разуме, јер је и он писао у канцеларији, а био је често за разне несташлуке и под судом. Хо, хо! Тај се разуме...

— Кад би ме, лопови, затворили у апсу, ја би их запалио... — додаде Андра сав црвен.

— Не прети! — изгрди га мати — Јер ако се кадгод одиста запале, сумња ће пасти на тебе...

У таком расположењу уђоше сви у кућу и заседоше за ручак Али им се некако није давало. Домаћица, сипајући чорбу, више просу но што усу у чиније; домаћину се није јело, а Андра је заборавио, у којој се руци држи кашика. Премештао је из десна у леву, покапао гуњ, опарио ону ногу, и најзад — оде ла спава. По његовом примеру одоше и родитељи, и у брзо је цела Сљимакова породица спавала као заклана.

Овчар опет остаде сам, немајући с киме проговорити, и опет му паде на ум бокаста бочица испод јасала. У залуд је, да би се заборавио, пости-

цао на огњишту угљевље, које се почело гасити, или одмогавао стењак пуцкаравога жишка. Хркање Сљимакових натера и њега на сан, а мирис ракије у соби растуживао га је. У залуд се отимао од непријатних мисли, које су му, као тама над светлошћу, лебделе, над главом. Тек што заборави на болницу, а оно га стане мучити жалост за напуштеним нахочетом; тек што заборави детињу невољу, а спопаде га жалост за својом невољом.

— Нема се куд — прогунђа он — треба и ја да идем спавати...

Уви кожухом нахоче, па оде у коњушницу. Ту леже на своју сламну постељу, грејан топлим коњским дахом, склапао је очи — али је све узалудно. Сан га није хватао, јер је било и сувише рано.

На послетку, превртући се с бока на бок, случајно закачи руком бочицу с калуђерским напитком. Он је одгурну, али му се она, не држећи се закона лености, све наметљивије гурала у руку. Он хтеде јаче да угура у грлић крпу, али му она остаде у прстима; а кад несвесно подиже бочицу према очима, да види у мраку, шта је то са њом — грлић чуднога суда упаде му у уста, а Мата, и немислећи шта ради, повуче добар гутљај лековитога пића.

Он прогута и искриви се у помрчини, јер напитак није био само јак, но и бљутав. Као сваки лек.

— Имао сам се на што и лакомити! — помисли Овчар и, затиснувши бочицу, завуче је дубље под јасле. Одмах одлучи, да од сад буде уздржљивији и без потребе не пије напитак, који се не одликује добрим укусом.

По том очита оченаш и би му топлије и спокојније. Паде му на ум повратак Сљимакових из цркве и — чудна ствар — изиђоше му живо пред очи. Андре одмах некуд нестаде (Овчар у тај мах није био сигуран, да ли, у опште, и постоји неки

Андра!); Сљимак оде, да спава, али некуд врло, врло далеко; а крај њега остаде само — газдарица у раскопчаној плавој јопни, испод које су се видели неколико њизова мерцана, раздрљена кошуља и беле груди.

Овчар склопи очи, па још и прстима притисну капке, да не гледа. Ипак једнако види Сљимаковицу, која се чудно смешка на њега Он покри главу кожухом — не помаже. Жена једнако стоји и тако га гледа, да њега ватра подузима. Срце му почиње силно куцати, по жилама осећа како му тече врела крв. Он се обрте зиду, али у том (о страшни часе!) осећа, да има неко код њега и и шапуће му: „Помакни се....“ Он се помаче, толико, да већ није било више места, али опет чује тај исти глас, где му вели: „Деде, помакни се...“ — „Па куда ћу да се помакнем, кад је овамо зид? — пита Мата. — „Та помакни се!“ — шапуће глас тих и нестрпљив, и у исто му се време топла рука свија око врата.

Сад се Овчару чини да његова постеља од истрињене сламе пада негде заједно са њим. Пада... пада.. пада... Боже, куд ли то пада?.. Не, он не пада, он се диже у ваздух, лак као перо, као дим. Отвори очи и види изнад снежнога брега тамно небо, осуто звездама. Одкуд небо?... Па он лежи у затвореној коњушници!.. Па ипак се види небо. Како то?... Не, сад се не види, опет га обастрла покрчина. Хоће да се помакне, али не може. У осталом, шта да се помиче, кад му је и овако лепо? Има ли на свету чега, за што би вредело и простом мрднути? Нема, или, боље, има само једно — сан који га у тај мах обузима; сан тако дубок, да се Овчар не би хтео никад пробудити. Ах.... ах... тешко дише и спава, спава, спава...

Из сна без снова, који је морао трајати око десет часова, пробуди Мату осећање бола. Осетио

је снажан потрес. Неко га удари у слабину, па у главу, после стаде да га вуче за руку и чупа за косу, вичући:

— Устај, лопове!.. Устај!...

Овчар несвесно хтеде устати, али се само преврте на другу страну. Тада се ударци по глави и трзање поновише још јаче, а неки пригушени глас (тако се слузи чинило) једнако виче:

— Та устај!.. Земља ти, да Бог да, кости изметала!..

Мата се диже и седе. Али, пошто га је засењивала дневна светлост, а глава му тежила као камен, он опет склопи очи и наслони браду на руке, седећи. Стаде прибирати мисли, и у први му се мах учини, да се разболео.

Сад би ударен песницом у лице једном, па други пут. Он с муком отвори очи и увери се, да га бије — Сљимак. Сељак је беснео од љутине.

— Зашто ме бијете? — упита Мата пренераженo.

— Где су коњи, лопове?.. — викао је Сљимак.

— Коњи?!.. — промрмља Мата.

Испуза четвороношке из своје постеље напоље и још једном рече:

— Коњи... Какви коњи?..

Наједанпут стаде повраћати. Мало се освести, па погледа у коњушницу. Чинило му се, да у њој ничега нема. Он протре чело, као да хоће да пробуди лене мисли, па опет погледа. Коњушница је била празна.

— А где су коњи? — упита сад Овчар.

— Где су?.. — дрекну Сљимак. Тамо, куд су их одвела твоја браћа, лопове један!..

Слуга од чуда рашири руке.

— Ја коње нисам изводио — рече он — целе се ноћи нисам макао одавде.,. Мора бити да ми се нешто десило, јер сам болестан.

И пође се, те се мораде придржати за довратак од коњушнице.

— Коме ти то?.. Правиш се луд, или не видиш, да су ми коње украли?.. — говорио је Сљимак, у коме је кипео гнев. — Па ипак је онај што је крао морао отворити врата и превести коње преко тебе.

— Нико није отварао врата, нико није преводио коње преко мене, тако ме Бог покарао!... — говорио је Овчар бијући се у груди. И заплака се.

У тај мах иза зграда дотрчаше Андра и Сљимаковица.

— Татице — викну Андра — уз плот лежи Лиско мртав.

— Отровали су га лопови — додаде жена — јер је пенио.. Био му се пена замрзла на устима...

Овчар не могући стојати, седе на праг од коњушнице.

— А ево и овога је нешто снашло — одговори Сљимак — јер није при чистој свести. Једва сам га пробудио... И још се разболео...

— Нека цркне! — прасну Сљимаковица, претећи песницом. Спавао у коњушници и пустио, да му коње украду... Да Бог да му земља кости измеђала!

Андра се осврте за каменом, да удари Овчара, али га родитељи задржаше. Погледавши слугу мало боље, они опазише, како се он много промењо. Лице му је било пепељаве боје, усне бледе као у мртваца, а очи упале.

— Можда су и њега отровали? — прошапута домаћица.

Сљимак слеже раменима, незнајући шта би одговорио. На послетку поче питати слугу, да није ко долазио кући, докле они нису били ту и да га ко није частио чиме.

Лагано и с муком, но некријући ништа, Мата

им исприча о путнику, коме је оправљао саонице, и о напутку калуђера уз Радечњице, па заврши јецајући:

— Дабогме да су ми дали некаква бенђелука, да би могли коње одвести.

Сљимак се, место да се сажали, опет наљути:

— Дакле ти си узео од њега напитак — викаше он — и пио га?.. И није ти пало на памет да ми то кажеш, кад смо се вратили са богомоље... А?.

— Што да вам казујем — одговори Мата — кад сте и ви били мало напити.

— Тебе се то ништа не тиче! — прасну Сљимак. Твој је посао да не гледаш јесам ли ја пијан, него кад се ја опијем, да још боље пазиш... И ти си лопов као и они, још си ти гори, и ако сам те примио, кад си скапавао од глави...

— Јао! Не говорите тако... — јекну Овчар па сиђе с прага и припаде к ногама Сљимаковим.

— Имам код вас — јецаше — неколико рубаља зарађених... Имам кожух, гуњ и сандуче... Узмите ми то, али немојте рећи, да сам вас ја издао... Ни пас није био вернији од мене, па су и њега отровали.

Али га тврдоглави Сљимак одгурну.

— Немој ти мене правити будалом! — говораше гневно. — Даје ми сандуче и своју зараду, а коњи су вредели осамдесет рубаља... Целе године нисам зарадио толико, да бих могао купити друге... Осамдесет рубаља! Ох, Боже!.. Осамдесет рубаља морам издати због ове вуцибатине... Да си ми рођени син, а камо ли што си скитница, па ти опет не бих опростио... Оба ме детета, и ако су ми син ви, нису толико коштала...

Гнев му је растао. Сељак је дрхтао, стискавао песнице и викао:

— А што ја, најпосле, и да се љутим! Изгубио си коње — нађи их. Ако их не нађеш, тужићу

те суду као лопова... Иди куди знаш, тражи како знаш; али ми без коња не излази на очи, јер ће један од нас бити мртав!.. Толико си ми омрзао због твог злочина, да ћу још шчепати секиру, па ти главу располутити... А узми и то штене, то Сојкино копиле, јер ће овде црћи. — Одлазите!.. Ако се вратиш са коњма, све ћу ти опростити. Али ако не нађеш коње, боље се обеси, да те моје очи никад не виде...

— Тражићу — рече Мата и дрхтавим рукама стаде облачити стари кожух. — Можда ће ми Бог помоћи...

— Бавола моли, да ти помогне, кад си такав подлац, те ме упрспашћујеш!.. — прогуњи Сљимак, па се окрете и оде у кућу.

— А сандуче остави — рече Андра.

— Одужио нам се за нашу доброту! — додаде домаћица бришући очи жецељом.

— Па сви троје одоше у собу. Ни једно не погледа Мату љубазно, ма да је одлазио од њих можда за свагда.

Мата остаде сам, спремајући се полако за пут. Обуче нахоче у свој прслук, уви га у комад гуња, па у огртач. Он се опаса ремеком и нађе у дворишту дебелу батину.

Глава га је врло болела и осећао се изнурен као после најтеже болести. Али је могао да мисли и схвати свој положај. Није се љутио на Сљимака, што га је истукао и истерао, јер је газда био, разуме се, у праву; није се плашио, што од тога часа нема крова над главом, јер га људи као он немају никад. Није се бринуо за будућност, ни своју ни сирочетову, јер је свет велики а Бог је свуда. Али га је морила друга туга — за украденим коњма.

Коњи су Сљимаку биле радне машине, а Овчару пријатељи и браћа. Ко је туговао за њим на овоме свету, ко га је срдачно дочекивао, кад уђе у

коњушиицу, или га испраћао кад излази, ако не Војтек и Каштан? Толике су године провели заједно, трпели невољу, помагали се, развеселавали у самоћи, и сад — нема више тих пријатеља! Неко их је украо, одвео у невољу, а он, Овчар, допустио је то...

Мати се чинило, да чује њихово рзање. Опазили су, јадници, шта им се спрема, па зову слугу у помоћ. „Идем! Идем!“ — прошапута он. Узе увијену девојчицу на једну руку, штап у другу, па се крете, храмљући иза стаја. Не осврте се на кућу; нагледаће је се, кад се врати с коњма.

Иза житнице виде опруженога Лиска; али није има кад мислити о њему, јер ево угледа коњске трагове, утиснуте у снег као у восак. Овде се познаје велико копито Каштаново, онде крње копито Војтеково, а онамо — лопови су их појахали и потерали кораком. Како су били сигурни, како слободни! Али ће Овчар наћи вас, и ако је хром и слаб, јер се у њему већ пробудила сељачка мржња. Да побегнете на крај света, он ће поћи на крај света; да се укопате у земљу, он ће рукама прокопати земљу; да узлетите до неба, он ће доспети до неба; и дотле ће, ћутећи, стајати пред вратима, дотле ће својом понизношћу досаћивати свецима, докле год се они не растрче по небу и коње му не врате.

Трагови су са поља свернули на пут, који је водио у село са црквом, али их није нестало. Мата их је видео врло лепо и из њих читао цело путовање. Овде се Каштан спотакао, онде је Војтек, уплашен, скочио с пута, а овде се лопов скинуо с Каштана и поправио му узду. Ови су лопови нека господа! Иду у крађу у новим чизмама. Ни племић се не би постидео да иде с таким чизмама у лов..

Пред селом са црквом Мата познаде, да су лопови скренули с пута и, што је горе, сваки на другу

страну: онај што је јахао Каштана — десно, а онај на Војтеку — лево. Овчар, промисливши се мало, окрете лево, можда' с тога што је Војтеков траг био јаснији, а може бити и што је тога коња више волео.

Око подне се, једнако идући по трагу, Мата нађе близу села, у коме је живео кмет Гроховски, Салимаков кум. Пошто није имао много да сврће, Мата оде Гроховскому, рачунајући да ће им дати да једу, јер је већ био гладан, а и сироче је поплакивало на руци.

Нађе кмета у кући, баш кад га је грдила жена — онако, без разлога. Горостасни сељак, седећи на клупи уза зид, наслонио једну руку на сто, другу на прозор, па слуша женину грдњу тако пажљиво, као да му у општини читају извештај. Али та пажљивост није била искрена, јер се, кад би се жена окренула, да види лонце на огњишту, Гроковски теглио и зевао, или се био песницама у главу, кривећи се тако ружно, као да му је ово грђење одавно омрзло.

Пред туђинцима је жена поштедела кмету, да му не би кварила углед; с тога Гроховски једва дочека Овчара. Каза, да му даду врућега јела, и детету млека. А кад још слуга каза, да су Салимаку покрали коње, и да је он, Мата Овчар, идући по лоповскоме трагу, свратио своме кмету за савет, Гроховски га почасти сухом кобасицом и ракијом. Чак је био готов и да пише протокол. Али нерећу, како рече, није у кући имао мастила и хартије.

Али одведе Мату на тајни разговор у ложницу, где су шапутали скоро пун час. Изишло је, да Гроховски одавно тражи лоповску дружину, па јој чак зна и вође; али им учинити не може ништа, јер ниједнога није ухватио на делу и, што је још горе, неки му јаки утицаји везују руке. Он каза Мати име онога путника, који га је јуче за оправку

саоница почастио напитком калуђера из Радечњице; и још му објасни, да оно женско, тобож његова жена, нити је женско ниги је његова жена, него брат Јосељева шурака, преобучен у женско одело.

Сад Мата разумеде, због чега је јуче млади Гриб онолико частио Сљмакове код цркве после службе, те су се вратили пијани; али — закле се кмету, да, док не буде време, о томе неће ни речи прословити.

— На суду — заврши Гроховски — не можемо лупежима ништа, али ћемо сами моћи, само ако их ухватимо на делу, а на првом месту, ако их будемо све познавали. И коњи ће се наћи, нека те за то глава не боли.

Овчар му обгрли колена и рече:

— Учинићу све што рекнете, кмеге, па ма знао погинути.

— Учини тако — рече кмет. За трагом поред моје куће не вреди ићи, јер ја већ знам да он води Јосељеву шураку. Али ме занима онај други траг, десно од пута, јер ће нас он можда одвести до некога од насељеника, а може бити и до онога Јевреjина што чува остатак шуме. Иди дакле ти, брате, оним трагом што даље будеш могао; а ако на штогод наиђеш, одмах ми јави. До јутра се можеш вратити овамо, јер лоповско гнездо није велико.

— И одузећемо коње?.. — упата Мата.

— Из очију ћемо им извадити! — одговори кмет, а очи му страшно синуше.

Било је тако два часа после подне, кад се Мата стаде праштати. Гроховски напомену да би добро било да остави сироче, али му се жена толико наљути, да умуче. Опет дакле Овчар уви девојчицу у парче гуња и у огртач, посади је на леву руку, узе штап у десну, и пође.

Вративши се на пут, одмах нађе Каштанов

траг и, пошто је ишао један час, примети, да ловачка коњушница мора бити негде близу, јер се гледало да се завара траг. Најпре се удаљавао од пута, потом се примицао њему, опет се удаљавао, свратао у шуму, и на послетку је ушао у кланце, с друге стране железничкога насипа. Мраз је стезао све јаче, али задихани Мата није осећао хладноћу, по небу су с времена на време прелетали облаци, а на земљи је снег час падао час престајао; али је Мата тражио још пажљивије, бојећи се да се трагови не затру. Ишао је непрестано, гледао пред ноге, те није ни опажао да настаје мрак, а снег пада све чешће и све гушће.

Врло уморан, он би по некад сео, али на кратко време, јер му се све чинило, како чује Каштаново рзање. Једном се чак и одазва нешто, тако гласно (можда у његовој глави, која га је болела) да оставши траг и, прибравши остатак снаге, стаде ићи на пречац за гласом. Што је он брже трчао, рзање је било све јасније, те се пео на брда, силазио с друге стране, борио са шибљем које га је задрживало, падао, дизао се, и ишао, једнако ишао за гласом.

На послетку рзање престаде, а онда Мата виде, да је у кланцима, у снегу повише колена, и да је пала ноћ.

С тешком муком попе се он на једно брдо, да разгледа околину, те да не залута. Али виде само снег, овде онде прошаран жбуњем. Снег доле, снег изнад њега, пред њим и под њим — а около мрак. Из облака не провирује ни једна звезда, чак се и на западу угасила вечерња светлост. Ништа, само мрак и снег, прошаран црним жбуњем.

Он покуша да сиђе са брда. Овде чинило му се сувише стрмо, онде је било гушће шибља. На послетку нађе на згодније силазак, па, пипајући штапом, корачну два три пута и — паде са високе

од десетину лаката. Права је срећа, што је на томе месту било снега повише појаса; иначе би погинуо заједно са дететом.

Уплашено сироче стаде тихо плакати (глас му увек био слаб), а у Матино срце уђе бојазан.

— Да сам залутао, нисам — мислио је — јер је ово познато место, наши кланци. Али како да из њих изиђем?...

Опет стаде ићи но сада кланцима, а снег му беше час до колена, час до чланака, час повише колена Ишао је око пола часа, кад наиђе на једно утапкано место. Он чучну, опипа руком, и познаде да су то његови трагови.

— Баш ти је ово погрешан пут! — промрмља, па скрете у другу гомилу кланаца. Опет иђаше, док би очитао неколико оченаша, и нађе рупу у снегу испод брда. Он опипа рукама зид брда и облик јаме, и оцени, да је то оно местог, де је пао са брда.

Напреже ухо, јер му се учини, да чује неко шушкање. То му је шуштало шибље над главом. Тамо, горе, дигао се ветар и нагонио облак који је сипао ситан али оштар снег, што га је боцкао по руци и по лицу, као рој комараца.

— Да није већ куцнуо последњи час?... — помисли он. — Ех, није... — прошапута. Та ја морам прво коње наћи, да не би мислили да сам лопов. Он обухвати сироче, које је, без обзира на кретање и незгодан положај, тврдо заспало, па стаде ићи кланцем, без циља, само нек се иде.

— Нисам ја луд, да седнем — гунђао је — јер ћу се смрзнути, само ако седнем, а ваљда нећу **остављати коње и лопове...**

Оштри је снег падао и све гушће обелео Мату од главе до пете. Чујући како ветар хучи по врховима брда, сељак се радовао, што га мећава није

нашла у пољу, него у кланцима, где је свагда мало топлије.

— Чак је и сасвим топло; али опет нећу сести, него ћу ићи до јутра, иначе бих се смрзао.

Било је још далеко до поноћи, кад Овчару ноге одрекоше послушност; није већ могао њима пробијати снег. С тога се заустави, па стаде тапкати у месту. Али како га и тапкање умори, он приђе једном обронку и наслони се леђима на зид од иловаче.

То му се место учини одлично. Било је мало изгнуто над кланцем, имало мало удубљење, таман за једнога човека; са свих су га страна опкољавали жбунови, те му ни снег није много досађивао. Као врхунац доброте овога места осети Мата, кад му се једном ноге омакоше, да десно, у удубљењу, има један широк камен, висок колико столичица.

— Нећу седети — мислио је — јер бих се смрзао. Али се присести може. До душе — помисли мало по том — на мразу не треба само заспати и легати, а седети није опасно.

Седе дакле смело, навуче капу на уши, уви сироче боље, које је једнако спавало, помишљаше, кад се мало одмори, да опет мало потапка, па опет да се одмори, па опет да потапка, и тако да дочека јутро.

— Само да не заспим — мрмљаше.

У томе га удубљењу снег није дохватао, па се чинило, да је мало и топлије. Мати су се озебле ноге откравиле, и место хладноће осећао је, да му по табанима нешто мили, као мрави. Ови мрави, пропавши између прстију, сталоше се развлачити по целоме стопалу; затим се попеше на изломљену ногу, па на зглаву, и дохватише се колена.

Незнало од куд, један му такав мравак стаде ићи по носу. Он га хтеде збацати, али му на мах

читав рој намили на руку, на којој је спавало нахоче, па за тим и на другу. Овчар их није стресао, једно што му њихово миљење није давало заспати, а друго — било му је пријатно. Све се смешкао осећајући, да му се обешењаци хватају паса, и на ум му не паде да се запита: од куда ти мрави? Знао је да седи у кланцима, међу шибљем, где су мравињаци чести, а на зиму некако заборави.

— Само да не заспим... да не заспим — понављао је. Али му најзад паде на ум: што да не заспи? Та ноћ је, он је у коњушници.. Да, јесте у коњушници, али ће сад доћи лопови. Дакле Мата чека њих са страшним штапом у руци, и, да не би заспао, не леже, но седи на пањићу.

Гле!... Чује се шапутање.. Већ иду лопови... Већ су отворили и врата на коњушница, те се види снег у дворишту. Мата се прибија уза зид и стеже штап... Ала ће им показати!...

Али су лопови јамачно осетили, да Мата чува, па одоше. Каки отишли! Побегли, па јуре, да све тутњи... Овчар се насмеја и помисли, да сад већ може заспати, или бар мирно продремати. Поправи се на седишту, приби се у ћоше и обема рукама привуче нахоче на груди, да му не би испало. Само мало да трене, јер је врло уморан. За тим ће се одмах пробудити, јер има нешто да ради; али шта?

— Шта сам оно имао да радим? — сањао је. Да орем?... Није — поорано је... Коње да напојим?.. Дабогме, коње...

По поноћи ветар разагна облаке, и на небу се јави месец. Његова слаба светлост паде Мати управо у очи, али се сељак не помаче. У брзо се месец сакри за брда, наиђоше нови облаци са снегом, али се Мата још не помаче. Седео је у удубљењу, главу наслонио на зид, рукама обгрлио нахоче.

И сунце се роди, али се Мата и сад не маче. Изгледало је да, зачуђен, гледа железнички пут, који је било од њега на неколико десетина корака.

Сунце беше високо одскочило, кад се на насипу појави путар. Он угледа сељака и викну га; али, пошто је Мата ћутао, путар стрча с насипа и приђе му. Обиђе га из далека, викну неколико пута: „Хеј! Хеј!“ Јесте ли пијани?...“ — па најзад, као да не верује својим очима, уђе у удубљење и дотаче Мату руком.

Лице и сељаково и детиње било је тврдо као восак; сељакове трепавице попало ње, а на детињим се устима стаклила залеђена пљувачка.

Путару клонуше руке од чуда. Хтеде викати, али, видећи да је сам, обрте се и трком отрча, од куда је дошао. Одмах иза брда видели су се весели димови из села, у коме је била општинска судница. Тамо отрча путур.

За неколико часова доведе саонице с кметом и полицајцем, те узеше мртваце. А пошто се Мата смрзао онако, како је садео, те му се због јакога мраза нису могле ни руке отворити ни ноге исправити, метнули су га онако, како је нађен. И тако је ишао и стигао до општинске суднице, као да седи, с дететом на руци, с главом наслоњеном на задњи наслон од саоница, с лицем окренутим к небу, као да је свршивши рачун са људима, Богу причао своје муке и невоље.

Кад се жалосни спровод заустави, пред судницу се скупи гомила жена и људи, неколико Јевреја, а оделито од њих председник, писар и кмет Гроховски. Гроховски, који се одмах сетио ко се то смрзао, познаде Овчара и невесело причаше скупљенима слугину историју.

Слушајући је, људи су се крстили, жене плакале, чак и Јевреји пљували, а само Јаша Гриб,

син богатога Гриба, пушио је цигару од шест грошића и смешкао се. Руке су му биле у џеповима од капута, постављена јагњећом кожом, избацивао час једну час другу ногу у чизмама повише колена, пуштао димове и смешкао се. Сељаци су га гледали љутито, гунђајући, што чак ни смрт не поштује. Али га жене, и ако им је било немило, опет нису мрзеле, јер је момак био као уписан. Висок, плећат, стасит, лице бело као млеко и румено као крв, очи као трњине, бркови и плава брадица као у племића. Тако леп момак могао би бити управник, или бар надзорник у фабрици ракије, а међутим се шапутало да је неваљалац и да ће црћи под туђим плотом.

— Није лепо од Сљимака, што је јаднике истерао по овакој хладноћи — рече председник, разгледавши пажљиво мртваце.

— Дабогме да није лепо — гракнуше жене.

— Е, па наљутио се, јер су му украли коње — рече један сељак.

— Коњи му се и овако неће вратити, а убио је две душе! — рече најстарија жена.

— То се научио од Немаца — додаде друга.

— Савест ће га гристи, док је жив — рече трећа.

Гроховски је био све несвеснији, па рече:

— Оно... није га Сљимак толико гонио, колико је он сам нагао, да нађе лопове, што нам краду коње...

И оштро, и ако испод ока, погледа Јашу Гриба, који му, погледавши га тако исто, одговори:

Тако ће проћи сваки, који сувише јури за коњокрадицама. Њих неће похватати, а он ће погинути.

— Доћи ће и њима црни петак — рече Гроховски.

грошић — мало више од динарске паре.

— Неће!... Сно су неки паметни људи — одговори Јаша Гриб.

— Бога ми хоће да дође - не попушташе Гроховски.

— Не говорите тако гласно, јер ће и вас некад покрасти — насмеја се Јаша.

— Можда и хоће, али нека моле Бога, да ме тврдо успава.

Док се тај разговор водио, полицајац оде у канцеларију, општински писар веома пажљиво разгледаше покојнике, а председник се кривио, као да је бибер јео. Најзад рече показујући саонице.

— Ове јаднике треба одмах одвести суду. Тамо је начелник, лекар, па нека с њима чине што треба... Вози ти — обрте се газди од саоница — а ја и писар ћемо те стићи. То ми је првина, да се у општини овако неко смрзне...

Газда од саоница се почеша по глави, али мораде послушати. У осталом до суда је било свега три врсте. Он дакле узе узде у руку, па ошину коње, а сам пође пешке поред саоница, не гледајући много у своје путнике. Заједно са њима пође кмет и још један сељак, који је у суду имао парницу, што је разбио кову на туђем бунару. Полицајац, видећи да су они већ пошли, истрча из канцеларије и стиже их на коњу.

У то време, кад је председник општине слао суду покојнике, срез је стражарно слао општини „луду Сојку". Неколико месеци пошто је оставила дете Овчару, Сојка допаде затвора. Зашто? — Оптуживали су је за просјачење, скитњу, неред, намеру да некога упали, а по открићу свакога преступа, волили су је из притвора у затвор, из затвора у болницу, из болнице опет у затвор, и тако целе године.

врста — један километар и шесет и седам метара

При тим путовањима Сојка је била сасвим равнодушна. Само кад би је одвели у ново место, она би се по неколико дана бринула, да ли ће добити рада; за тим би опет постајала равнодушна и већину би времена преспављивала или на затвореничкој постељи или под њом, или у ходнику, или у дворишту. Иначе јој је било све једно.

По некад би се будила у њој туга за слободом и мисао о напуштеном детету, и онда је падала у бесњило. Једном у таком стању није јела читаву недељу дана, други пут се хтела обесити марамом, а трећи пут у мало није запалила затвор. Онда је послаше у болницу, па је, излечивши јој застарелу рану на нози, после неколико месеци (у току којих је познала два три нова затвора) послаше у место рођења, под надзор.

Тако је Сојка ишла из среза у место рођења, у пратњи два сељака, од којих је један носио акт о њој, а други му правио друштво. Ишла је друмом, имајући на једној нози чизму а на другој папучу, на плећима подеран гуњ, а на глави мараму као решето. На њу нису утицали ни јака хладноћа ни виђење позватога краја. Следајући преда се, незнано на што, она је подигла гуњ, измакла испред својих чувара, па ишла крупним кораком, као да хита кући. Кад би одмакла много, чувар би за њом викнуо: „А што тако јуриш?“ Тада би се она заустављала и стала на друму као дирек, докле јој опет не би било наређено да иде.

— Мора бити да је сасвим луда — рече један њен чувар, онај што је носио писмо из среза.

— Она је била увек таква, ма да за сељачки рад није рђава — одговори други, који је Сојку знао одавно, јер је био из исте општине.

На опет стадоше разговарати о другим стварима. До општинске суднице није било више од једне врсте, и иза снежнога брда већ су се пома-

лали црни димњаци од кућа, кад се према Сојки и њеним чуварима појави полицајац на коњу, а за њим саонице с телима Овчара и детета. Сојка, једнако идући напред, пође спровод; али њени чувари, угледавши необичан призор, зауставише је, па стадоше разговарати са кметом.

— По Богу! — узвикну један — А који је то несрећник?

— Овчар, Сљимаков слуга — одговори кмет. — Сојка, обрати се спроводљеној — па ово је твоја девојчица са Овчаром.

Сојка, пришавши саоницама, стаде у први мах равнодушно посматрати лешеве. Али мало по мало поглед јој постаде рачуман.

— Шта им је то било? — упита она.

— Смрзли су се.

— А што су се смрзли?

— Отерао их Сљимак из куће.

— Сљимак?.. Сљимак истерао из куће?... — говораше она, пребирајући несвесно прстима. — Јес, ово је Овчар, а ово мора да је моја девојчица?.. Моја!... Само је од онда мало порасла... Је ли ко чуо, да се тако детенце смрзне?... Оно, истина, одмах јој је било суђено да сврши рђаво... Тако ми Бога, ово је моја девојчица!.. Погледајте!... Моја девојчица — и уморили су је...

Сељаци, климајући главама, слушаху Сојкин говор. На послетку кмет рече:

— Треба да идемо. С Богом остајте. Терајте, кума-Мартине.

Кума Мартин, узевши узде, измахну бичем, а у тај се мах Сојка стаде пети на саонице, код мртваца.

— Шта то радиш? — викну чувар и ухвати је за гуњ

— Па ово је моја девојчица! — викну Сојка, отимајући се, да се попне.

— Шта је с тим што је твоја? — рече кмет — Ти идеш на једну страну, она на другу...

— Моја девојчица!.. Моја девојчица!.. — стаде викати Сојка, држећи се оберучке за саонице.

Коњи нагло пођоше и Сојка паде у снег, али се ухвати за саонице, те је саонице повукоше за собом.

— Та немој лудовати! — викну чувар и потрча за Сојком, са кметом и својим другом.

— Моја девојчица!.. Дајте ми моју девојчицу!.. — викала је луда непуштајући саонике.

Сељаци је једва откидоше, и саонице одоше. Она хтеде устати и трчати за дететом; али јој један чувар клече на ноге, а други је ухвати за руке.

— Шта ти то помаже, будало? убеђивали су је. Па не можеш да је оживиш..

— Моја девојчица!.. Сљимак је нагнао, да се смрзне!.. Да Бог да га Господ убио!. Да Бог да се он тако смрзао!.. — викала је Сојка, отимајући се од чувара.

Али, што су саонице више одмицале, њена је вика била све слабија, од љутине модро лице добијало је бакарну боју, а сјај се очију угасио..

На послетку се смири и постаде равнодушна као и пре. А кад сасвим нестаде саоница и њихове пратње, она устаде са снега, па, равнодушна као и пре тога, пође крупним корацима општинској судници, с времена на време тешко уздишући.

— Већ заборавила — прогунђа онај сељак, што је носио писмо.

— По некад је будали најбоље на свету — одговори његов друг.

Затим обојица ућуташе, слушајући како им под ногама шкрипи снег.

X

Губитак коња у мало Сљимака не доведе до лудила. Јесте, до душе, избио и истерао Овчара,

али му то још није било доста. Би му загушљиво у соби, те истрча у двориште, па иђаше по њему уздуж и попреко, блед, стиснутих песница, крвавих очију, гледајући испод ока, на чему би могао да искали гнев.

Сети се да треба положити кразама. Уђе у шталу, гурну их, а кад га једна, уплашена, згази, он докопа виле, па немилосрдно изби обе. За тим као махнит отрча иза житнице, па, ви евши ту лешину Лискову, већ скочањену, лупи пса ногом, псујући на чему свет стоји.

— Да се ти, скотино, ниси полакомила на хлеб из туђе руке, ја не бих изгубио коње... Трули ту и распадај се до пролећа, проклета животињо!... — рече му као у опроштај, па га још једном тако тресну ногом, да у смрзнутој животињи нешто препуче.

Вративши се у собу, иђаше тамо амо, те обали клупу. Андра, видевши то, прсну у смех, а Сљимак, скинувши ремен, стаде туђи дерана толико, да се завуче под клупу, обливен крвљу.

Али се сељак још не опаса. Ишао је по соби с ременом у руци, чекајући, да му жена рекне што-год, да и њу изудара. Али је жена ћутала, придржавајући се по некад за ивицу од кацина, као да ће пасти у несвест.

— Шта се поводиш?... — прогунђа сељак. Још ти није изветрела јучерашња ракија?...

— Није ми нешто добро — одговори жена тихо.

Сљимак стаде и опаса ремен.

— Шта ти је? — упита.

— Све ми некаки црни колутови излазе на очи а у ушима ми зује.. Ух!... Или можда у соби тако зује?...

— Не липај ракију, па ти неће зујати — осече се Сљимак, па изиђе напоље, пљујући.

Зачудило га, што жена не рече ни речи за

избијенога Андру. Али како га обузе љутина, он, немајући кога бити, зграби секиру, па стаде сећи дрва. Секао је до мрака, само у кошуљи, и неручавши. Чинило му се, да ту, пред његовим ногама, леже они, што су коње украли, те је ударао као бесан, све су му иверје и цепанице излетале поврх главе, одлећући по дворишту.

На послетку му утрнуше руке, заболеше га крста, а кошуљу проби зној; у исти га мах пусти и љутина.

Кад се врати у кућу, у првој соби не нађе никога. Он завири у ложницу. Сљимаковица лежаше у кревету.

— Шта је то? упита он.

— Слошило ми се нешто — одговори жена, као пробуђена иза сна. — Него, не мари.

— Ватра се угасила.

— Угасила се? — понови она, па с тешком муком устаде и једва наложи ватру, за вечеру.

— Видиш!... — говораше Сљимак, посматрајући жену пажљиво. Синоћ си се угрејала у крчми, па си се после напила воде из јеврејске канте, и још си у путу раскопчала јопну. Озебла си, види се.

— Неће ми бити ништа — одговори она набусито. Можда јој је одиста и било лакше, јер подгреја вечеру и даде им је.

Андра прође из кута и узе кашику, али место да једе, стаде толико плакати, да Сљимаку би непријатно Али мати није обраћала пажње на његове сузе, но на двоје на троје оде, да легне.

Те ноћи, скоро у исти час, кад је јадни Овчар умирао у кланцима, Сљимаковицу обузме дрхтавица. Пробуђени је муж покри кожухом, и дрхтавица је полако прође. Сутрадан она устаде као и обично, да послује, жалећи се по некад, да је боле глава и крста. Али је ипак радила; тек Сљимак јој по очима виде, како није добро, и сневесели се.

Пред вече на друму се чуше саонице и стадоше пред њиховим вратницама. Мало после у собу уђе крчмар Јосељ. Јевреjин је изгледао тако чудно, да Сљимака ледну нешто, кад га виде.

— Хваљен — рече Јосељ.

— На веки векова — одговори сељак.

Наста кратко ћутање.

— Ништа не питате?... — рече Јевреjин.

— Шта има да питам? — одговори Сљимак, гледајући га у очи, и побледе, ма да није знао зашто.

— Сутра — говораше Јосељ лагано — сутра ће Андру позвати у суд, што је осакатио Хермана...

— Ништа му неће учинити — рече Сљимак.

— Опет ће мало поседети у затвору.

— Нека поседи, други пут се неће тући.

Опет наста ћутање, овога пута дуже. Јевреjин је климао главом, а Сљимак га је гледао, осећајући, како му се у души рађа немир. На послетку, прибравши сву снагу, упита жустро:

— Имате ли још што?

— Шта ту обилазити — одговори Јевреjин, махнувши руком — Овчар и дете су се смрзли...

Сљимак се диже с клупе, као да ће кидисати на Јосеља; али паде на клупу и наслони се на зид. Би му врућина, затим му ноге задрхташе, па му после би чудно, што се толико уплашио.

— Где... кад?.. — упита он промукло.

— Где?... одговараше Јосељ — У кланицима, с оне стране железничкога насипа, па још близу општине. А кад?.. кад?.. Сами знате да је ноћас, јер сте га јуче одјурили...

Сељак се диже, љутит.

— Ууу!.. Ала ви, Јосељу, лажете, све се пуши за вама... Смрзао се!... Ваљда је од мене отишао у кланице?... Нема кућа на свету, шта ли?...

Крчмар слеже раменима, и повлачећи се вратима, одговори:

— Веровали ли ви или не веровали — мени је све једно. Ја сам видео, како су смрзнутога Овчара с дететом одвезли суду, јамачно на секцију. А ви можете не веровати!.. С Богом, газда...

— Крупна ми посла!... А шта ће ми бити, што се он смрзао!... — викну Сљимак.

— Од људи ништа, али... од Бога... Ви ни у Бога не верујете, Сљимаче?... — упита Јевреjин иза прага, а од ватре му са камина синуше очи.

Он затвори врата од собе, у трему удари о нешто, и изиђе у двориште. Сљимак је чуо његов тешки ход, који се постепено губио све до вратница; за тим чу, како седе у саонице и викну коњу: „ђи!“ И још је чуо, како су саонице шкрипале, све даље и даље, чак до моста.

Он се прибра, погледа по соби и из супротнога кута виде упрте у себе очи Андрине. На срце му се сави нека туга.

— Што сам ја крив, што се он смрзао? — промрмља он. У тај се мах сети једне проповеди, коју је капелан држао сваке године. И чинило му се, где чује његов, старошћу изнурен и тужан глас, како виче: „Био сам гладан, не нахранисте ме; био сам го, не оденусте ме; нисам имао крова над главом, не примисте ме... Идите, проклети, у огањ вечни, спремљен за ђавола и слуге његове...“

— Лаже Јевреjин, тако ми Бога!... — рече Сљимак, осећајући како га подилазе жмарци. А, рекавши то, био би се заклео, да је баш сад Овчар с дететом у коњушници, обоје живи и здрави. Био је толико поузdан, да устаде с клупе, да позове слугу на вечеру. Али кад ухвати руком за кваку — трже се. Страх га је било изаћи у двориште...

Мало по мало прође га страх. Сељак изиђе у двориште, завири у празну коњушницу, за тим

баци кравама мало сена и, кад се смрче, леже, да спава. Жену опет обузе дрхтавица, те је покри кожухом као јуче, гунђајући:

— Ала је подлац онај Јосељ!

Никако му није ишло у главу, да су се Овчар и дете смрзли. На против што је о томе дуже мислио, био је све убеђенији, да га је Јосељ плашио, може бити да би га за штогод преварио. Из јутра је, смејући се, причао о томе жени, чудећи се крчмаревој бестидности и трудећи се да погоди, зашто му је Јевреј ин испричао ту лаж!

Али им по ручку дође месни кмет, с писменим позивом од суда за Андру, због тога што је повредио Хермана.

— Кад он треба тамо да буде? — упита Сљимак.

— Суђење му је сутра — одговори кмет. — Али што би ишао пешке нека седне са мном, да га одвезем.

Андра мало пребледе и, ћутећи стаде облачити кратак кожушић и нов гунь.

— Хоће ли га много осудити? — упита забринуто отац

— Пхи!... Одлежаће неколико дана, можда недељу — рече кмет.

Сљимак уздахну и стаде вадити рубљу из завежљаја.

— Аха... аха... — рече. А јесте ли чули, кмете, шта онај лупеж Јосељ прича, да су се Овчар и дете смрзли?

— Како да нисам чуо?... одговори кмет мрзовољно. Па то је истина.

— Смрзли се?... Смрзли се?... — понављаше Сљимак.

— Јесу. Али — додаде кмет — свако зна, да ви нисте криви. Он није сачувао коње, ви сте га у љутини истерали; али га нико није терао, да си-

лази са друма у кланце. Ваљда се био опио, шта ли, па је сиромах пропао због своје лудости.

Андра је био већ спреман и, праштајући се са родитељима, грљаше им редом ноге. Сљимаку се у очима завртеше сузе. Стиште сина за главу и даде му рубљу, да му се нађе, препоручујући га Божјој заштити. Али се веома зачуди, видевши да се мајка равнодушно пашта са сином.

— Јагна, па Андра иде у суд и у затвор... — прекори је муж.

— Па шта је с тим? — одговори она, гледајући несвесно.

— Јеси ли много болесна?

— Нисам. Само ме по мало глава боли и гори утроба, и... сва сам као изломљена...

То рекавши, оде у ложницу и леже у постељу. Андра и кмет одоше.

Сљимак остаде сам у соби, и, што је дуже седео, глава му све ниже падаше на груди. Чинило му се да дрема, час опет да седи над неким сумрачним пољем, врло великим, на коме нема ни шибља, ни траве, чак ни камена — ништа. Само негде са стране (сељак није смео погледати на ону страну) стоји Овчар, са дететом на руци, и упорно му гледа у очи.

Сљимак се стресе. Не, у том пољу нема Овчара, а ако га има, он је негде толико у страни, на крају, толико негде далеко, да се не може ни догледати, него се само види крај од његова гуња, а можда ни то не...

Мисао о Овчару поче му досађивати. Сељак устаде с клупе, протеже се, да му сви зглобови запуцаше, па узе прати кухињско посуђе.

— Ето шта сам дочекао! — прогунђа он. — Ех!.. Зар један пут невоља спопадне човека, али се мора отимати!...

Ова га примедба освести, те стаде пословати.

Свињама даде кромпира и помија, кравама скиде сена, насече сечке, за тим неколико пута донесе воде са реке. Толико време није радио овакав посао, те му би као да се подмладио — и охрабри се. И био би сасвим задовољан, и поред женине болести и Андрина одласка у суд, да није успомене на Овчара. Та још пре два дана Овчар је носио воду, Овчар је спремао сечку, Овчар хранио стоку.

Што се више смркавало, Сњимак је постајао све суморнији. Највише га је мучила тишина у соби, тишина толика, да су пробуђени пацови почели трчати по тавану и грицкати. Што је било мрачније, сељак је све више увиђао, да му нешто недостаје; много, много му штошта недостаје. Што је било тише, он је све јасније чуо дрхтав и пачан глас капелана, који је, ударајући песницом у предикаоницу, викао: „Био сам гладан, не нахранисте ме; био сам го, не оденусте ме; био сам без крова над главом, не примисте ме... Идите, проклети, у огањ вечни, спремљен за ђавола и слуге његове...“

— Вуцибатине Швабе! Шта је само света због њих пропало... — прогунђа Сњимак, трудећи се по што по то да забо,ави Овчара. И, наместивши шаку према прозору тако, да може лепо видети прсте, поче рачун.

— Утопио ми се Сташа, то је један... Немци су били криви... Морао сам дати краву, да се закоље, то је два, јер ми је због Шваба нестало сена... Украли су ми коње, с тога што сам лоповима отео њемачког вепра, то је већ четири... Лиска ми отровали — то је пет... Андру су ми одвели суду због Хермана — шест.. Овчар и сироче — то је осам... Осморо су ми упропастили!.. А још је Магда због њих морала да оде, јер сам осиротео; а још ми и жена болује, јамачно од једа, то је десет... Господе Боже!... Господе Боже!...

Наједанпут се ухвати оберучке за косу, па стаде дрхтати као дете, од страха. Никад се још оволико није бојао, ма да је неколико пута загледао смрти у очи. Тек у овом тренутку, по овоме броју људи и животиња, којих му је нестало из куће, Сљимак познаде немачку снагу, и уплаши се од ње... Та ови су му мирни Немци оборили као холују цело газдинство, сву срећу, рад целога живота! Па бар да сами пљачкају... Не, они живе као и остали људи, ору мало шире, моле се, уче децу. Чак им ни говеда не чине штете у пољу, неће дирнути туђу травку...

Ништа, баш им се ништа пребацити не може, а опет су њега осиромашили, опустили му кућу самим суседством. Као што дим излази из циглане и суши траву, тако њихове насеобине диме несрећом, упропашћују људе и животиње. А и шта најзад он овде и вреди! Зар ти исти Немци нису исекли стару шуму, поразбијали вечито камење у пољу, истерали спахију из двора?... А колико је дворских слугу, изгубивши службу, запало у невољу, или се пропило, или се одало на крађу?...

И тек се данас, први пут, из Сљимакових уста оте очајна мисао:

— Седим сувише близу њих... Даље домаћине нису оволико оштетили...

А мало потом додаде:

— Која ваљда, што ће остати земља, кад ће људи на њој пропасти?..

Ова му се нова мисао учини толико гадна, да се од ње хтеде ослободити. Загледа у женину собу. Чини се, као да спава. Он дометну дрва на ватру, па стаде слушати, како пацови гризу таван. Тада опет обрати пажњу на тишину у кући, и у хујању ветра, који је ишао од врата до камина, опет чу жалосни капеланов глас: „Био сам гладан, не нахранисте ме; био сам го...“

У тај се мах у дворишту чуше кораци. Сељак се усправи, па чекаше. Андра?... прође му кроз главу — Можда Андра... Шкрипнуше врата на трему, затворише се, и нека, очевидно туђа рука, стаде тражити улаз у собу. Јосељ?... Немци?... мишљаше сељак. Наједанпут се трже пренеражен, обузе га несвестица. На собни праг стаде — Сојка.

У први мах обоје ћутаху, најзад Сојка проговори:

— Нека буде хваљен...

И стаде трљати озебле руке, обрнувши се ватри.

Сљимак помеша Овчара, сироче, и Сојку; гледаше у њу, као да је она с онога света.

— Одкуда ти овде? — упита је он промукло.

— Из затвора су ме послали у општину, а у општини ми рекли, да потражим рада, јер они нема у новаца за нерадника.

Па, угледавши на огњишту пуне лонце, стаде се облизивати као псето.

— Хоћеш ли да једеш? — упита Сљимак.

— Хоћу.

— Онда наспи чанак чорбе. А ево хлеба.

Сојка изврши што јој нареди. Кад поче јести, упита:

— А не треба вам слушкиња?

— Још не знам — одговори Сљимак. Жена ми је болесна.

— Гле, како је код вас пусто!... А где је Магда?

— Стишла.

— Ене!... А Андра?

— Отерали су га данас у суд.

— Гле, молим вас!... А Сташа?

— Утопио нам се летос — шану сељак и претрну од помисли, да ће га Сојка упитати за Овчара и ћерку.

Али је она јела са зверском прождрљивошћу, непитајући више ни за што.

— Зна, или не зна?... премишљаше сељак.

Сојка, свршивши јело, дубоко одахну и удари се руком по колену тако весело, да се и Сљимак охрабри. Наједанпут упита:

— Хоћете ли ме примити на преноћиште?

Сељака нешто ледну. У овој пустоти сваки би му гост био благослов, али Сојка!... Ако не зна за Овчара, каква ју је несрећа довела сад у кућу? Ако зна — што је дошла?...

И док је он тако мислио, страхујући, у соби опет настаде тишина и сељак опет чу капеланов глас: „Био сам гладан, не нахранисте ме; нисам имао крова над главом, не примисте ме... Идите, проклети, у огањ вечни...“

— Па остани — рече. — Само спавај у соби.

— Ма и у шупи — одговори она.

— Не, у соби.

Није знао ни сам зашто, страх га је већ био прошао; али га је у толико више мучио немир. Чинило му се, као да га нека невидљива рука хвата за плућа, додирује срце, чупа му утробу. Осећао је око себе несрећу, а то га је највише мучило, што није знао, ни каква је ни кад ће настати. И опет му на ум падоше речи:

— Која ваљда што ће остати земља, кад људи на њој изгину?..

А по том додаде:

— Да већ не иде смрт на нас?.. Но, и ако је смрт, шта је с тим?

Ватра је догоревала, Сојка опра чанак, па у дроњцима леже на клупу, да спава. Сљимак уђе у ложницу, али се није мислио свлачити; седе испод жениних ногу и одлучи, да бди целу ноћ. Зашто? Није ни сам знао. Није знао ни то, да се то чудно стање његове душе зове нервозност.

Па ипак, чудна ствар, Сљимак је поимао, да му је Сојка донела као неки део љубави у кућу; јер од како је она дошла, сенка Овчарева и сирочетова губиле су се из памети. У толико му упорније падаху на ум Немци и она несрећна снага, која је ишла уз њих.

— Сташа — један — гунђао је сељак. Крава — то су два... Коњи — четири... Овчар и дете — шест... Магда — седам... Андра — осам... Лиско и жена — десет... Толико њих!... И ако мене још нико није ни прстом такао... Види се, да ћемо сви пропасти...

И тако рачунајући, осећао је, као да му главу стеже као неки гвоздени обруч. Био је то сан, тежак сан, уз који је ишао потајни бол. Сањао је, да се од њега граде два човека. Један је био он, Сљимак, који седи у ложници испод жениних ногу, а други је Мата Овчар (но не онај што је умро, него неки нов Овчар), који је стајао иза прозора од ложнице, у баштици, где је лети растао сунцокрет. Овај је нови Овчар био сасвим друкчији од старога: суморан и осветљив. „Шта, ти мислиш — говорио је гост иза прозора — да ћу ти ја опростити твоју кривду? Не с тога, што сам се смрзао, јер се смрзнути може и пијаница, него што си ме истерао из куће као пса. Промисли, шта би ти рекао, кад би тебе најурили тако ни за што? Кад би те изјурили на мраз, болесна, без залогаја хлеба? Та ти ниси имао према мени ни трунке милости, за оволике године рада... А што ти је криво нахоче, те си и њега упропастио?... Не скрањај главу, не окрећи се, него сам реци: шта треба с тобом да чиним за твоје непоштење? Сам кажи, јер и ти имаш памети, па ти то не може проћи онако, и ни Бог ти неће опростити..."

— Шта могу да му кажем, тешко мени? — мислио је Сљимак, сав озношен. Право вели, да сам

неваљалац. Нека он сам измисли освету, можда ће се пре смиловати, па ме неће мучити после смрти.

У тај се мах болесна жена помаче на постељи, и Сљимак се трже. Отвори очи, али их одмах склопи. Кроз прозор је у ложницу падала румена светлост, на окнима су се ледене шаре сијале.

— Свањује?.. помисли сељак и несвесно се диже с постеље. Али у том познаде, да то није свитање, јер је румена светлост треперила.

— Да не гори? промрмља он, осећајући задах од паљевине, тако јак, да је заносио.

Сљимак погледа у другу собу, али Сојке на клупи није било.

— Ето, зар нисам рекао!.. — викну он и трком излете у двориште. — Већ се осветио!..

Одиста је то горела баш његова кућа. Горео је онај део крова према друму. Због густога снежнога слоја на крову ватра се ширила полако. У том се тренутку пожар могао чак и угасити, али Сљимак није мислио о гашењу.

Он се врати у ложницу, трже жену и викну:

— Устај, Јагна!.. Кућа гори!..

— Море остави ме на миру!... — одговори жена у бунилу, покривши главу кожухом,

Сљимак је ухвати, па је, саплевши се о два прага, однесе онако увијену у кожух, под шупу. За тим изнесе њено одело и постељу, истави врата од оставе и извуче сандуче са новцима; најзад, избивши прозор, стаде избацивати гуњеве, кожухе, џачиће са варивом, столице и кухинско посуђе. Умори се, изубија руке, озноји се; али још не клону, јер је знао са каким се непријатељем бори.

Међутим је цео кров био у пламену, а кроз пукотине од тавнице стаде се јављати дим и огањ. Тек тада се Сљимак повуче у осветљено двориште, вукући за собом клупу. Одневши је под шупу, хтеде

се вратити још и за сто. Наједаиут погледа у житницу и скамени се. И из ње су почели да се помаљају пламенови и да лижу снег на крову. Поред зграде је стојала Сојка, претећи песницом и вичући што је глас доноси:

— Ово вам је, Сљимаче, хвала за моју девојчицу!.. Сад ће те и ви пропасти као и она!..

Па потрча кланцима и, попевши се на једно брдо, стаде при светлости од ватре играти и тапкати рукама.

— Гори!.. Гори!.. — викала је.

Сљимак се обрте у ковитлац, као погођена звер. За тим полако пође шупи, седе на једну кладу и покри лице рукама. Није мислио о спасавању, видећи у томе почетак Божје казне за смрт Овчара и нахочета.

— Сви ћемо пропасти! — промрмља он.

Већ су обе зграде гореле као огњени стубови, те је, и поред мраза, Сљимаку под шупом било врућина, и снег се почео топити у дворишту, кад он чу од Хамерова дворишта вику и тропот. То су му Немци трчали у помоћ.

У мах двориште напунише момци, жене, деца, с ведрима и чакљама; дотерали су чак и ручни шприк и, уредивши се у две гомиле, под заповедништвом Фрица Хамера, стадоше растурати зидове на зградама и поливати ватру. Ишли су у ватру као на игру, смејући се и утркујући, одважније су се пели са секирама на пламеном необузете делове од житнице, а жене су и деца доносили воду с реке.

На брду се појави Сојка.

— Пропаштете, Сљимаче, и ако су вас Немци узели у заштиту!... — викаше она, претећи песницом.

— Ко је то?.. Шта је то?.. Хватајте је!.. —

заграјаше насељеници. Двојица ближих отрчаше на брдо, али се Сојка сакри у кланце

Фриц Хамер приђе Сљимаку.

— Запалили вас? — упита га.

— Дабогме — одговори сељак.

— Она? — дода Фриц показујући руком на брдо.

— Она, дабогме.

— Зар није било боље да сте нам продали имање?.. — рече Фриц мало после.

Сељак обори главу, па ћуташе.

И поред снажне помоћи житница је изгорела, али је од куће спасен део зидова. Једни су од насељеника поливали водом згариште, други се скупили око Сљимака и његове болесне жене.

— Куда ћете сад? — поче опет Фриц.

— Сместићемо се у коњушницу — одговори сељак.

Немице се шапатом договараху, да их приме на мајур, али су насељеници вртели главама, говорећи да је може бити Сљимаковичина болест заразна. Фриц хитро пристаде уз ово последње мишљење и нареди, да болесницу пренесу у коњушницу.

— Послаћемо вам — рече он — све што је потребно; а после ћемо видети..

— Хвала вам — одговори Сљимак, па му сагнувши се обгрли колена.

Насељеници се стадоше разилазити, Фриц остави једну жену код болеснице, једноме раднику нареди, да за погорелце дотера сламе, а Херману шану, да одмах иде у Вољу, по млинара Кнапа.

— Данас ћемо ваљда свршити с њим посао — рече он Херману. — А и крајње је време!.

— Без тога — одговори Херман, показујући главом згариште — не бисмо издржали до пролећа.

Фриц опсова нешто. Па ипак се љубазно опрости са Сљимаком, саветујући му да позове ле-

кара, јер је рђаво. Али кад, надневши се над болесницу, рече:

— Она је сасвим несвесна...

Сљимаковица, неотварајући очију, одговори за чудо чврсто:

— Аха... несвесна, несвесна!...

Фриц се трже, збуњен. Мало после шану:

— Бунца!.. У грозници је...

Па руковавши се са Сљимаком оде за осталима у насеобину.

Раздани се. Из насеобине донеше сламе, један хлебац и боцу млека, а Сљимак је једнако ишао по дворишту, по коме је лебдео дим што је мирисао на пожар. Скрстио је руке као очајник, па је ишао, разгледао и насиђивао се горком жалошћу. Овде под шупом су столица и клупа... Ала су старе!.. Седео је на њима још дететом и некад је урезивао бритвицом црте и крстиће... јест, баш ове! А ено онде је сандук, чак му је и кључ у брави. Сељак га отвори, па извади мању кесу са сребром и већу са банкама, па обе сакри под рог од коњушнице, под суху кровину. Свршивши тај посао, опет постаде немиран и опет стаде ходати по дворишту. Ево гомиле песка, из које штрче црне греде што се пуше: то му је житница и род од целе године! А онамо лежи Лиско; већ су га начеле ране, и испод жуте длаке вире крвава ребра. А овде му је кућа — без прозора, без врата, без крова; само из црних зидова штрчи димњак. „Како је ова кућа мала, а како висок димњак!..“ — помисли Сљимак.

Обрте се и узиђе на брдо, слутећи да се у тај мах говори о њему, а можда ће му доћи, да помогну. Али из села нико не долажаше. На безграничном снежном огртачу није било живе душе, само су овде онде између дрвета просијавале ватре из кућа.

— Готово дор,чак — промрмља он.

Уморни мозак и раздражено уображење гонили су га, те је сањао будан. Ево, опет је пролеће, и Сљимак влачи овас. Пред њим, машући репов има, иду мркови, над њим цвркуњу врапци, онде се Сташа огледа у реци, а онамо спахијин шурак јез.и на коњу, којега не може да задржи. Испод моста, под којим жена испира рубље, хори се лупа пратљаче, у башти подвикује Аидра, а Магда му одговара из куће...

У тај мах Сљимак осети смрад од пожара и наједанпут — све му омрзе. И ова залеђена река, у којој се више никад неће огледати Сташа, и она брда, покривена снегом, и она кућа, тесна, пуста, без крова, са димњаком који непријатно штрчи. Све му је омрзло, све, и — он први пут у животу зажеле, да утече одавде, некуд тако далеко, у сасвим другу земљу, где га ништа не би подсећало ни на Сташу, ни на Овчара, ни на коње, нити на ово проклето имање.

— Чудна ми чуда!... — прогунђа он, ударивши песницом по ваздуху. Која ми је невоља, да седим овде?.. Имамо нешто новаца, тако исто ћу узети и од Немаца, па ћу купити друго имање. Зар да овде опет подигнем кућу, да ме опет упале? Да овде радим, а ништа не продајем? Да седим овде, да ми други не дају зарадити?... Више волим не бити сељак него живети као Немац, који купује земљу што може јевтиније, а продаје што може скупље, па увек има новаца.

Сиђе са брда у коњушницу, и леже на сламу недалеко од жене, која је јечала од грознице. Одмах заспа.

У по ноћ се на прагу од коњушнице појави стари Хамер, и иза њега једна Немица са два лонца врућега јела. Видећи да сељак спава, Хамер га гурну два три пута штапом.

— Хеј! Хеј! Та устајте! — викну он.

Сљимак се трже, седе на слами и протре зачуђено очи. Али видевши где нека жена стоји више њега с ловцима, он сети глад, и, ћутећи, узе од ње судове и кашику. За тим стаде журно јести.

Стари Хамер седе на праг, погледа сељака, заврте главом, па извади из џепа порцуланску лулу и танком чибуку и, запаливши је, узе говорити:

— Био сам у вашем селу. Био сам код Грибa, код Ожеховскога и још код два три домаћина, да вам даду какву помоћ. То је и хришћанска дужност...

Пусти полако колут дима, чекајући да му сељак захвали. Али га Сљимак и не погледа, него само једе.

— Говорио сам им — настављаше старац — да вас когод прими у стан, или бар да пошље кола по лекара, за жену. А они — ништа. Они су махали главом и рекли, да вас је Бог казнио за смрт онога слуге и нахочета, те се они у такве ствари неће да мешају. Они немају хришћанске душе.

Сљимак је престао јести, али је једнако ћутао. Хамер још неколико пута повуче дим из чибука, па рече:

— Дакле, шта ћете сад чинити, у тој пустињи?

Сељак убриса уста, па одговори:

— Продаћу.

Хамер стаде поправљати дуван у лули.

— Имате ли купца?

— Вама ћу продати — рече Сљимак.

Хамер се замисли, па опет стаде нешто пословати око луле. На послетку одговори:

— Тхе! Да купим — хоћу, кад сте запали у такву невољу; али могу дати само седамдесет рубаља за јутро.

— Скоро сте давали сто...

— Па што нисте узели?

— Имате право — одговори сељак. Сваки се користи, кад може.

— А зар се ви никад нисте користили? — упита Хамер.

— И ја сам.

— После, и зграде су изгореле.

— Ви ћете начинити боље.

Хамер се замисли.

— Дакле пристајете? — упита Сљимака.

— Што да не пристанем?

— И сутра да идемо председнику?

— Да идемо.

— А вечерас да се погодимо код моје куће.

— Може и вечерас.

— Онда, кад је тако — рече Хамер — да ја вама нешто кажем. Даћу вам седамдесет и пет рубаља за јутро, и нећу допустити, да ви овде пропаднете. Вашу ћемо жену одвести у насеобину и сместити је у школу. Тамо је топло. Обоје ћете презимити код нас, а ја ћу вам за рад плаћати као и нашим радницима.

Сљимаку као да неко удари шамар при речи „радник". Али ућута.

— Јер вам ваши сељаци — завршаваше Хамер с прага — неће дати помоћи. Они немају хришћанске душе. Они су стока... С Богом.

— С Богом пошли — одговори сељак.

Хамер оде. Пред сунчев залазак дођоше саонице и Сљимаковицу у заносу одвезоше у насеобину. Сљимак још остаде на згаришту. Најпре извади испод крковине кесу са сребром, па ону другу са банкама, и обе их сакри у џеп од гуња. За тим унесе у коњушницу одело и ствари, спасене од пожара, и на послетку положи кравама. Чинило му се, да га неми створови гледају с прекором, као да га питају:

— Шта ћете сад, газда?..

— Шта знам да чиним?.. — мислио је сељак. — Јесте ми остало нешто новаца, чак и доста новаца, али шта вреди? И да начиним кућу и купим коње, опет ће се нешто десити, јер је место несрећно. Немац ће, кад се овде насели, скинути чини; ја не умем.

Паде вече; али се Сљимак још бавио на згариште, осећајући да га нешто задржива, као да су му ноге примрзле за земљу. С тога стаде сам себе подстицати на гнев, и кудити своју сиротињу.

— Их, чудна ми чуда!.. — гунђао је. — Имам шта и жалити! Земља је посна, људи далеко, зараде никакве, а што не спржи сунце то уништи вода. Само сам за то и седео, да на мени зараде лопови.

Гнев га одиста обузе; он пљуну на земљу, гурну изломљена врата, па крупним кораком оде ка мосту, неосврћући се на кућу. У путу срете два немачка радника, који су, разговарајући се весело, ишли, да ноће у његовој кући. Кад видеше Сљимака, они зањуташе; али, минувши га, стадоше се тихо смејати.

— Много бих ја с вама и зајмовао, битанге!.. — прогунђа Сљимак. Само нек ми се врати син из затвора и жена оздрави, па ја идем тамо, где вас моје очи никад неће видети.

На ведром небу стадоше се јављати звезде, а месец се поче помаљати иза шуме. Иза моста сељак удари лево, и у брзо се нађе пред Хамеровом насеобином.

На вратима се црнела и покашљавала нека људска прилика.

— Јесте ли ви, господине учитељу? — упита Сљимак.

— Ја сам. Шта, јесте ли пристали да продате имање?

Сељак је ћутао.

— Можда је то и боље... Сигурно је боље — настави учитељ. Ви на томе парчету не бисте много добили, јер вам не иде добро; а овако — бар ћете спасти друге.

Осврте се око себе, па рече полако:

— Али се код председника поценкајте са Хамерима, јер им чините велику доброту. Кад сврше с вама, Кнап ће дати ћерку Виљему, исплатиће мираз, и још ће позајмити новаца. Без тога би њих Хиршголд истерао о Св. Јовану и продао би мајур Грибу... Тежак су уговор потписали са Јеврејином.

— Зар би Гриб купио насеобину после њих? — упита Сљимак.

— Ко би други? — прошапута учитељ. Гриб хоће да купи за сина... Јосељ се тиме бави има месец дана, и Бог зна шта би било, кад ви не бисте пристали да продате своје имањце.

— Гриб?.. — понови сељак. Та ја бих волео за суседа ђавола, но ону напаст! Сто Немаца не могу досадити колико онај Јуда.

— Опет се ви са њима мало поценкајте — додаде учитељ. Неће бити тврди, јер је Кнап већ дошао, те морају са њим свршити.

На кући шкринуше врата. Учитељ нагло промени разговор.

— Ваша жена — говораше гласно — лежи у школи. Ходите овуда.

— Је ли то Сљимак? — викну из дворишта Фриц Хамер.

— Ја сам.

— Добро, видите жену, али ноћите у кухињи. Болесницу ће чувати Августовица; а ви се морате испавати, јер сутра идемо пре зоре.

Нестаде га иза ћошка од куће и врата опет шкринуше. Вратио се у кућу.

— А где ви станујете, господине учитељу? — упита сељак.

— Обично станујемо у школи, али данас ћемо ја и ћерка ноћити у коњушници.

Сљимак се замисли, па ће:

— Сигурно је да су моју жену сместили у школу само до сутра. А сутра ће нас избацити у коњушницу... Нема се овде зашто дуго седети.

Уђоше у мрачан трем. Негде се у кући чуо хучан разговор, прекидан грохотним смехом и звеком чаша. Учитељ ухвати сељака за руку и повуче га вратима на лево. Отвори их. У великој соби, пуној клупа и осветљеној једном лампицом, лежала је на миндерлуку Сљимаковица; нека стара жена јој је метала мокре крпе на главу. У соби се осећао оштар мирис сирћета.

У сељаку срце обамре. Тек сад, кад осети мирис сирћета, разумеде, да му је жена опасно болесна. Кад се он надвесе над миндерлук, Сљимаковица га стаде гледати, жмиркајући. Наједанпут рече промукло:

— Ти си, Јозо?..

— Ја сам.

Болесница, склопивши очи, поче гужвати рукама кожух, којим су је покрили И опет рече, овога пута јаче:

— Шта ти радиш, Јозо?.. Шта радиш?..

— Па видиш, стојим.

— Аха, стојиш!.. Знам ја, шта ти радиш... Не бој се!.. Све ја знам...

— Идите одавде, газда — прекиде стара Немица, гурајући сељака вратима. — Идите, јер се она узнемирује, а то не ваља... Идите!

И изгура га из собе.

— Јозо!.. — викну Сљимаковица — Јозо! Врати се... да ти нешто кажем...

Сељак се устезао.

— Немате зашто — шану учитељ — Она

бунца и љути се. Кад јој се склоните с очију, можда ће заспати.

Он га одведе на другу страну трема, у кухињу, где одмах упаде Фриц Хамер и одвуче Сљимака у даљу собу.

При светлој лампи, за столом, пуним великих чаша, усред густога дима из лула, седео је стари Хамер и поред њега Кнап. То је био човек због, као врећа брашна, лица крупна, црвена и масна. Седео је без капута, држећи у једној руци чашу пива и отирући ознојено чело рукавом друге руке. Испод раскопчане кошуље, у којој су се сијала златна пуца, виделе су се прси, крупне као у жене, обрасле густом длаком.

Десно од стола, на сточићу, стајало је повелико буре, из којега је Виљем Хамер сваки час точио пиво.

— Како се зовеш, чича? — весело викну Кнап грубим гласом, заносећи много на немачки.

— Сљимак.

— Јест, истина, то је тај!.. — узвикну Кнап и насмеја се. А хоћеш ли нам продати своју земљу, с брдом, за сувачу?

— Зар ја знам?.. — одговори сељак снебивљиво. Морам продати...

— Ха, ха!... — смејао се Кнап. — Виљеме!... — продера се као да је Виљем километар далеко — наточи му пива, овом сељаку .. Пиј у моје здравље, и ја ћу у твоје... Хо! хо! хо!... И ако ниси никад млео код мене, ја се опет куцам с тобом... Ти буде здрав и ја будем здрав... А што нам раније ниси продао своје имање?

— Зар ја знам? — одговори сељак, жудно испивши чашу.

— Виљеме!... Наточи му!... — рече Кнап. — Ја ћу да ти кажем, што ниси продао. С тога што не умеш да будеш много одлучан. Хо! хо!... Јака

одлучност, то је темељ. Ја сам казао: „Биће млин у Вољци“ и има млин у Вољци, ма да су ми га Јевреји два пута палили. Зар није тако, Хамере?.. И још сам рекао: „Мој ће Конрад бити доктор“, и Конрад ће бити доктор. И још сам казао: „Ти, Хамере, твој Виљем мора имати сувачу“, и Виљем мора имати сувачу. Без јаке одлучности човек је као млин без воде... Виљеме!... Тоћи му пиво... Је ли да је пиво добро?... Мој зет, Краузе, гради тако пиво.. Хо! хо!:.

— Шта је? узвикну, нагнувши се ка бурету — Шта је? Нема пива?.. Доста!... да спавамо...

Устадоше од стола. Фриц гурну Сљимака у кухињу, па закључа врата.

Сељак је био пијан, не зна се од чега више: од пива или од Кнапова хучна разговора. При сјају од жишка угледа у кухињи два миндерлука; на једном је неко спавао, други је био празан. Сљимак седе на празан; осети се весео, па се стаде њихати десно па лево, десно па лево...

Није мислио ни о чему; пре је слушао разговор, који се у суседној соби водио немачки. Пошто прође неко време, он чу јаке пољупце, нов низ узвика, помицање стола и столица, и Кнапов смех. Затим кухињу обли светлост, и кроз њу прођоше Фриц и Виљем.

— Спавај, спавај!... — викну му Фриц — Чим се сване, полазимо.

Млади Хамери изиђоше у трем, а одатле у двориште. Кораци им се изгубише негде око житнице, а Сљимак је једнако климао главом десно и лево. Опет прође неколико времена, а у великој се соби чу тежак ход, па за тим груби Кнапов глас, који је говорио:

— Vater unser, der Du bist im Himmel...

Млинар је, док се молио, скидао чизме, бацао

их далеко од себе, и најзад понављајући: амен... амен... леже на постељу, која под њим зашкрипа.

На послетку он умуче, а после неколико минута стаде чудно хркати, као да га неко дави и коље.

У кухињи жижак потамне, зацврча, два три пута сину, па се угаси, непријатно миришући на изгорело сало. Кроз замрзнута окна завири месец, и на поду од глине разли се једна бледо сјајна плоча, пресечена на шест плочица сенком од ћерчива.

Млинар је страшно хркао и јечао. Сељак се, занет пивом, љуљао лево и десно, смешкао се ни сам не зна чему, и премишљао:

— Па продаћу!.. Па шта? Ваљда ми то није слободно? Та и боље је отићи у други крај и купити петнаестину јутара добре земље, но седети на десет јутара рђаве, и још бити сусед са Јашом Грибом. А и он и стари би ме овде испекли... Кад се мора продати, онда да се прода што пре.

И устаде, као да ће ићи председнику. Али сетивши се да је до председника далеко, он паде на сламњачу, па се узе тихо смејати. Јако пиво, усуто у празан желудац, обарало га је све јаче.

У том се на светлој плочи од окна оцрта људска сенка. Неко се с поља трудио, да завири у кухињу.

Сељак се несвесно примаче прозору. Погледа... отрезни се... и истрча из кухиње... На шкрипу врата онај се радник што је спавао преврте и нешто опсова, али се Сљимак није обазирао на њега. Дрхтавим рукама напипа скакавицу у трему, трже је и обастрт хладним ваздухом, нађе се у дворишту.

Пред кућом је стојала нека жена и завиривала кроз прозор. Сљимак јој притрча и ухвати је за руке, па прошапута плашљиво:

— Ти си Јагна?... Ти си?... За Бога, шта радиш? Ко те обуче?

Одиста је била Сљимаковица.

— Сама сам се обукла, само ципеле нисам могла да обујем, те ми стоје накриво... Хајде кући — рече вукући га за руку.

— Куда кући? — одговори Сљимак. Па ти си толико болесна, да не знаш да су нам изгореле и кућа и жатница... Куда ћеш по овој хладноћи?..

У дворишту залајаше Хамерови пси; Сљимаковица се обеси мужу о руку, па навaљиваше упорно:

— Хајде кући... хајде кући!.. Нећу да умирем у туђој кући, као слушкиња... Нећу! Ја, газдарица!... Нећу да се братимим са Швабама, јер ми попа ни сандук неће пошкропити освећеном водом...

Она је вукла, а он ишао. И тако су њих двоје стигли до вратница, па иза вратница, па заледеној реци, да би што пре стигли кући. За њима су трчали пси и, бесно лајући, трзали их за одело.

Ишли су без говора. Тек код реке застаде уморна жена и, мало се одморивши, рече:

— Мислиш, ја не знам, да су тебе Немци обрлатили, те хоћеш да им продаш имање?... Зар није тако?... — додаде она, гледајући му дивље у очи.

Сљимак обори главу.

— Ти, издајниче!... Ти, одметниче!... — плану она изненада, претећи му песницом. — Ти имање продајеш?... Па ти би и самога Христоса продао Јеврејима!... Теби се већ досадило, што си честит домаћин, као што ти је био отац, па хоћеш да постанеш порота свету? А шта ће Анџра?... Да иде за туђим плугом... А мене, како ћеш мене сахранити?... Као газдарицу или као слушкињу?...

Повуче га, те паћоше на лед. Кад бише на средини реке, жена опет плану:

— Стој ту, Јудо!... — викну ухвативши га

за обе руке. — Ти још мислиш да продаш имање? Ја ти више ни мало не верујем... Слушај — говораше у грозничавој раздражености. — Само ако продаш, Бог ће проклети и тебе и дечака... Овај ће се лед под тобом проломити, ако се не оканеш ђаволских мисли .. Ја ти ни мртва нећу дати мира... Никад нећеш заспати... И ако заспиш, ја ћу устати из гроба, па ћу ти отворити очи...

— Слушај! — дрекну у наступу махнитости. — Ако продаш имање, нећеш моћи прогутати свето причешће, јер ће ти засести у грлу или ће ти се крвљу просути...

— Исусе!... — прошапута сељак.

— Где станеш, траву ће ти спалити под ногама... — клела је жена ван себе. — На кога год погледаш, уреће ћеш га, па ће га снаћи зло...

— Исусе! Исусе!... — јекну сељак. Па се истрже из њених руку и затисну уши.

— Хоћеш да продајеш? Хоћеш да продајеш?... — питала га је уносећи му се у лице.

Сљимак замаха главом и рашири руке.

— Нека буде што год хоће — одговори он — нећу продавати.

— Макар цркао на слами?

— Макар цркао.

— Тако ти Бог помогао?...

— Тако ми помогао Господ и његове невине муке...

Сљимаковица се поведе. Муж је ухвати око паса и скоро одвуче до коњушнице, у којој су спавала два Хамерова радника.

Сељак посади жену на праг, а он стаде лупати у врата песницама.

— Ко је — упиташе они сањиво.

— Отворите!.. Устајте!. — одговори Сљимак.

Један од радника отвори.

— Ви сте, Сљимаче! — рече зачуђен, увијајући се кожухом.

— Идите ви у своју насеобину, јер ту морам да наместим жену.

Радник се стаде чешати по чупавој глави.

— Ви се ваљда шалите? Па ово имање није више ваше...

— Него чије?.. — грмну наљућени сељак, па га докопа за прса и извуче у двориште.

— Одлазите!.. — додаде, склањајући се с пута другоме раднику, који је, са чизмама у руци, оставио коњушницу.

Истерани, гунђајући, стадоше се облачити. Сљимак узе жену на руке и метну је на још топлу сламу. Жена је дисала тешко.

— Биће ту парнице! — рече старији радник. — Не могу се тако људи варати. Стари је на вашу реч довео Кнапа, жену вам је неговао као што треба, а ви ноћу бежите од уговора. Честит сте ви човек!..

— Сигурно га је подговарио Геде — рече други радник.

— Геде није тако подао — одговори старији — он ће одржати погодбу. То мирише на Јевреjина... Мора да су га наговорили Јосел и Хиршголд, оба подлаца, који су све нас увукли у несрећу.

Ражљућени Сљимак залупи врата од коњушнице. Оба Немца викнуше:

— Платићеш ти за превару!.

— Цело ће ти имање отићи!..

— Видећеш, како ће те Чивути опељешити!

— Од глади ћеш црћи, или ћеш у просјаке!

— Можете ме пољубити!.. — одвикну им Сљимак.

Они се обртоше и одоше насеобини, претећи песницама и псујући пољски и немачки, наизменце. Кад умукоше њихови љутити гласови, Сљимак изиђе

из коњушнице, па стаде шврљати по дворишту, ослушкујући, не иде ли ко друмом.

— Није вајде — мислио је — мора се довести нека жена и лекар...

С времена на време је отварао неполмазана врата од коњушнице и загледао жену. Чинило му се да спава, мало умирена, јер више није хркала.

Тако је шврљао до јутра. Кад се роди сунце, он положи кравама и напоји их; а кад се сасвим раздани, он уђе у коњушницу, да мало проспава.

Паде му у очи женина мирноћа. С тога, и ако су му се очи крпиле а у глави зујало, оде даље и разгледа је, напрежући остатке пажње. Повуче је за руку, додирну јој уста — она се не маче. Умрла је, и већ се укочила.

— Ето ти сад!.. — промрмља он. — А... а... нека све иде у ђавола!..

Закључа се у коњушници, па, скупивши мало сламе у кут, леже на њу. После неколико минута тврдо заспа.

Било је већ прошло подне, кад га пробудише вика и светлост. Он отвори очи и над собом угледа стару Собјесковицу.

— Устајте, Сљимаче!.. Па жена вам је умрла... Сасвим је умрла...

— А шта ја могу? — одговори сељак; окрете се потрбушке, па стаде још боље навлачити кожух на главу.

— Треба купити сандук... јавити свештенику..

— Нека други јављају.

— Ко ће? — викаше жена. — У селу веле, да вас је сам Бог покарао за Овчара и сироту.. Немци вам страшно прете!.. Јер се онај дебели млинар из Вољке завадио са њима и отишао... Чак ми ни Јосељ није дао да дођем, и вели, да вам сад излазе на нос они пилићи, што сте их продавали жељазничарима. Киван Јеврејин! У мало му нисам

очи полила врелом водом... Али, дижите се, Сљимаче!.. — говораше жена вукући га за кожух.

— Море, остави ме!.. — рече сељак загушљивим гласом. — Јер ако те треснем ногом, сва ће ракија истећи из тебе...

— О, безбожниче један!.. Псино!.. Отпадниче од цркве Божје!.. Па ти заиста немаш душе, него се излежаваш, кад ти рођена жена чека хришћански погреб... Опаметите се, Сљимаче!..

— Пољуби ме!.. — дрекну сељак, па тресну ногом у ваздух тако, да силина удари Собјесковицу. Жена диже руке у вис, па, плачући, отрча у село...

Сљимак гурну врата, па се опет уви у кожух. Срце му обузе немилостива, сељачка упорност, јер је већ био уверен да му нема спаса. Није се тужио, ничега му није било жао, само је мислио на једно: да заспи, па да у сну умре. Непријатељи су га проклели, познаници напустили, најрођенији помрли. Није имао ништа и никога; колико је свет, није било људске руке која би га извукла из очајања, и пружила му бар гутљај воде, и ако је, жежен грозницом, био жедан. Спасти га је могло само Божје милосрђе; али се он у Божје милосрђе није више уздао.

Док је он тако лежао потрбушке, да не би видео женин леш, сунце се спустило над западне брегове; из села у коме је била црква чу се глас вечерњега звона, а по кућама су побожне жене стале шапутати „Богородице Дјево." У исто се време горе на другу појави црна погрбљена прилика. Ишла је право Сљимаковој кући, лагано, са штаком на плећима, штапом у руци, обливена сунчаном светлошћу. Баш као анђео Господњи, којега милосрдни Отац шаље људима на последњем часу.

То је био Јојна Слепи Миш, најстарији и најсиромашнији Јеврејин у околини. Све је радио, сва-

чим трговао, али никад ништа није имао. Са великом породицом становао је у страни, у једној кући, чији је један рог запао у земљу, којој је недостојао четврти део крова, а у прозорима, закованим дашчицама и излепљеним хартијом, само је по гдегде сијало разбијено оканце.

Јојна је ишао у село, у коме се надао да ће закрпити коју хаљину Грибу или Ожеховском, а у најгорем случају свршити какав посао Јосељу, који се њиме често послуживао и рђаво му плаћао. Хладан му је ветар тресао зулове, мрсио проређену браду, штипао крвљу населе очне капке и усиљивао се, да се завуче под капут, ишаран честим закрпама. Јеврејин је духао у модре прсте, премештао свој џак с рамена на раме и идући премишљао о породичним невољама. Да ли ће његова жена, матора Љиба, кадгод дочекати штуку за шабес? Шта ли му ради син Менахен, који је од војске побегао у Немачку, и већ обријао браду, обукао кратак капут; али није имао новаца? Кад ли ће се вратити његов најоштроумнији зет Бенцион Суфит, који је сад у затвору због некога преступа за акцис? Хоће ли други зет, Волф Крикјер, постати кадгод учитељ, и ако већ десетину година ништа не ради, само чита свете књиге? Да ли ће му се ћерка Рифка, ружна, матора девојка, удати кадгод, а унуци му и унуке: Хаим, Фајвељ и Мортко, Ељка, Лаја и Мирља, хоће ли кадгод имати по две кошуље?

— Ај, тешко мени! — прогунђа Јеврејин. — И још су ми они лопови отели три рубље...

Те су три рубље Слепом Мишу отели још јесенас; али он никако није могао да их заборави. То је била једна од највећих сума коју је он икад имао.

У том тренутку Јојнин поглед паде на димњак спаљене Сљимакове куће, и Јеврејин тешко уздахну. Авај! Каква би несрећа била, кад би овако

на његову кућу Господ излио огањ, и куд би се дели жена, кћери, зет, унуке и унуци?...

Још га више дирну, кад чу рик краве у штали Значи да су Сљимакови код куће. Дабогме да јесу, у селу их нико не би примио, јер има више од године, како се сви на њих љуте. Зашто се љуте?... Е, а што се сви љуте на њега, на старога Јојну, па још вели и да је он варалица?.. Свет има своје ћуди, тако је он уређен, и он га не може поправити.

Крава рикну и други пут (обе су наизменце рикале до подне) и Јојна сврну кући, да види шта се ради код Сљимака.

— Можда ћу што зарадити — помисли он.

Уђе у двориште, разгледа око себе, и, вртећи главом, упути се одмах коњушници.

— Сљимаче!... Господине газда!... Госпођо газдарице, јесте ли ту?... — викаше он, лупајући у вид. Бојао се да отвори врата, да га не би, ако газда не буде ту, бедили, да прегледа туђе кутове.

— Ко је тамо? — јави се Сљимак.

— Ја, стари Јојна — одговори он. Па, отворивши врата, запита зачуђен:

— Шта је вама?.. Шта вам је, Сљимаче?... Шта је газдарици?

— Умрла је.

— Како умрла? — трже се Јевреј ин. — Зашто се тиме шалити. Их несреће!... Можда је и умрла?.. — додаде, погледавши пажљиво жену. — Така добра газдарица!... — настављаше. — Велика вас је несрећа снашла, нека Господ сачува.. Пфуј! — пљуну он. — А што ви тако лежите, Сљимаче, кад треба спремати погреб?

— Биће два у један пут — прогуњи сељак.

— Како то може бити два?... Зар сте ви болесни?

— Нисам.

Јевреjин је махао главом, пљувао и размишљао.

— Та овако не може остати — рече он — а ако ви нећете, онда ћу ја да јавим. Само кажите коме да идем?

Сљимак ћуташе; али крава опет рикну.

— А што она гсведа онако ричу? — упита Јојна радознало.

— Сигурно зато, што нису напојена.

— Па што их нисте напојили?

Сељак опет не одговори. Јевреjин постоја мало, па, куцнувши прстом у чело, баци џак и штап. И упита:

— Где вам је кабао, газда? Где је ведро?

—Та оставите ме на миру! — прогунђа сељак љутито.

Али Јојна не уступи. Нађе кабао и цименту у штали, донесе неколико пута воде са просека у леду, напоји краве, и још пуну цименту метне пред Сљимака. Према кравама је Јојна имао нарочито сажаљење, јер има пола века како узалудно сања, да и он некад има своју краву, или бар козу.

Јевреjин, одморивши се од овога рада, врло тешкога за његову снагу, опет запита Сљимака:

— Дакле како ћемо?

Сељака је дирнуло његово саучешће, али му није дало енергије. Он, дакле, само подиже главу и рече:

— Ако се кадгод нађете са Гроховским, кажите му од моје стране, да не допусти, да се имање прода, докле Андра не дорасте.

— А шта ћу сад да кажем у селу? Јер тамо идем...

Али се сељак већ покрио кожухом и прекинуо говор.

Јевреjин стао, наслонио браду на руку и за дуго мислио. Најзад, затворивши коњушницу, узе свој џак и штап, па оде; но не преко моста у село,

него друмом на више. Саучешће невољниково у туђој несрећи било је толико силно, да он у тај мах заборави на своје бриге, па је само мислио, како да спасе Сљимака. У самој ствари он и није мислио нарочито о Сљимаку, но га просто није умео разликовати од себе. Чинило му се, да то он сам, Јојна, лежи у коњушници поред мртве жене, и да се по сваку цену мора извући из несреће.

Ишао је дакле, колико су му допуштале старе ноге, право Гроховскоме. Било је већ мрачно, око шест часова после подне, кад он стиже пред његово двориште. Паде му у очи, да у кући нема светлости. Стаде лупати, нико не одговара. Почекавши око четврт часа на прагу, он обиђе око куће, и кад се, очајан, хтеде већ вратити, пред њим се наједанпут створи, као из земље, Гроховски.

— Шта неш ти ту, Јеврејине?... — упита га љутито горостасни сељак, кријући пажљиво иза себе нешто дугачко.

— Шта ћу?... — одговори уплашени Јојна. — Ја сам нарочито дошао к вама од Сљимака... Ви знате, да су они погорели, да је Сљимаковица умрла, а он лежи поред ње без памети.... Говори, као да му се по глави врзу рђаве мисли, па чак ни крађе није напојио. Мене је страх, шта ће он ноћас урадити.

— Слушај, Јеврејине — рече оштро сељак — само ми говори истину. Ко те научи тако лагати? Јер ти сам ниси лопов, али се види, да су те овамо послали лопови.

— Какви лопови? — дрекну Јојна. — Та ја долазим управо од Сљимака...

— Немој лагати, немој... — одговори Гроховски. — Јер се одавде не можеш извући, па да лажеш још толико; а они ти чак ни твоју награду неће дати...

Он попрети Јојни, па оде међу зграде. Сад тек Јеврејин виде да Гроховски има у руци пушку. Очевидно се надао лоповима.

Кад виде оружје, Јојна се толико запрепасти, да у први мах у мало не паде; па после стаде бежати другу. При слабој месечевој светлости Јевреју се чинило, да је сваки жбун и сваки дирек убица, који ће га најпре опљачкати, па после убити из пушке. Јојна би умро од самога пуцња.

Али није заборавио Сљимака, и, изишавши на друм, упути се селу, у коме је била црква, попова кућа.

Овдашњи је попа тек од неколико година на парохији. Он је човек средовечан, веома леп. Има више образовање и понашање добро васпитана племића. Сваке је године набављао књиге, више него сви његови суседи, и много је читао; то му није сметало, да гаји пчеле, лови, иде на племићске скупове, и врши духовничке дужности.

Сви су га волели. Племство га је волело због памети и готовости за весеље; Јевреји с тога, што није допуштао да их штете; насељеници, што је у парохијској кући гостио пасторе; сељаци, што је обновио цркву, оградио гробље зидом, говорио лепе проповеди, удешавао лепе литије, а сиротињу не само чабе крштавао и опевао, но и помагао.

Али односи између простога света и свештеника нису били довољно срдачни. Сељаци су га поштовали, али нису били слободни према њему. Гледајући њега, они су мислили да је Бог велики господин и племић, љубазан и милостив, али који не говори са сваким. Свештеник је то осећао, и особито му било непријатно, што га још ни један сељак није позвао на свадбу или крштење, што ни један није ни за што од њега тражио савета. Хотећи да сломије њихову бојажљивост, он би се по некад упустио у разговор; али би на сељакову ли-

цу одмах видео бојажљивост, а у себи осетио нелагодност — и прекидао би.

— Не могу да се правим демократом... — мислио је, растужен.

По некад се, кад западну пугеви и кад проведе по неколико дана без друштва, јављала у њему грижа савести.

— Ја сам рђав пастир — мислио је он — недостојан ученик Христов. Нисам постао свештеником за то, да правим друштво племству, него да служим малима... Бедник сам ја, фарисеј...

Тада би се закључао, клекао на го под и молио Бога, да му дође апостолска духа. Заветовао се, да ће раздати хртове, избацити из пивнице боце, дати сиромасима кицошко одело и, место што игра карата са спахијама, да ће тешити невољне, учити незналице, и саветовати оне који сумњају. И баш када се, благодарећи посту и молитви, већ... већ будио у њему дух смерности и одрицања, ђаво му је слао госте.

— Ја сам проклет... Боже, буди милостив!... — шапутао је он очајно, устајући с колена, да изда наредбе за јело и пиће. После четврт часа певао је световне песме и пио као смук.

Овога вечера, кад се Јојна приближавао парохијској кући, свештеник се спремао, да походи суседне спахије. Требало је да буде десетак људи, инжињер из Варшаве са најновијим гласовима, преферанс, одлична вечера и изванредна вина, јер је инжињер хтео просити домаћинову ћерку. Свештеник је већ неколико дана седео сам, с тога је једва чекао да поће. Толико му је било досадно, гледајући с једнога прозора двориште, у коме је дебео слуга секао дрва, а са другога башту, покривену снегом, и голо дрвеће, на коме су викале чавке; толико је туговао за људима, да већ није могао дочекати, кад ће се смркнути. Већ је рачу-

нао не часове него четврти, а кад би, мислећи да је прошла четврт, погледао у часовник, уверавао би се, зачуђен, да је прошло једва неколико минута.

Капелан је становао у другој кући, и одмах је по сунчеву заходу одлазио, да спава, мењући при спавању на главу сукнену, постављену капу. То је једино радовало свештеника, који није волео свога помоћника. А да би ма на који начин скратио време до поласка, затражи чајник, и, пушећи лулу, сањаше.

У тај мах неко куцну на врата. Уђе Јојна и поклони се до земље.

— Добро те си дошао — рече свештеник. — Баш сам хтео да пошљем по тебе, јер се скупило мало одела за оправку.

— Хвала Богу! — одговори Јевреjин. — Већ недељу дана нисам имао рада. Али ми још госпођа газдарица рече, да се у кухињи покварио часовник.

— Ти дакле умеш и часовнике оправљати?

— Дабогме, имам и алат.

— Одлично!.. Кројач и сајџија.

— Умем ја још да правим и амреле, а знам и седларство, умем и калајисати.

— Е, ако је тако, онда код мене можеш зимовати. А кад ћеш доћи на рад?

— Одмах ћу почети.

— Ноћас? — упита свештеник.

— Ја радим по целе ноћи. Не могу већ више много ни да спавам.

— Како хоћеш. Онда иди у кухињу и кажи, да ти даду вечеру. Чај ће ти одмах донети.

— Молим, да ми опростите — поклони се Јевреjин — али ја вас молим да шећер буде засебно.

— Пијеш без шећера?

— На против, ја баш волим врло слатко; само ја чај пијем незаслађен, а шећер чувам за унуке.

— Пиј са шећером, а за унуке ћеш добити оделито — одговори свештеник, смејући се Јевремовој досетљивости. Валента, дај ми бунду — обрте се слузи, чувши да већ долазе саонице.

Јеврејин се опет поклони.

— Молим, да ми опростите — рече — али ја сам овамо дошао од Сљимака..

— Од Сљимака?... — понови свештеник. — Аха, од онога што је погорео.

— Чак и не од њега, јер ме он не би смео слати овамо. Али њему је жена умрла, и њему се нешто помешало у глави, па тако обоје леже у коњушници, а нема ко ни воде да им да. Чак ни краве није појио цео дан.

Свештеник се трже.

— Како то, зар их нико из села није походио?...

— Молио вас, господине — поклони се Јеврејин — у селу веле, да је на њега пао гнев Божји. И тако ће она пропасти, ако их ко не спасе.

Говорећи ово он је гледао свештенику у очи, као да би му хтео рећи, како он треба да спасе Сљимака.

Свештеник удари чибуком о под тако, да лула прште.

— Сад ја, молим вас, господине идем у кухињу — завршн Јеврејин.

Он узе штап и џак, па изиђе.

Пред ходником су звецкали праиорци на саоницама, подешавајући свештеника како треба полазити суседу. Валента је стајао у соби са бундом у рукама.

— Тамо ме чекају — мислио је свештеник, савијајући чибук о патос. — Тамо је онај инжињер... Можда ћу требати ради заручења... А и онај

ће ваљда издржати до сутра. У осталом, мртву жену не могу васкрснути.

О, како је тешко колебати се између дивне седељке и ноћне походе погорелцу, који заједно са мртвацем лежи у коњушници...

— Дај бунду! — рече свештеник. — Сад ћу ја... — додаде и оде у ложницу.

— Сад је осам — мишљаше. — Ако одем к њему, онда не вреди после ићи к њима.

— Бунду!... Чекај... Види, Валента, јесу ли коњи ту?

— Стоје пред ходником — одговори слуга.

— Аха... Је ли ноћ видна?

— Видна, господине.

— Аха! Отиди газдарици и кажи да нахрани Јеврејина. Нека му да светлу лампу, јер ће радити ноћас.

Валента оде.

— Не могу ја бити робом свих погорелаца и мртвих жена. Сутра ће таман бити време. То мора да није никакав човек, кад му нико из села није хтео помоћи.

Случајно погледа у Христово распеће и задрхта.

— Господе Боже! — шану он — Шта је ово са мном?... И ја, грађанин, свештеник, још се колебам између забаве и тешења невољника... Свештеник!... Грађанин!..

Ухвати се оберучке за главу, па стаде ходати по соби. Валента се врати.

Свештеник га погледа, побледео.

— Узми котарицу — рече промењеним гласом — метни у њу месо од вечере, хлеб, боцу медовине, па метни у саонице.

Слуга се зачуди, али изврши заповест.

— Он можда умире... — мислио је свештеник. — Како би било да понесем причешће?... Немо-

гућно! — прошапута. — Ја сам за свагда проклет... Боже, буди милостив!.

Био се у груди и сумњао о своме спасењу, заборављајући да милостиви Отац не рачуна број вечерњих забава нити испијених боца, но рачуна ове тешке борбе, које бије са собом срце човечје.

XI

После пола часа товни свештеникови коњи стадоше пред Сљимаковим двориштем. Свештеник запали извађену испод седишта светљику, па се, са светлошћу у једној а котарицом у другој руци, упути коњушњици.

Гурну врата ногом и угледа леш Сљимаковичин. — Погледа десно — на слами је седео сељак заклањајући очи од сјаја.

— Ко је то? упита Сљимак.

— Ја, свештеник.

Сељак ђипи са земље и пребаци преко плећа кожух.

На лицу му се огледало чуђење; није могао разумети шта се дешава. Непоузданим кораком пређе праг и, станувши пред свештеника гледаше га отворених уста,

— Шта хоћете овде, милостиви господине? — рече тихо.

— Доносим ти благослов Божји. Обуци кожух, јер је хладно, и поткрепи се — одговори свештеник. Метну котарицу на високи праг од коњушнице, па стаде вадити хлеб, месо и бочицу медовине.

Сљимак се примаче свештенику, погледа га у лице, дотаче рукама бунду, и наједанпут паде преда њ јецајући:

— Како сам ја бедан, мој попо... како сам бедан... Авај, како сам бедан!..

— Benedicat te omnipotens Deus — благосиљаше та свештеник. Али га одмах, место да га прекрсти, загрли, и седе с њим на праг. И тако сеђаху за дуго, јадни уплакани сељак у загрљају гиздавога попа.

— Но, умири се, брате... све ће бити добро... Бог не оставља деце своје.

Пољуби га и отре му сузе. Сљимак му с гласним плачем паде пред ноге по други пут.

— Сад нека пропаднем — јецао је. — Нека одем у пакао за своје грехе, кад ме је таква срећа снашла, те сте се и ви, милостиви господине, сажалили на мене... А зар сам ја достојан тога; и кад бих сто година живео, кад бих се кренуо на коленима у свету земљу, опет се нећу моћи одужити.

Одмаче се на коленима, па удараше челом о земљу пред ногама свештениковим, као пред светом тајном. И много времена прође, докле га свештеник толико умири, да сељак устаде и обуче кожух.

— Напиј се — рече свештеник, пруживши му чашу медовине.

— Па не смем, мој драги милостиви господине.

— Онда ја пијем у твоје здравље — и дотаче устима чашицу.

Сљимак узе чашу дрхтавим рукама и, опет клекнувши, с тешком муком испи.

— Шта, прија ли ти? — упита свештеник мало после.

— Охо, добра је! Лола ракија... — одговори сељак већ друкчијим гласом, и пољуби попа у руку. — Мора бити да овде има много трава — додаде.

Наговорен, поједе парче меса с хлебом и испи другу чашу медовине. То га, видело се, окрепи.

— Па испричај ми, брате, шта је с тобом било — поче попа — јер се сећам, да си био имућан домаћин!

— Много би се о томе говорило, мој господине. Један ми се син утопио, други у затвору, жена умрла, коње су ми украли, упалили ме..... А све су моје несреће почеле од онда, кад је спахија подао село, како су почели железницу, и како су дошли Немци. Због оних првих железничара, што су на нашим њивама намештали кочиће, ражљутило се на мене цело село. Јер их је бунило Јосељ, с тога што су мерачи куповали од мене пилиће и друге неке ствари. И данас их буни...

— А ви опет идете њему на савет — упаде свештеник.

— Куда да идем, молим вас, господине? Па ја сам сељак, неумешан, а Јевреји се разуме у свачем, и не једном паметно посаветује.

Свештеник се лецну. Сељак, загрејан медовином, говораше даље:

— Кад је спахије нестало, пресекла ми се зарада у двору, и још сам морао Немцима вратити два јутра ливаде, што сам држао под закуп од спахије.

— Аха!.. — прекиде свештеник. — Да није тебе спахија хтео продати за сто двадесет рубаља ливаду, која вреди око сто шесет?

— Мени, дабогме.

— Па што ниси купио? Ниси му веровао. Вама се чини да спахије мисле само о вашој штети.

— Ко их зна, шта они тамо мисле, господине? Међу собом мрдају као Јевреји, а са нама терају само шалу. Лепо се сећам, кад је, због те ливаде, стао господин са госпођом и шураком да се ишчуђава; ја се уплаших, те оно парче не бих узео онда ни за сто рубаља. У осталом онда се говорило да ће се земља раздавати.

— И ти си поверовао?

— А шта ја знам, кад са свих страна иде само лаж, а праву истину никад не можеш сазнати. Нај-

више се у томе разумеју Јевреји; али један пут говоре овако, други пут друкчије, а сељак верује у оно што му је боље.

— Хм. А на железници ниси имао зараде?

— Ни гроша нисам зарадио, тако су ме одгурнули Немци.

— Зар ниси могао доћи к мени — наљути се свештеник. — Па код мене је за све време становао главни инжињер.

— Молим вас, господине, зар сам ја то знао? У осталом не бих ни смео долазити вашој кући.

— Хм! Хм! Јесу ли ти и Немци досађивали?

— Још колико! — уздахну сељак. — Како су дошли овамо, нападали су ме да им продам имање. Тако су ме нападали, тако досађивали, да сам, кад је Бог послао огањ, најзад морао подлећи и са женом сам прешао к њима...

— И продао си?

— Бог ме сачувао и моја покојница. Устала је са мртвачке постеље, извукла ме од њих и тако ме заклела, да сад више волим пропасти него продати. Али ће ми се и они за то осветити... — додаде Сљимак тужно обарајући главу.

— Ништа ти неће учинити.

— Ако не они, онда ће стари Гриб. Јер ако би Хамер одавде отишао, онда ће после њега Гриб узети мајур. А он је гори од Немаца.

— О, ала сам ја красан пастир! — помисли свештеник. Моје се овце растржу као вуци. Немци их гоне, Јевреји их саветују, а ја идем по забавама!.. Остани ти ту, драги брате — рече гласно — а ја ћу стићи до села.

И устаде с прага. Сљимак му још једном пољуби ноге и испрати га до саонице.

— Терај преко моста — обрати се свештеник кочијашу.

— Преко моста? .. Зар нећемо тамо? — чуђаше се кочијаш, надувен као да су га пчеле изуједале.

— Терај куд ти наређујем! одговори свештеник нестрпљиво и жацну се на седишту.

Саонице отидоше, Сљимак оста сам и, наслонивши се на плот, као негда у боља времена, слушаше звеку прапорца, која се постепено губљаше и мишљаше: — Од куд је господин попа за нас сазнао? Види се, да се од свештеника, као од Бога, ништа не може сакрити. Страхота!... Заиста му нису то сељаци казали, нити Немци, ни Собјеск вица... Да није Јојна? Он је добар и милостив Јеврејин, чак ми је и краве напојио. Али од куд би он ишао ноћу одавде чак у парохијску кућу!

— У осталом, он је ишао у село. Нечувена ствар! Сам попа дошао до сељака, нахранио га, напојио и још изгрлио. До Бога мене, чисто ме стид да се ја загрлим с оваком личношћу... Их! И са оргуљашем не бих смео.

Стајао је, мислио и шапутао:

— Мора да се много променио свет, кад се духовник није стидео седети са сељаком као с братом, па још на прагу од коњушнице. Да неће опет раздавати земљу?... Да неће опет племство укинути?.. Али је попа добар, искрен. Управо као онај свети владика, што је Лазара својим рукама дизао и ране му превијао. И он ће ваљда бити светац; а и сад јесте, кад свезна и види, шта се ја по миље ради. Сад ми нико ништа не може, јер би га снашла несрећа... Еј! Кад би ме попа још опростио греха са јаднога Овчара и нахочета, онда се ничега не бих плашио.

Уздахну и за дуго гледаше у небо, осуто звездама.

— Занимљиво је — промрмља — да ли ноћу на небу горе свеће, или се оно онако само сјаје?

Из далека, од моста, опет зазвонише прапорци, фрктаху коњи, и у скоро се пред двориштем зауставише свештеникове саонице. Сељак истрча на друм.

— Јеси ли ти, Сљимаче?

— Ја сам, милостиви господине.

— Сутра ће вам доћи Гриб и донеће помоћ. Па помирите се и немојте се више свађати. За сандук сам ја већ послао у варошицу.

— О мој избавиоче!... јекну сељак.

— Терај, Павле, што коњ може! — рече свештеник кочијашу. — Извади часовник, па, видевши да је још четврт до десет, промрмља.

— Доцкан је, али ћу још стићи.

Сљимак стојаше на друму, докле год се у помрчини не изгубише саонице. А кад настаде потпуна тишина, он осети умор и неодољиву жељу да спава. Лагано се упути у коњушницу, али — није ушао тамо. Већ се бојао, да спава поред мртве жене, те леже у шталу. Сањао је страшне снове, каквим човек обично подлеже после јаких потреса. Сањао је, као да некуд упада, или опет да се топи у врло хладној води, или да лута по земљи, у којој никад није било дана, него вечити полумрак — а на послетку, да му се жена, оставивши коњушницу, труди, да уђе у шталу, час отварајући крадом врата, час склањајући даску из зида. Пробуди се, измучен и жалостан, па му се чак кратко време чињаше, да је ноћна похода свештеникова била само привиђење.

Са страхом загледа у коњушницу и умири се, тек кад виде хлеб, месо и начету боцу медовине, коју је свештеник оставио синоћ. Светлост дана, који је свитао, паде на покојницу и одби се двама слабим пламеновима у њеним несклопљеним очима.

— Не, није се кретала ноћас — помисли сељак и уздахну за покој душе умрле жене.

Наједанпут неке саонице, које су ишле друмом, сталоше пред вратима. У двориште уђоше два човека с великом корпом. Сљимак се запањи, кад виде, да ту корпу носе стари Гриб и његов слуга.

— Иди сад, Кубо, у варош по сандук, само што брже! — рече Гриб слузи, кад спустише корпу близу штале.

Слуга оде. Гриб се обрте Сљимаку, али му се седа глава тресла и немирно играле жућкасте очи...

— Ја сам крив! — рече, бијући се у прса. — Ја сам крив!... А шта, још се љутите?...

— Нека вам Бог да све што је најбоље, што сте ми дошли на оваку невољу — одговори Сљимак и дубоко му се поклони.

Старче се сељаку допаде та понизност. Он ухвати Сљимака за руку, па стаде говорити мало блажим гласом:

— Ја вам кажем: ја сам крив; јер ми је тако заповедио попа. С тога први к вама долазим, ма да сам стар, и велим: ја сам крив! Али сте и ви мени, куме (што вам не пребацујем) много дојадили.

— Опростите ми, молим вас, све што год сам коме учинио зла — рече Сљимак, сагињући се руци Грибову, — али, заиста, ја се не сећам, чиме сам баш вас оштетио?

— Па ја вам ништа не пребацујем. Ипак сте са железничарима трговали без мене...

— И сво сам зарадио... — уздахну Сљимак, показујући згариште.

— Ово, истина, Бог, наш отац, метнуо вас је на тешко искушење, и с тога ја велим: ја сам крив! Али сте и ви онда пред црквом, кад је сна, покојница, купила мараму (лака јој земља!) могли дати бар једну оку ракије за срећу, а не да онако безобразно одговарате мени, старцу.

— Авај! Истина је, да није требало онако.

— И с Немцима сте се лепо живели без потребе — прихвати Гриб. Андра је с њима чак и пио (сећате ли се, кад су одређивали место за кућу?) а ви сте се са њима молили, као с браћом...

— Само сам капу скинуо. Па Бог је један и њин и наш.

Гриб отресе руком поред свога уха.

— Тако се вели, да је један — одговори. А ја велим, да њин Бог мора бити друкчији, кад му се мора немачки говорити... Него оставимо то!... — наједанпут промени тон — Прошло је, свршило се, и неће се вратити.

— А попа ми је синоћ рекао, да сте заслужни, јер нисте Немцима земљу продали. И истину је рекао. Јер је већ к мени долазио Хамер, хоће о Св. Јовану да прода мајур.

— Можда и хоће!...

— Хоће. Вуцибатине Швабе! — попрети песницом. — Пре годину дана су говорили, да ће нас све полако најурити одавде, гуске су ми убијали на ливади, стоку ми једном ухватили, а сад гле! Претурили су се, животиње, преко сељака, који има само десет јутара, са свом својом хвалом!... За то само, Сљимаче, заслужили сте, да вам се Бог смилује, а људи вас воле. Како покојница?

— Лежи у коњушници.

— Нека мирно почива, докле је на освећено место не сахранимо. Често вас је она на мене бунила, али ја ни на кога не жалим... А овде је — промени Гриб разговор — овде сам вам донео из села, од нас свих, мало хране. Имате каше говорио је, показујући један џачић — брашна, пасуља, уд сланине.

На друму, овај пут одозго, чу се топот и шкрипа саоница, које се опет зауставише поред дворишта.

— Да није попа? — питаше Гриб, пажљиво слушајући.

— Није, то је сељак — одговори Сљимак. — А нешто иде тако тешко, као да је кмет Грохвски.

Одмах се појавио Гроховски, који, кад виде Гриба, повика:

— Гле!... И ви сте ту?... Баш сам к вама пошао. А шта је с тобом, Јозо? — обрте се Сљимаку.

— Жена ми је умрла, ето шта је.

— Казао ми је то Јојна син ћ, али му нисам вер вао. Гле, молим те!... А где је она?.. Овде...

Угледавши покојницу, кмет скиде капу и клече на снег. Гриб уради то исто. Неко време се чуо шапат молитава и тихо јецање Сљимаково. По том сељаци устадоше, уздахнуше неколико пута, похвалише покојницу, па се кмет обрте Грибу.

— Возим вам птицу — рече — само мало рањену, али не опасно.

— Ај? — упита Гриб.

— Шта — ај?... Јашу сам вашега довезао, јер ми је ноћас коње крао и добло неколико дрмлија.

— О, вуцибатина!.. Где је?...

— Седи у саоницама на друму.

Гриб потрча тромим касом онамо. Чу се неколико удараца, дрека, и одмах се појави старац, вођен за косу Јашу, који је, и поред своје висине и лепоте, плакао као дете.

Везени му кратак гуњ био је поцепан, високе чизме умазане ђубретом; на левој је руци имао крвав завој, а на лицу фластер.

— Крадеш коње кмету?... — питаше ражљућени старац.

— Што не бих крао? Крадем.

— Али му није срећно испало — упаде Гроховски. Али је украо коње Сљимаку, и ту је имао среће.

— Ти си украо?... — дрекну Гриб, па стаде да га бије песницама.

— Дабогме да сам ја, само немојте се љутити, тата — плакао је Јаша.

— За Бога и по Богу, шта се то дешава! — викао је Гриб.

— Шта има да се дешава? — одговори презриво Гроховски. — Момак здрав, одабрао себи друштво, па је редом све крао, докле га нисам синоћ ранио.

— Па шта ће сад да буде? — повика Гриб, опет тукући Јашу песницама.

— Ја ћу се, тата, поправити. Ожениће се Ожеховсковом ћерком и смириће се на имању.

— Ала си потревио! Сад је време да идеш у затвор, а не на свадбу — одговори Гроховски.

Стари се Гриб замисли.

— Како, зар ћете ви да га оптужите? — упита кмета.

— Волео бих, да га не тужим, јер ће цела околина узаврети. Али ако се не намиримо, онда ћу га тужити.

Гриб опет промисли.

— Добро, а шта би то коштало?..

— Од сто педесет рубаља паре нећу попустити — одговори кмет ширећи руке.

— Их за Бога! — наљути се Јаша. — Пуцали сте на мене из пушке, а тражите као за топ.

— Кад је тако — упаде Гриб — нека иде у затвор; јер ја за битангу сто педесет рубаља нећу платити.

— Мени сто педесет за ћутање — рече Гроховски — а Сљимаку осамдесет рубаља за украдене коње.

Гриб опет стаде тући момка

— Разбојниче!... Казуј, ко те је на то наговорио?...

— Па, зна се, Јосељ... Оставите ме! — јецаше Јаша. — Већ је срамота, што ме пред туђим људима једнако бијете.

— А ти што си Јоселља слушао?..

— Јер сам му дужан сто рубаља!

— Господе Боже! — јекну Гриб чупајући косу.

— Ех, немате се за што једити — рече Гроховски. — Свега триста тридесет рубаља мени, Сљимаку и Јосељу. То није за вас Бог зна шта.

— Не, ја толико нећу платити! — викао је Гриб.

— Па ја ћу сам платити, кад се оженим Ожеховсковом — одговори Јаша.

— Бавола ћеш платити!... Нећеш ти то дочекати!... — јецао је старац.

— Е, па кад је тако — рече нађућени кмет — онда хајде, Јашо, суду. Ти нас ниси крао од шале, па се ни ја с тобом нећу шалити. Спремај се! — И ухвати горостасног момка под руку.

— Тата, смилујте се!.. Та ја сам вам јединац — мољаше Јаша.

Стари Гриб погледаше час у сина и Гроховског, час у Сљимака.

— Ала сте ви, тата, тврдица!.. Због тричавог новца упропаштћујете ме за цео век! говораше Јаша.

— Видиш, како си омекшао? — подсмевао се кмет. Сећаш ли се, како си пред канцеларијом пушио цигару и подсмевао се, како ће ме покрасти? А ја сам говорио, да ме неће покрасти, и било је како сам рекао ја; а ти сад плачеш као жена. Што се сад не подсмеваш?... Хајде! Видећемо, да ли нас твој отац неће стићи.

— Сад, сад!... — рече Гриб, видевши да кмет одмиче вуче момка сеоницама.

Они се зауставише. Гриб клањаше на Сљимака, и њих двојица одоше под шуму.

— Ја хоћу да вам нешто саветујем, куме — поче

Гриб тихо. Ако хоћете да међу нама буде слога, онда знате шта да урадите.

— Зар ја знам? Одкуд ја могу знати?

— Ожените се мојом сестром.

— Говенђиновицом? — упита Сљимак.

— Дабогме. Ви сте удовац, а и она је удовица, ви имате десет јутара, а она петнаест, и нема деце. Ја ћу узети њено имање, јер је до мене, а вама ћу дати петнаест јутара од Хамерова дела, те ћете имати двадесет и пет јутара у једном парчету.

Сљимак се замисли.

— Ама, мени се чини, да је она земља Говенђиновичина боља од Хамерове.

— За то ћу вам дати више ливаде. Пристајете ли — наваљиваше Гриб.

— Зар ја знам? — одговори Сљимак чешући се по глави.

— Онда пристајете — прихвати Гриб. Али ви ћете за моју доброту платити сто педесет рубаља Гроховскоме и сто Јосељу.

Сљимак се заколеба.

— Још нисам жену ни сахранио, а већ другом да се женим — уздахну он.

То устезање нањути старца.

— Та немој бити луд! — вину. — Шта? Зар ћеш моћи без жене на имању? Нећеш ли се оженити најдаље за по године? Покојница је умрла, па крај. Али кад би могла сад да проговори, сама би ти рекла: „Жени се, Јозо, не пречај се на таквога добротвора, као што је Гриб!“

— Шта се ви то свађате? — упита Гроховски прилазећи им.

— Говорим му, да се ожени мојом сестром, Говенђиновицом, а он ми се сиђи! — одговори Гриб.

— Јест, али хоћете да ја платим Гроховскоме и Јосељу — одговори му Сљимак.

— А петнаест јутара земље, а четири краве,

а два коња, а свако кућевно добро, то шта је? — дурну се Гриб.

— Дабогме, то вреди — упаде Гроховски. Само, како ће он газдовати на два имања?

— Ја ћу им променити — прихвати Гриб. Сестрину ћу земљу ја узети, а њима ћу дати петнаест јутара овде, поред Сљимакова имања.

— Па то је Хамерово — рече Гроховски.

— Како Хамерово? — узвикну Гриб. Данас ће ми продати, а најдаље по недељи отићи ћемо председнику и купићу од Хамера цео мајур. За ову вуцибатину!.... — додаде показујући главом на Јашу.

— Па то они беже одавде? — упита Гроховски.

— Хе... Седели би они до смака света — одговори Гриб — али пошто им Сљимак није уступио своје имање, сви су им се рачуни помрсили. То су банкроти.

Гроховски премишљаше.

— Е, па онда се жени, Лозо, није вајде — рече изненада Сљимаку. Имаћеш двадесет и пет јутара и добру жену.

— Охо!... Темељна жена — додаде Гриб.

— Имања има — рече Гроховски.

— И још може радити око шесторо деце — прихвати Гриб.

— Биће ми прави спахија — заврши Гроховски.

Сљимак уздахну.

— Ах! — одговори он. — Највише ми је криво, што моја Јагна неће то видети.

— Па кад би она могла видети, ти не би имао двадесет и пет јутара — опамети га Гроховски.

— Дакле, пристајете ли или не?... — упита Гриб.

— Божја воља! — уздахну Сљимак.

— Штета, што се нема шта попити — примети Гроховски.

— Па имам ја овде мало медовине од попе — рече Сљимак, па полако, оборене главе, пође у коњушницу. У брзо донесе боцу, зеленкасту чашицу, и напунивши је, обрте се Грибу.

— Дакле, куме — говораше, клањајући се. — Дакле, куме, пијем у ваше здравље, да се од сад више никад не љутите. И молим вас као брата, или боље — као оца, да се за мене код своје сестре, код Гавенђановице, заузмете, пошто бих се рад оженити њоме, са вашим допуштењем и Божјим благословом.

Испи, преклони се Грибу до колена, па му даде пуну чашицу.

— А ја ти велим, брате Сљимаче — одговори Гриб — да је моја драга сестра још синоћ, кад је код нас био господин попа, помислила на тебе. Данас ти је послала највећи џачић каше, пшенични хлеб и груду масла, и рекла ми је, да код ње станујеш, докле поново не начиниш себи кућу. А и ја те од свег срца волим, као најрођенијега брата, јер си се ти једини из целога села одупро неверницима и много си у борби с њима пропатио, што ће ти Бог надокнадити.

Испи и даде чашу Гроховскому.

— Врло ми је мило — рече кмет, кад му напунише чашу. Врло ми је мило, што се све овако на добро окренуло. С тога ти желим, драги Сљимаче, срећу с новом женом и са Андром, кога данас треба да пусте из затвора. А вама, брате Грибе, желим срећу с новим зетом и с овим овде неваљалцем Јашом, да се бар једном будала смири. А теби, Јашо, да на новом имању боље газдујеш но Немци; а у туђе коњушнице да не загледаш, јер знам, да се на вас сељаци већ договарају, и био би убијен првом приликом. Амин.

— По недељи ћу купити мајур од Хамера, а по празницима учинити две свадбе! — узвикну весело Гриб. По овим речима четири се сељака стадоше грлити и љубити. Сљимак, видевши да је већ нестало медовине, посла слугу Гроховсковога у село Јосељу, по боцу ракије и боцу арака.

— Мало је то, брате! — рече Гроховски. Нареди, да ти Јосељ пошље три четири оке ракије и буренце пива, јер ће на данашњи погреб покојници јамачно доћи гомила света.

Сљимак послуша паметан савет кметов, и добро је учинио. Јер кад пред вече довезоше сандук, скупи се на Сљимаковичин погреб толико света, колико ни најстарији нису памтили да је икад било у целој околини.

* * *

Уговор, учињен међу сељацима, извршен је дословце. Гриб је за недељу дана купио мајур Хамеров, а још пре Великога Поста бише свадбе Јаше Грибл са Ожеховсковом и Сљимаков са Говенђиновицом.

Чим грану пролеће, дође у село земљомер, те изврши измену имања међу Грибом и Сљимаком. У истом часу, кад на њивама поболоше први земљомерски кочић, из насеобине изађоше кола, која су одвозила покућанство Хамерово.

Пред јесен се млади Гриб настани на мајуру, а Сљимак је већ имао кућу и све изгледе, да ће му се приновити још један члан. Користећи се тиме, друга му жена врло често трује живот и говори, да је он био просјак, и како њој има да захвали за цело имање. Тада се растужени сељак измиче из куће на брдо, па тамо, лежећи под бором, размишља о оној чудној борби, у којој су Немци изгубили земљу, а он — четири најмилија створа.

Људи су већ заборавили Сљимаковицу, Сташу, Овчара и нахоче, али се сељак сећао чак и Лиска, и краве, која је због немања сена отишла под нож касапину.

Од осталих лица, умешаних у борбу Сљимакову с Немцима, луда је Сојка умрла у затвору, а стара Собјесковица у Јосељовој крчми. Остали, неизузимајући ни Јојау Слепог Миша, живи су и здрави сви.

PG
7158
G6P5419
1907

Glowacki, Aleksander
Mrtva straza

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY